

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS

TOPOĞRAFYA VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ
BAĞLAMINDA ÜSKÜDAR SARAYI

Şeyda ALPAY

2501180746

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ELCİL

İstanbul-2021

ÖZ

TOPOĞRAFYA VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ BAĞLAMINDA ÜSKÜDAR SARAYI

ŞEYDA ALPAY

“Topografya ve Mimari Özellikleri Bağlamında Üsküdar Sarayı” başlıklı araştırmanın, amacı Üsküdar Sarayı ve Kavak Sarayı'nın aynı saraylar olup olmadığına cevap ararken aslında bu sarayın ya da saray kompleksinin içinde hangi mekanları barındırdığını ortaya koymaktır. Yapının ne zaman inşa edildiği, nerede bulunduğu ve nasıl adlandırıldığı ise araştırmanın diğer odak noktalarından bir kaçıdır. Üsküdar Sarayının Osmanlı İmparatorluğunun başkenti olan İstanbul'da klasik dönemde inşa edilmiş Topkapı Sarayı'ndan sonra en büyük saray olduğu kabul edilmektedir. Şekillenışı ve planı itibarıyla Topkapı Sarayı ve sur içini andırdığı düşünülmektedir. Bu konunun çalışmaya muhtaç olmasının temel nedenleri literatürde yer alan bilgilerin yanlış, eksik, yetersiz ve daha çok karmaşık olmasıdır. Konuyla ilgili çalışmalar Kavak Sarayı'yla Üsküdar Sarayı'nın aynı saraylar olup olmadığı üzerine de yoğunlaşmaktadır. Bu sorunun çözüme ulaştırılması, Üsküdar Sarayı'ndaki diğer yapılar, mimari gelişim ve topografya açısından Üsküdar Sarayı'nın incelenmesi mimarlık tarihi, sanat tarihi ve kent tarihi gibi alanlar başta olmak üzere pek çok disipline katkı sağlayacaktır. Öte yandan Klasik Dönem Osmanlı mimarisi içerisinde Topkapı Sarayından sonra İstanbul'da yapılan en büyük ve tek yapı olması bakımından ayrıca önemlidir. Geleneksel saray mimarimizle ilgili bilgi elde etmemizi sağlayacak olan bu konu aynı zamanda Üsküdar Sarayı hakkında önemli bazı konulara açıklık getirmeyi amaçlamaktadır. Osmanlı Arşivlerinde bulunan belgeler, haritalar, gravürler ve dönem kronikleri gibi kaynaklar aracılığıyla yukarıda belirttiğimiz sorular cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Üsküdar Sarayı, Kavak Sarayı, Osmanlı Saray Mimarisi, Osmanlı Mimarlığı, Saray.

ABSTRACT

Üsküdar Palace in the Context of Topography and Architectural Features

ŞEYDA ALPAY

The aim of the research titled “Üsküdar Palace in the Context of Topography and Architectural Features” is to find out whether Üsküdar Palace and Kavak Palace are the same palaces, while actually revealing which places this palace or palace complex contains. When it was built and where it was located and how it was named are some of the other focal points of the research. Üsküdar Palace is considered to be the largest palace in Istanbul, the capital of the Ottoman Empire, after the Topkapı Palace, which was built in the classical period. It is thought to resemble Topkapı Palace and the inside of the city walls in terms of its shape and plan. The main reasons why this subject needs to be studied is that the information in the literature is wrong, incomplete, insufficient and more complex. Studies on the subject also focus on whether Kavak Palace and Üsküdar Palace are the same palaces. Solving this problem, examining the Üsküdar Palace in terms of other structures in this palace, architectural development and topography will contribute to many disciplines, especially in areas such as architectural history, art history and urban history. On the other hand, it is also important in terms of being the largest and only structure built in Istanbul after Topkapı Palace in Classical Period Ottoman architecture. This topic, which will enable us to obtain information about our traditional palace architecture, will also answer many questions about Üsküdar Palace. The above-mentioned questions have been answered through resources such as documents, maps, engravings and period chronicles in the Ottoman Archives.

Keywords: Üsküdar Palace, Kavak Palace, Ottoman Palace Architecture, Ottoman Architecture, Palace.

ÖNSÖZ

Üsküdar Sarayı hakkında literatürde çok sınırlı ve karmaşık bilgiler olması bizi bu çalışmaya yapmaya sevk etmiştir. Bu bağlamda yapılan uzun araştırmalar sonucunda Osmanlı Klasik Dönem mimari üslubuyla yapılmış saray hakkında önemli bilgi ve bulgulara ulaşılmıştır.

Bu süreçte tez danışmanım olan bilgi ve tecrübeleriyle beni yönlendiren hocam Dr. Öğr. Üyesi Fatih ELCİL'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmalarım sırasında fikirlerine başvurduğum hocalarım Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM ve Uzlifat ÖZGÜMÜŞ'e teşekkürlerimi sunuyorum. Süreç boyunca çeşitli konularda yardımlarını gördüğüm Dr. Gülen SİPAHİOĞLU'na da teşekkür ederim.

Son olarak benden yıllardır ilgisini esirgemeyen ebedi destekçilerim ve yol arkadaşlarım olan canım aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

İstanbul/2021

Şeyda ALPAY

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	iiii
İÇİNDEKİLER	iv
GÖRSELLER LİSTESİ	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜSKÜDAR

1.1. Üsküdar'ın Coğrafi Konumu ve Topografya	6
1.2. Üsküdar'ın Tarihçesi	6
1.3. Üsküdar'da İmar Faaliyetleri	12

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKLERDE SARAY MİMARİSİ

2.1. İslam Öncesi Türk Saray Mimarisi	14
2.2. İlk Türk İslam Devletlerinde Saray Mimarisi	15
2.2.1. Karahanlı Dönemi Saray Mimarisi	17
2.2.2. Gazneli Dönemi Saray Mimarisi	21
2.2.3. Büyük Selçuklu Dönemi Saray Mimarisi	27
2.2.4. Anadolu Selçuklu Dönemi Saray Mimarisi	31
2.2.5. Osmanlı Dönemi Saray Mimarisi	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜSKÜDAR SARAYI

3.1. Konumu ve Çevresi	42
3.2.Tarihçesi	44
3.3.Üsküdar Sarayı ile İlgili Kaynaklar	
3.3.1. Gravürler ve Haritalar	52
3.3.2. Arşiv Belgeleri	62
3.3.3. Seyahatnameler ve Dönem Kronikleri	67
3.4. Üsküdar Sarayına Ait Hakkında Bilgi Bulunabilen Yapılar	
3.4.1. Sultan Süleyman Kasrı	69
3.4.2. Revan Köşkü	70
3.4.3. Sultan Selim Kasrı ve Hamamı	70
3.4.4. Sultan Ahmed Kasrı	71
3.4.5. Mehmed Paşa Kasrı	71

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÜSKÜDAR SARAYI'NIN DÖNEM SARAYLARIYLA MİMARİ İLİŞKİSİ

4.1 Üsküdar Sarayı'nın Edirne Sarayı ile Mimari Özellikleri Bakımından Karşılaştırılması....	74
4.2. Üsküdar Sarayı'nın Topkapı Sarayı ile Mimari Özellikleri Bakımından Karşılaştırılması.....	76

SONUÇ

KAYNAKÇA

EKLER

GÖRSELLER LİSTESİ

Görsel 1: Afrasyab Sarayı köşkün doğu eyvan duvarının rekonstrüksiyonu. (Y.Karev)	18
Görsel 2: Afrasyab Sarayı, kabul salonu fresklerinden okçu figürü. (Y.Karev)	18
Görsel 3: Afrasyab Sarayı, hayvan tasvirli fresk	19
Görsel 4: Tirmiz Sarayı planı. (M. Cezar)	19
Görsel 5: Tirmiz Sarayı'nın alçı süslemeleri. (M. Cezar)	20
Görsel 6: Tirmiz Sarayı süsleme detayı. (M. Cezar)	21
Görsel 7: Leşker-i Bazar Sarayı Planı. (M. Cezar)	22
Görsel 8: Leşker-i Bazar Sarayı sütunundaki insan figürlü fresk. (M. Cezar)	23
Görsel 9: Pençiken Sarayı kabul salonunun rekonstrüksiyonu. (M. Cezar)	24
Görsel 10: Pençikent Sarayı duvar süslemelerinden bir insan figürü. (M. Cezar)	25
Görsel 11: Mesud Sarayı taht salonu insitu mermerler. (R. Arık)	26
Görsel 12: Mesud Sarayı taht salonu in-situ mermerleri. (R. Arık)	27
Görsel 13: Merv'de Selçuklu Sarayı Planı. (R. Arık)	28
Görsel 15: Kasr-el Banat Sarayının günümüzdeki hali.....	29
Görsel 14: Merv'de Selçuklu Sarayı kalıntıları. (R. Arık)	30
Görsel 16: Musul Kara Sarayın günümüzdeki hali	31
Görsel 17: Keykubadiye Sarayı kazı alanının havadan görünüşü	32
Görsel 18: Alanya İç Kalesinin havadan görünüşü	33
Görsel 19: Kubad Abad Sarayı kazı alanının havadan görüntüsü	34
Görsel 20: Kubad Abad Saray külliyesi Büyük Saray plan şeması	35
Görsel 21: Kubad Abad Saray külliyesi Küçük Saray planı	36

Görsel 22: Edirne Sarayı'nın planı	38
Görsel 23: Cihannüma Sarayı'nın 19. Yüzyıla ait fotoğrafı	39
Görsel 24: Topkapı Sarayının genel planı	40
Görsel 25: Topkapı Sarayının havadan görünüşü	41
Görsel 26: Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesinde yer alan Hünernâme'den bir minyatür	47
Görsel 27: Piri Reis'in yazmış olduğu Kitab-ı Bahriye' Üsküdar Sarayı'nın yer aldığı harita. (1629)	54
Görsel 28: Relation Nouvelles'un Voyage de Constantinople- Grelot'un yapmış olduğu İstanbul gravüründe Üsküdar Sarayı'nın tasviri	54
Görsel 29: Zeekartevan de Archipel en Archipelshe Eylan isimli eserde Dr. Olfert Dapper'in yapmış olduğu haritada Kavak Sarayı	56
Görsel 30: Homann'ın yapmış olduğu haritada Üsküdar Sarayı	57
Görsel 31: TİEM'de bulunan Üsküdar su yolları haritasında Kavak Sarayı tasviri	58
Görsel 32: Johann Baptistyon Reben'in İstanbul haritasında Kavak Sarayı	59
Görsel 33: 1770 yılına ait olan İstanbul'un genel görünüşünü yansıtan harita	60
Görsel 34: 1770 yılındaki haritadan büyüttüğümüz Üsküdar Saray kompleksinin genel görünüşü	60
Görsel 35: 56 numara ile Üsküdar Sarayı gösterilmiştir	61
Görsel 36: Kauffer haritasında Üsküdar Sarayı'nın görünüşü	61
Görsel 37: Antoine Ignace Melling'in 1795'te yaptığı Üsküdar Sarayı gravürü	62
Görsel 38: Rıfat Osman'ın 1930 yılında çizmiş olduğu harita	63
Görsel 39: Moltke 19. Yüzyıl'da yapmış olduğu haritada Üsküdar Mehmed Paşa Köşkü'nün görünüşü	73

Görsel 40: C. Stolpe'nin yapmış olduğu İstanbul haritasından Selimiye Kışlasının yerini gösteren kesit.....	74
Görsel 41: Üsküdar Sarayı'nda bir kasrın çizimi	76
Görsel 42: Topkapı Sarayı Revan Kasrı Planı.....	77
Görsel 43: Topkapı Sarayı Revan Kasrı iç görünüşü.....	78
Görsel 44: Jean Baptiste Leper'in çizmiş olduğu çizimlerden bir diğeri.....	79
Görsel 45: Jean Baptiste Leper'in çizmiş olduğu çizimlerden bir diğeri.....	80

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
bknz	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi)
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.N.	: Dosya Numarası
G.N.	: Gömlek Numarası
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
M.	: Miladi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
T.D.V.	: Türk Diyanet Vakfı
TİEM	: Türk-İslam Eserleri Müzesi
T.S.	: Topkapı Sarayı
TSM	: Topkapı Sarayı Müzesi
Yay. Haz.:	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Üsküdar Sarayı Osmanlı İmparatorluğunun başkenti olan İstanbul'da klasik dönemde inşa edilmiş Topkapı Sarayı'ndan sonra en büyük saray olduğu kabul edilmektedir. Şekillenışı ve planı itibariyle Topkapı Sarayı ve sur içini andırdığı düşünülmektedir. Bu konunun çalışılmaya muhtaç olmasının temel nedenleri literatürde yer alan bilgilerin yanlış, eksik, yetersiz ve daha çok karmaşık olmasıdır. Konuyla ilgili çalışmalar Kavak Sarayı'yla Üsküdar Sarayı'nın aynı saraylar olup olmadığı üzerine de yoğunlaşmaktadır. Bu sorunun çözüme ulaştırılması, Üsküdar Sarayı'ndaki diğer yapılar, mimari gelişim ve topografya açısından Üsküdar Sarayı'nın incelenmesi mimarlık tarihi, sanat tarihi ve kent tarihi gibi alanlar başta olmak üzere pek çok disipline katkı sağlayacaktır. Öte yandan Klasik Dönem Osmanlı mimarisi içerisinde Topkapı Sarayından sonra İstanbul'da yapılan en büyük ve tek yapı olması bakımından ayrıca önemlidir. Geleneksel saray mimarimizle ilgili bilgi elde etmemizi sağlayacak olan bu konu aynı zamanda Üsküdar Sarayı hakkında pek çok soruyu da cevaplayacaktır.

Bu bağlamda literatüre bakacak olursak Kavak Sarayı hakkında bağımsız ve doğrudan ilk çalışma Süheyl Ünver'in "Üsküdar Kavak Sarayı Hakkında Vesikaları Sıralama ve Bir Deneme" isimli makalesidir.¹ Makalede "...Üsküdar'a bir de saray yapıldı. Kanuni zamanında bu sarayı buluyoruz, bir de Kavak İskeleyi dediğimiz, Selimiye kışlası sağında ve önündeki sahada, Kavak Sarayı denilen yer var. Bu saray harabeleri bir buçuk asır evvel mevcuttu. Bunun harem tarafı da Harem İskeleyi unvanını almıştır. Haremin sağı Kavak Sarayı, solunda da Üsküdar Sarayı denilen sarayın müstemilatı var. Bu aynı saray sağ ve sol parçaları itibariyle ayrı iki isim almış, lakin mahiyeti itibariyle bir gibi görünüyor. Saray 17. asır sonunda 18. asır başında mamur bir halde idi..." ifadelerini kullanmaktadır. Buradan anlaşılağı üzere Süheyl Ünver'e göre bir saray bulunmakta fakat bu sarayın sağ ve sol kolları farklı isimlerle anılmaktaydı. Metnin ilerleyen paragraflarında ise "...Yalnız Kanuni devrinde

¹ Süheyl Ünver, Üsküdar Kavak Sarayı Hakkında Vesikaları Sıralama ve Bir Deneme I, **Yücel Mecmuası**, Temmuz-1937, S.29, s. 175.

Üsküdar Sarayının yapıldığını biliyor fakat şeklini bilmiyoruz. Sarayın sonra adı sanı anılmıyor. 18. asır başlarında ismi geçiyor. O zaman Kavak Sarayı unvanını almış bulunuyor. Belki Kavak Sarayı denilen kısım, daha sonra yapılmış ve bu asrın sonunda da artık harabe haline gelmiştir..." her iki alıntıdan da anlaşılacağı üzere yazar iki farklı sarayın olduğunu bir diğerinin sonradan yapıldığını savunuyor. Ancak bir sarayın sağ ve sol koluna farklı isim verildiği Osmanlı tarihinde görülmüş bir şey değildir. Tabi ki bir saray farklı dönemlerde farklı isimlerle anılabilir. Fakat bir saraya aynı anda iki isim verilmez. Süheyl Ünver bu konuyla ilgili "Üsküdar Kavak Sarayı Hakkında Vesikaları Sıralama ve Bir Deneme II"² isimli diğer makalesinde ise *"Eğer benden bir muahaza istenirse Üsküdar Sarayı İhsaniye'den müstakil ve eskidir. Kavak Sarayı muvahhardır. Ve heyeti umumiyesi bir sarayın harem ve selamlık gibi müstemilatıdır. Mevkilerine göre aynı saray ayrı isimler almış, farz edilebilir. En son tahminim Üsküdar Sarayları birdir. Üsküdar Sarayı veya Kavak Sarayı da dendiği olmuştur diye hatırıma geliyor."* ifadeleri yer almaktadır. Her iki makaleden de anlaşıldığı üzere Süheyl Ünver'de işin içinden çıkamamış ve farklı çıkarımlarda bulunmuştur.

İbrahim Hakkı Konyalı'nın kaleme almış olduğu Üsküdar Tarihi³ en kapsamlı çalışmalardan biridir. Aynı eserinin 270. sayfasında Konyalı *"...Süheyl Ünver Üsküdar Sarayı'na Kavak Sarayı denir mi? Üsküdar Sarayı Kavak Sarayı ayrı mıdır? diyor. Bunun cevabını yukarıda genişçe verdim bir daha tekrar edelim: Evet bunlar ayrı ayrı saraylardır..."* demiştir. Bu kanıya nereden vardığına gelecek olursak Melling ve Grelot'un gravürlerine bakarak Melling yaptığı gravürdeki sarayın denize yakın tasvir edilmesi Kavak İskeleyi'ne de yakın olması hasebiyle Kavak Sarayı olduğunu Grelot'un çizdiği tasvirde ise sarayın Ayazma Camii'ne yakın olması sebebiyle Üsküdar Sarayı olduğunu söylemektedir. Bunlara delil olarak arşiv belgelerini de göstermiştir. Fakat bahsettiği arşiv belgelerinde böyle bir tanımlamaya rastlanmamıştır. Kavak Sarayı'nın ne zaman ve hangi mimar tarafından yapıldığı hakkında bilgi vermezken *"... Biz bu sarayın Sultan I. Ahmed tarafından yaptırıldığını kabul ediyoruz. Oğlu 4. Murad da ihya etmiştir..."* bilgisini vermiştir. Üsküdar Sarayı için ise *"... Fatih zamanından beri burada bir saray vardı. Nakkaş Sai, Mimar Sinan'a nisbet ederek verdiği saraylar listesinde üçüncü sırada bu saray şöyle gösterilmiştir: Saray-i Üsküdar tecdiden bina olundu."*

² Süheyl Ünver, Üsküdar Kavak Sarayı Hakkında Vesikaları Sıralama ve Bir Deneme II, **Yücel Mecmuası**, Ağustos-1937, S.30, s. 175.

³ İ. Hakkı Konyalı, **Üsküdar Tarihi**, Ahmet Sait Matbaası, C. 2, İstanbul-1977, s. 270.

Mimar Sinan burasını yenileyerek yapmıştır. Fatih devrinin eski sarayı yandığı için Mimar Sinan yenilemiştir..." ifadesini kullanıyor. Fakat birkaç satır ileride ise *"... Fatih devrinden Üsküdar Sarayının yapıldığı tarihi tesbit eden bir vesika henüz elimize geçmedi..."* demektedir. Bu sarayın Fatih döneminde yapıldığını söylerken hangi bilgi ve belgeye dayandığı anlaşılamamaktadır. Kaldı ki Kanuni Sultan Süleyman'ın Mimar Sinan'a bu sarayı yeniden yaptırdığını destekleyen tek belge ise Sai Çelebi'nin metinlerinde geçen tecdiden kelimesinden başka bir şey değildir.

İstanbul Sarayları⁴ isimli kitabında Üsküdar Sarayına yer veren Haluk Şehsuvaroğlu ise konuyla ilgili olarak *"...Kanuni Sultan Süleyman, eski Bizans yazlık saraylarının bulunduğu, bugünkü Selimiye Kışlası'nın yerinde ve civarında 1555 tarihinde Üsküdar Sarayı'nı yaptırdı..."* demektedir. Fakat bu bilgiye hiçbir kaynak göstermemiştir. Yazının ilerleyen kısımlarında ise *"... III. Selim 1794 yılında Üsküdar Sarayı'nı diğer ismiyle Kavak Sarayı'nı yıktırmış..."* buradaki ifadesinden anlaşılabileceği üzere aslında tek bir saray olduğunu ve farklı isimlerle anıldığına işaret etmektedir.

Konuyla doğrudan ilgili önemli bir makalede Wolfgang Müller'e aittir. Müller⁵ konuyla ilgili *"Eski Saray ve Topkapı Sarayı'nın yanı sıra Osmanlı padişahlarının en eski sarayların arasında Kavak Sarayı (veya Üsküdar Sarayı diye de adlandırılabilir) yer almaktadır – Padişahlarının ana ikametgahının direk karşısında, 18. Yy ait Kauffersche Şehir planlamasında Anadolu yakasında gösterildiği üzere. Bugün Selimiye Kışlası ve Askeri birliklerin arasında kaybolmuş durumdadır. Bu Yapıyla ilgili bilgi ve planlardan edinilen tespitin Osmanlı padişahlarına ait bir Sarayın olduğuna işaret etmektedir."* görüşünü savunmaktadır. Metnin ilerleyen kısımlarında Müller görüşünü destekleyen yabancı ve Türk kaynaklarını açıklamaktadır.

M. Nermi Haskan'ın Yüzyıllar Boyunca Üsküdar⁶Kavak Sarayı maddesinde yazmış olduğu metne göz atacak olursak Mehmet Paşa Sarayı'nın Üsküdar Sarayı olarak isimlendirildiğini belirtmektedir. Haskan metnin devamında Mehmet Paşa Kasrı'nın aslında

⁴ Haluk Şehsuvaroğlu, **İstanbul Sarayları**, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2011, s. 120.

⁵ Wolfgang Müller, *Das Kavak Sarayı- Ein Verlorenes Baudenkmal Istanbul*, IX. **Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı**, 1989-Ankara, s. 1249.

⁶M. Nermi Haskan, **Yüzyıllar Boyunca Üsküdar**, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2001, C.3, s. 1369-1377.

Kavak Sarayı'nın bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında *"Kavak Sarayı, Üsküdar Bahçesi içinde bulunan saraylar topluluğundan sadece biri idi. Bahçenin hudutları ise çok genişti. Şimdiki Selimiye, Duvardibi, Çiçekçi ve İhsaniye semtlerini içine alıyordu. Bu bahçeyi bir duvarla çevirdiği şimdiye kadar görülen resimlerden anlaşılmaktadır. Bu duvar, Paşa Kapısı Geçidi Sokağı, Dr. Sıtkı Özferendeci Sokağı, Tıbbiye Caddesi ve Kavak İskelesi Caddesi'nin sağ tarafı boyunca uzanıyordu. Duvardibi mevkii ismini, saray bahçesinin duvarı buraya kadar uzandığı için almıştır. Bu duvarın üzerinde açılan kapılar bulunduğu bilinmektedir."* ifadelerine de yer vermektedir. Aynı metnin devamında bu sınırlar içerisinde bulunan yapılara ilişkin verdiği listede Kavak Sarayı, Üsküdar Sarayı, Siyavuş Paşa Sarayı, Bağdat Kasrı veya Revan Kasrı, Karlık Bayırı Köşkü, Valide Köşkü, Harem Köşkü, Dinlenme Köşkü, Mehmet Paşa Sarayı, Sultan Selim Köşkü ve Sultan Murad Köşkü'nün yer aldığını söylemektedir. Haskan Üsküdar Sarayı maddesinde ise Kavak Sarayı'nın zaman zaman Üsküdar Sarayı ismiyle de adlandırıldığını belirtmiştir. Metnin ilerleyen kısımlarında yazarın kafası karışmış olacak ki başta ifade ettiği bilgiden vazgeçerek *"...Sultan III. Osman harap olmuş belki de yıkılmış bulunan Üsküdar Sarayı'nın yerine ve Üsküdar Bahçesi'nin bir kısmına büyük ve küçük İhsaniye mahallelerini yaptırarak halka açmış ve ayrıca birer de cami inşa ettirmişti. Bu durumda Üsküdar Sarayı, Kavak Sarayı'ndan yaklaşık 60-70 sene evvel yıkılmış demektir..."* diyerek ayrı iki sarayın varlığından söz etmektedir.

İstanbul Ansiklopedisi'nde Kavak Sarayı maddesini yazmış olan Tülay Artan konuyla ilgili⁷ *"... Sarayla ilgili bilgi kaynakları olarak bir dizi münferit arşiv belgesi, Osmanlı tarihlerinde bazı kayıtlar, kısa seyyah notları, birkaç tasvir bulunuyorsa da bunları değerlendirecek sağlıklı araştırma henüz yapılmamıştır. Sarayın adı, yeri, ilk banisi ve kaynaklarda adı geçen Üsküdar Sarayı ile aynı yapı olup olmadığı uzun süre tartışma konusu olmuştur. Tarihi kaynaklar değerlendirilmeden bu konularda kesin bir tanımlama yapılamayacağından görsel ve yazılı tasvirlerinden kalkarak saray hakkında bilinenleri şöylece özetleyebiliriz..."*demektedir. Tülay Artan mevcut bilgilerle doğru bir çıkarımda bulunulamayacağını savunmaktadır.

⁷ Tülay Artan-C.K. Neumann, Kavak Sarayı, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul 2003, C.4, s.494-495.

Tüm yazılanlar göz önüne alındığında Üsküdar Sarayı ile ilgili yapılan çalışmaların ne kadar kafa karıştırıcı ve işin içinden çıkılamaz bir hal aldığı ortadır. Elbette ki tüm çalışmalar büsbütün yanlış olmamakla beraber doğrular ve yanlışlar birbirine karışmış durumdadır. Bunun anlamlı bir sonucu olarak bu konuyu tez olarak ele almamız gerekli ve elzem olmuştur.

Araştırmamızın amacı yukarıda da üzerinde durulduğu gibi Üsküdar Sarayı ve Kavak Sarayı'nın aynı saraylar olup olmadığına cevap ararken aslında bu sarayın ya da saray kompleksinin içinde hangi mekanları barındırdığını ortaya koymaktır. Yapının ne zaman inşa edildiği, nerede bulunduğu ve nasıl adlandırıldığı ise araştırmanın diğer odak noktalarından bir kaçıdır.

Belirttiğimiz amaca yönelik olarak literatür taraması yapılarak konunun daha önceki araştırmacılar tarafından hangi aşamaya getirildiği ve araştırmaların müphem yerleri tespit edilmiştir. Daha sonra mevcut araştırmalardaki açmazlar ve sorunların nasıl ortadan kaldırılabilceği üzerinde çalışılmıştır. Bu çalışmanın sonunda arşiv belgeleri, dönem kronik, harita ve gravürleri taranarak konuya ilişkin olanlar tespit edilmiştir. Yine yapının bulunduğu döneme ait yabancı ve yerli seyyahların kitapları taranarak konuya ilişkin bulgular elde edilmiştir. Tespit edilen arşiv belgeleri günümüz Türkçesine aktarılarak diğer materyallerle beraber değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜSKÜDAR

1.1. Üsküdar'ın Coğrafi Konumu ve Topografya

İstanbul'un Anadolu Yakası'nda İstanbul Boğazı'nın güneydoğu ucunda yer alan Üsküdar Balaban, Çavuş ve Bülbül derelerinin getirdiği alüvyonla oluşan düzlükte eski limanın bulunduğu alanda kurulmuştur. Tarihi dönemde Güneyde Ayazma mahallesi ve Doğancılar, Kuzeydoğu 'da Sultantepe, güneydoğuda ise Toptaşı yamaçlarına kadar uzanır. Günümüzde ise doğuda Ümraniye, güneydoğuda Ataşehir, kuzeyde Beykoz, güneyde Kadıköy ve batıda ise Boğazla sınırlanmaktadır. Üsküdar ilçesi 33 kilometre kare alana yayılmış durumdadır.⁸ İçinde 33 mahalle bulunmaktadır.

Meyilli bir araziye sahip olan ilçede Büyük Çamlıca, Küçük Çamlıca ve Sultantepe tepeleri bulunur. Birçok tarihi isale hattıyla ilçenin su ihtiyacının bu tepelerden sağlandığı bilinmektedir.⁹

Marmara ikliminin genel özelliklerini gösteren Üsküdar Büyük Çamlıca, Küçük Çamlıca, Vanıköy ve Çengelköy sırtlarındaki yeşil alanlarıyla kentleşmeden çok fazla etkilenmemiştir.

Ekonomik hayat Üsküdar'da tarihi niteliği ile gelişmiştir. Birçok tarihi mekânı içinde barındıran ilçe, İstanbul'da turistlerin uğrak noktalarındandır. Genel olarak İstanbul'un ticari yapısına uygun özellikler taşımaktadır.

1.2. Üsküdar'ın Tarihçesi

İstanbul Boğazının Anadolu yakasında Paşalimanı ve Salacak arasında kalan bölgenin adı Üsküdar'dır. Üsküdar ilçesi bugün güneyde Salacak'a sınır Ayazama mahallesi, güneydoğuda Toptaşı doğuda Doğancılar kuzeyde Sultantepe arasında yer alır. Batısı denizdir.

⁸ M. Hanefi Bostan, Üsküdar, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. 42, İstanbul 2012, s. 368.

⁹ Kazım Çeçen, Üsküdar Suları, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. 42, İstanbul 2012, s.374.

Üsküdar'a ilk yerleşmelerin ne zaman olduğuna dair kesin bilgiler mevcut değildir. Paleolitik ve Neolitik döneme dair belge ve bulguya henüz rastlanamamıştır. Fenikeliler döneminde Üsküdar'ın kıyı kesiminde birtakım tesislerin bulunduğu, Kızkulesi'nin olduğu tarafta ise ticaret amaçlı bir liman olduğu bilinmektedir. Bugünkü Vapur İskelesinin bulunduğu yerde bir başka limanın daha bulunduğu erken döneme ait bilinen verilerdendir.¹⁰

Üsküdar'ın M.Ö. 675'te Traklar'ın bir kolu olan Bthynialılar tarafından iskân edildiği düşünülmektedir. Ardından sırasıyla Makedonyalılar, Persler, Romalılar ve Bizanslılar tarafından yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Üsküdar'a ilk yerleşen Bthynialılar buraya Yunanca "Altın Şehir" anlamına gelen "Khrysopolis" demiştir. Bu dönemde gelişmemiş bir yerleşim merkezi kabul edilen Üsküdar asıl kimliğine Roma ve Bizans döneminde kavuşmuştur. Roma döneminde Scutarion ismini alan yerleşme yerinin bu ismi aynı dönemde orduda kullanılan bir tür kalkan olan Scutari'den almıştır. Bu küçük kente imparatorluk muhafızlarının yerleştirildiği bilinmektedir.

Üsküdar'ın Pers İmparatorluğu'nun hakimiyetinde kaldığı dönem kısa sürmüştür. 4. yüzyılın ortalarında Büyük İskender bölgede Pers hakimiyetine son vermiştir. Büyük İskender'in ölümünden sonra kurulan prensliklerden biri olan Bitinya Krallığı bilindiği üzere bu bölgeden hüküm sürmüştür. M.Ö. 191'de Anadolu'ya geçen Romalılar M.Ö. 131'de Bergama Krallığının ayaklanmasını bastırarak Pontus Krallığı ile Anadolu için hakimiyet mücadelesine girmişlerdir. Bu sırada Üsküdar bir süre Pontus Devletinin tasarrufunda kalmıştır. Kralın ölümüyle beraber tekrar Romalıların hakimiyeti altına girmiştir.¹¹

Asıl hüviyetine Roma ve Bizans döneminde kavuşan Üsküdar'da 2004-2008 yılları arasında yapılan Marmaray Projesi kazılarında ortaya çıkan buluntular buradaki ilk yerleşmelerin arkaik döneme, milâttan önce 6-5. yüzyıllara kadar indiğini göstermektedir.¹² Bu kazılarda Roma dönemine ait ev eşyaları, heykelcikler ve mezar taşları ortaya çıkarılmıştır. Üsküdar meydanında 5-6. yüzyıllara tarihlenen bir kilise olduğu bilinmekle beraber kazı

¹⁰ M. Nermi Haskan, **a.g.e.**, C. 1 s.17

¹¹ M. Nermi Haskan, **a.g.e.**, s. 22-23

¹² Şehrazat Karagöz, Marmaray-Üsküdar Arkeolojik Kazıları, **Mimar.ist Dergisi**, Y. 10, S. 38, s.69 28.

buluntularından bu kilisenin 10. yüzyılda tamir gördüğü ve 11-12. yüzyıllara kadar kullanıldığı anlaşıyor.¹³ Üsküdar'da Bizans dönemine ait diğer yapıları ise genel olarak şöyle sıralayabiliriz; İmparator Maurikios'un (582-602) yazlık sarayı, VI. yüzyılın sonlarına ait Meryem'e sunulmuş Philippikos Manastırı, Azize Marina'ya ithaf edilen manastır, LykniaManastırı eski kaynaklarda adları geçen Üsküdar'daki Bizans yapılarıdır.¹⁴ 2005 yılı kazılarında Mihrimah Sultan Külliyesi'nin batısındaki alanda bir Bizans yapı kompleksinin alt yapı kalıntılarına rastlanmıştır. Paşa Limanı ile Salacak Burnu arasında kalan, günümüzde kalıntılarıyla iskelesine ait ahşap kazıklar da son kazıda ortaya çıkarılmıştır.¹⁵

Bizans yazlık sarayının Salacak'ta olduğu araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Bu saraydan Semavi Eyice "Fetihten Önce Üsküdar"¹⁶ "başlığı altında yazmış olduğu makalesinde *"...Bizans döneminde 6. yüzyılın sonlarına doğru çocukları ile birlikte feci surette öldürülerek tahtını kaybeden imparator Mavrikios'un (582-602) kız kardeşinin kocası Philippikos'un burada büyük bir sarayı veya villası vardı. Roma çağında ileri gelenlerin ve zenginlerin villalarını denizi gören yamaçlarda inşa ettirdikleri ve bunların genellikle denize hâkim cephelerinin sütunlu galeriler şeklinde olduğu bilinmektedir. Bu türden bu sayfiye saray ve villaların mozaiklerde tasvirlerine rastlandığı gibi bazı kalıntılar da çeşitli yerlerde bulunmuştur..."* şeklinde bahsetmektedir. Buradan anlaşılabileceği üzere Bizans Sarayı Salacak sırtlarında yer almaktaydı. Metnin devamında Semavi Eyice *"...İşte VI. yüzyılda imparator Mavrikios'un eniştesinin sarayı da bu esaslara göre inşa edilmiş bir yapı olmalıydı. Bunun için de en uygun yerin Salacak'ın yüksek kesimi düşünülebilir. Bu kişi ayrıca güzel bir bahçe içinde kurduğu tesisin içinde Meryem adına bir de manastır yaptırmıştı. Bu manastır Bizans imparatorluğunun önemli büyük dini tesislerinden biri olmuş ve başındaki din adamları çeşitli vesilelerle tarihe geçmiştir..."* demektedir. Sarayın bahçesinde bir manastır olduğunu da belirtmektedir.

¹³ Şehrazat Karagöz, **a.g.m.** s. 70.

¹⁴ Enis Karakaya, Üsküdar, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.42, İstanbul 2012, s. 369.

¹⁵ Enis Karakaya, **a.g.m.**

¹⁶ Semavi Eyice, Fetihten Önce Üsküdar, **Üsküdar Sempozyumu 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler**, Üsküdar Belediyesi Yayınları, C. 1, s. 18-19.

Üsküdar Bizans döneminde çok büyük yerleşim yeri olmasa da imparatora karşı harekete geçen askerlerin hareket noktası niteliğindedir. NikeforFokas 916'da Anadolu askerleri tarafından burada imparator ilan edilmiştir. 1056'da ise 6. Mişel burada tahttan indirilmiştir. 1071 yılında Malazgirt Savaşı'ndan sonra Haçlı ordularının Üsküdar tepesine yerleştiği bilinmektedir. Latin İmparatorluğu 1261'de burayı Türklere karşı üs haline getirmiştir.¹⁷

Bizans döneminde Üsküdar aynı zamanda imparatorların dinlendikleri ve ava çıktıkları bir yer olarak da karşımıza çıkmaktadır. Komnenos sülalesi tarafından buraya Scutarion isminde bir saray yaptırıldığı ve bilhassa bu sülaleye mensup imparatorların burada konakladığı civarında bazen gezintiye çıktıkları bazense avlandıkları bilinmektedir.¹⁸ Bizans döneminden Üsküdar da ayakta kalmış önemli bir yapı günümüzde mevcut değildir. Üsküdar'ın Bizans dönemine ilişkin tarihi veya yapıları çok bilinen ya da işlenmiş bir konu değildir.

İstanbul'un fethi peygamber hadisi ile müjdelendiği için İslam dünyası buraya ayrı bir önem vermişlerdir. Bunun neticesi olarak birçok sefer düzenlenmiştir. Seferler içinde üs olarak Üsküdar'dan faydalanılmıştır. 668 yılında Emeviler tarafından işgal edilmiş ve limanları kullanılmıştır. Fakat İstanbul fethedilememiştir. 4 yıl sonra tekrar gelen Emevi ordusu yine karargâhını Üsküdar'a kurmuştur. 6 yıl süren mücadelenin neticesinde istenilene sonuç alınamamıştır. Halife Süleyman döneminde Emeviler İstanbul'a sefer düzenlemişlerdir. 717 yılında gerçekleşen bu seferde 800 gemilik bir donanmayla Bizans kapılarına dayanan Emeviler şiddetli rüzgâr nedeniyle Üsküdar ve Kadıköy kıyılarına demirlemiş aynı zamanda Üsküdar'ı üs olarak kullanmışlardır.¹⁹

1071 yılında Büyük Selçuklu Devletinin Malazgirt Savaşı neticesinde Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasıyla beraber Kutalmışoğlu Süleyman'ın 1078-80 yıllarında Üsküdar'a ulaştığı bilinmektedir.²⁰

¹⁷ Kürşad E. Kuyucu, Tarihte Üsküdar, **Hayat Mecmuası**, C.: 2, Sayı 12 İstanbul 1971, s. 52.

¹⁸ Enis Karakaya, **a.g.m.**, s. 370.

¹⁹ İ. Hakkı Konyalı, **a.g.e.**, C. 1, s. 12-14.

²⁰ M. Hanefi Bostan, **a.g.m.**, s. 367.

Bazı araştırmacılar Üsküdar'ın Osman Gazi döneminde Osmanlı hakimiyetine düşünse de böyle olduğuna ilişkin yeterli bilgi ve belge bulunmamaktadır. Üsküdar'ın Orhan Gazi döneminde 1329'da Pelekanon savaşında aldığı galibiyetten sonra Osmanlı İmparatorluğu kontrolüne girdiği tahmin edilmektedir. Orhan Gazi döneminde başlayan Osmanlı kontrolü 1402 yılında Ankara Savaşına kadar devam etti. Yıldırım Bayezid döneminde İstanbul'da oturan Müslümanların davalarına bakmak üzere Üsküdar'da bir kadı görevlendirilmesi de bunu teyit eder. 1420'de Çelebi Mehmet zamanında İstanbul'un Anadolu yakası tekrar alındı. 1424 yılında Bizans'la yapılan anlaşma sonucunda Karadeniz sahilindeki yerlerle beraber Üsküdar ve çevresindeki yerler Osmanlı Devleti'ne bırakıldı.²¹ Böylece Üsküdar'daki Türk yerleşim yerlerinin sayısı da günden güne artmaya başladı.

II. Murad Varna Savaşı öncesi Çanakkale Boğazı Haçlı ordusu tarafından tutulduğu için Rumeli cihetine geçmek istediğinde Anadolu Hisarı üzerinden bunu başarabilmiştir. Aynı şekilde Fatih Sultan Mehmed'de aynı yolu kullanarak Rumeli'ye geçmiş bunun neticesi olarak da Rumeli Hisarı'nın yapımını emretmiştir.²² Bunun sonucunda İstanbul'un fethi için gerekli hazırlıklar tamamlanmıştır. 29 Mayıs 1453 tarihinde İstanbul'un fethiyle beraber Üsküdar'ın önemi artmıştır. Fetihten sonra hızla gelişmeye başlayan Üsküdar Doğu'ya yapılacak seferlerde bir toplanma ve konaklama merkezi olarak kullanılmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethine kadar Üsküdar'da yerleşimin çok az olduğu aşıkardır. Fatih döneminde ise Anadolu'dan Türk halkı getirilerek buraya yerleştirilmiştir. Ayrıca Fatih Sultan Mehmed'in Salacak'ta bir mahalle kurduğu ve kendi adıyla bir mescit yaptırdığı bilinmektedir.²³

Osmanlı dönemine ait Üsküdar'la ilgili en erken veriler vakıf defterlerinde yer almaktadır. Bunlardan hareketle 1453-1481 yılları arasındaki bilgiler Çamlıca ve Çengel köyleriyle Salacak (Fatih) Cami, Rum Mehmed Paşa Camii ve Hamza Mescidi mahalleleri hakkındadır. 15. yüzyıl da Üsküdar'daki Türk yerleşmesi Şemsipaşa'nın arkasındaki yamaçlara doğru yayılmıştır.²⁴ Daha sonraki yıllara ait arşiv kaynaklarında nüfusun arttığı ve yeni mahallelerin kurulduğu gözlenmektedir.

²¹ M. Hanefi Bostan, **a.g.m.**, 368.

²² M. Nermi Haskan, **a.g.e.**, s. 31-32.

²³ M. Hanefi Bostan, **a.g.e.**, 368.

²⁴ M. Hanefi Bostan, **a.g.m.**, s. 367-368.

16. yüzyıl da Üsküdar daha da genişlemiştir. Bu genişlemede Osmanlı padişahlarının, hanım sultanların ve devrin ileri gelenlerinin yaptırmış olduğu imaretler, çarşılar gibi yapıların etkisi büyüktür. Bu yüzyılda inşa edilen iki büyük külliye dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki Mimar Sinan eseri olan Mihrimah Sultan Külliyesi ve ikincisi ise yine aynı mimara ait Atik Valide Külliyesidir. Yine Üsküdar Sarayı da bu yüzyılda inşa edilmiştir.

17. yüzyıla gelindiğinde ise Evliya Çelebi "...*Ammâ* hâlâ bu şehir-i Üsküdar yetmiş mahalle-i müslimîn ve on bir mahalle-i kefare-i Rûmve Ermenî ve bir mahalle-i Yahûdî vardır. *Ammâ* Freng keferesiyokdur. {*Ve cânib [u] etrâfindakal'ası dahi yokdur*}. Ve cümle bu şehir ahâlîsinin taraf-ı şer'-i şerîfden hâkimi beş yüz akçe pâyesiyle mollâdır kim yüz âdemiyle hükûmet eder. Cümle eyâleti (---) kurâdır ve (---) beş nâ'ibi hükûmet eder ve senevî ber-vech-i adâlet kırk bin gurus hâsıl olur..."²⁵ olarak Üsküdar'ı tasvir etmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere Üsküdar'ın zaman içerisinde nüfus yoğunluğu artmış buna bağlı olarak da yeni mahalleler kurulmuştur. Üsküdar bu yüzyılda daha da büyümüş ve gelişmiştir. Bu dönemde inşa edilen Yeni Valide ve Çinili Külliyesi önemli yapılardandır.

18. yüzyıla gelindiğinde ise Üsküdar'da ticaretinde geliştiği görülmektedir. III. Mustafa tarafından inşa ettirilen Ayazma Külliyesi dönemin önemli yapılarından biridir. Salacak sırtlarında yaptırılan külliye adını veren ayazmanın eski bir Bizans kalıntısı olduğu düşünülebilir.²⁶

19. yüzyılda Boğaz kıyısında gözde yerleşim yerlerinden biri olan Üsküdar, bu yüzyılda inşa edilen Selimiye Kışlası'nın ve Selimiye mahallesinin teşekkülüyle önemli bir tekstil sanayi merkezi haline gelmiştir.²⁷ Haydarpaşa demiryolunun inşası neticesinde Üsküdar'da kervansaray ve hanların işlevleri ortadan kalkmıştır.

Kısaca tarihi süreçte gelişimine baktığımız Üsküdar'a erken tarihlerde yerleşimler yapılmış olsa da asıl kimliğine Osmanlı döneminde kavuşmuştur. Galata, Eyüp Sultan'la beraber "Bilâd-ı Selâse" tabiriyle anılan Üsküdar İstanbul'a bağlı en büyük üç kazadan biridir. Bu özelliğiyle de

²⁵ Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul**, Yay. Haz.: Seyyit Ali kahraman- Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınlar, C. 1, İstanbul 1999, s. 229.

²⁶ Semavi Eyice, **a.g.m.**, s. 18-19.

²⁷ M. Hanefî Bostan, **a.g.m.**, s. 367-368.

Osmanlı sosyal-ekonomik tarihinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Tarihi kimliği olan bu yerleşim yerinde 15. yüzyıldan başlayarak Osmanlı mimarisinin en güzel ve seçkin örneklerini görmek mümkündür.

1.3. Üsküdar'da İmar Faaliyetleri

Üsküdar tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği etmiştir. Marmaray kazıları sayesinde buranın arkeolojik katmanları da biraz daha aydınlatılmıştır. Kazılarda ortaya çıkan çanak çömlek parçaları buranın tarihinin 6-7. Yüzyıllara kadar dayandığını kanıtlamıştır.

Erken dönemlere ait yapılar ve imar faaliyetleriyle alakalı bilğimiz oldukça sınırlı olmakla beraber İmparator Maurikios'un burada bir yazlık sarayı olduğu, 6. Yüzyılın sonlarına ait Phillippikos Manastırı, Lyknia Manastırı eski kaynaklarda geçen isimlerinin yer aldığı Bizans yapılarıdır.²⁸ Yukarıda da belirtildiği gibi Bizans Döneminde daha çok askerlerin yer aldığı ve yerleşimin sınırlı olduğu bir kenttir. Daha çok Bizans imparatorlarının dinlendikleri, ava çıktıkları bir yer olan Üsküdar'da Bizans imparatorlarının yanı sıra ileri gelenlerin sarayları ve villa türü yazlık evlerinin olduğu da rivayet edilir.²⁹

Osmanlı Döneminde ise hızla parlayan Üsküdar kentinde yerleşim artarken imar faaliyetleri de ivme kazanmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra yönetsel açıdan kadılığa ayrılan kent Eyüp, Galata, Haslar ve Üsküdar olarak dörde ayrılmıştır. Sur dışında kalan yerlerin imar açısından gelişimi daha geç olsada Üsküdar stratejik konumu nedeniyle sur dışında kalan diğer yerlerden ayrılmıştır. Üsküdar'a yapılan ilk külliye Fatih Sultan Mehmed döneminde, sadrazam Rum Mehmed Paşa'nın banisi olduğu Rum Mehmed Paşa Cami ve külliyesidir.³⁰ Üsküdar'daki ilk mahallede işte bu külliyenin etrafında gelişmiştir. Üsküdar aynı zamanda bir liman görevi de görüyordu. Bu yüzden ticaret açısından da önemli bir kentti. Rum Mehmed Paşa Cami'nin yapılmasının ardından Mihrimah Sultan, Şemsi Paşa, Atik Valide Sultan, Çinili Cami, Yeni Valide, Ahmediye, Ayazma ve Altunizade Cami külliyesi sırasıyla inşa edilmiştir. Her yeni külliye yapımında aynı zamanda yeni bir mahallede kurulmuştur.

²⁸ Enis Karakaya, **a.g.m.**, s. 369.

²⁹ Birsal Sipahioğlu, **a.g.m.**, s. 41.

³⁰ Halim Baki Kunter, Fetih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 4, Ankara 1958, s. 246.

Evliya Çelebi burada on bir imaret bulunduğunu söylemektedir.³¹ Üsküdar'da 174 tane inşa edildiğini Evliya Çelebi'nin kayıtlarında rastlanmaktadır. Bu bile nüfus yoğunluğunun ne denli çok olduğunu bize göstermektedir.

Üsküdar'a hem Anadolu'dan gelen karayoluyla bağlantı olması hem de deniz yoluyla İstanbul'a ulaşımın olması hasebiyle önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Buna bağlı olarak kırk elli ocaklı 500 hanın bulunduğu bilinmektedir.³²

Üsküdar Sarayı'nın inşasından önce başlayan imar faaliyetleri sarayın inşasından sonra daha da hız kazanmıştır. Burada padişah bostanlarının da yer aldığı bilinmektedir.

³¹ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, C. 1 s.474.

³² Evliya Çelebi, **a.g.e.**, C. 1, 476.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKLERDE SARAY MİMARİSİ

Türkler, tarih sahnesine ilk çıktığı yüzyıllarda göçebe yaşamı benimsemiş bir kavimdi. Bilinen verilere göre Türklerin ilk kez tamamen yerleşik yaşama geçmeleri ilk Türk devleti olan Hunlar döneminde gerçekleşmiştir. Bunun akabinde tabii olarak mimaride gelişmeye başlamıştır. Orta Asya'da başlayan bu serüven Çin, Hint ve İran kültürlerinden etkilenerek, Mezopotamya, Mısır ve Akdeniz kültürlerindeki birikimleri de içine alarak Anadolu'ya gelerek zirveye ulaşmıştır. Bu kültürel etkileşimler sırasında farklı inançlarla yoğrularak kendisine daha fazla çeşitlilik ve renk katarak kendine has sanat anlayışını oluşturmayı başarmıştır. Yerleşik hayata geçen Türkler el sanatlarındaki maharetini daha kalıcı eserler olan mimariye de aktarmayı ihmal etmemiştir.

Türk mimarisinin gelişimi tarihi kadar uzun yüzyıllara dayanmaktadır. Dini mimariyle birlikte sivil mimaride yapılan arkeolojik kazılarla ortaya çıkmaktadır. Böylelikle yer seçimleri, konumları dışında mimari tasarımları ve süsleme detayları Türklerin; kültür değişimlerini, değişen yaşam ve bakış açılarını bizlere somut olarak sunan göstergeleri ortaya koymaktadır.

Birçok alanda mimari eserler bırakan Türkler de şüphesiz ki saraylar ayrı bir öneme sahipti. Devletin yönetildiği ve gücünün temsil edildiği bu yapılar ayrıca hükümdarın özel hayatını yaşadığı bir yer olması bakımından da diğer binalardan ayırt edici bir biçimde daha güzel ve özel olmalıdır. Mimari olarak diğer yapılardan daha geniş ölçekli ve ihtişamlı inşa edilmekle beraber süsleme programının da o denli yoğun olması beklenir.

Türk mimarisinde saray olgusunun gelişimine bakılırken Türklerin göçebe, yarı göçebe ve yerleşik yaşam düzenleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bu evrelerin tamamı mimariye de yansımıştır. Bu yüzden eski Türk saraylarının, konut tasarımlarından kaynaklanan yapı özellikleri göstermeleri akla yatkındır.

2.1. İslam Öncesi Türk Saray Mimarisi

Türkler hükümdarların kaldığı ve devletin yönetildiği yapıları tanımlarken saray kelimesini kullanmadan önce "ordu" kelimesini kullanmaktaydı. Ordu kelimesi Türk Kağanı'nın oturduğu yer veya otağını kurmuş olduğu bir karargâh anlamına gelmekteydi.

“Ordu” kelimesinin Büyük Hun İmparatorluğu döneminde M.Ö. 210 yılına tarihlendiği bilinmektedir.³³ Eski Türk sözlüklerinden birinde ise şu şekilde ifade edilmektedir: "Ordu, hükümdar makamı demek idi. Duruma göre, saray veya ordugâh olabilirdi". Hükümdarın ya da ordu başının makamı bulunan kalelere veyahut sefer zamanında kurulan ordugaha, aynı isim veriliyordu. Başkent olan Ordu'ya il örgini, (İl-tahtı), veya il-evi, denmekte ve bu merkez Devlet idaresinin merkezi olarak bilinmekteydi. Şehir veya surlu yer anlamına gelen, Türkçe balık veya Sogdca kent kelimelerinin ilavesiyle Ordu-balık veya Ordu-kent adı verilen şehirler iç-içe surlu bölümlerden oluşmaktaydı. En iç surlar dahilinde, hükümdar veya ordu-başının evi bulunur, dış surlar ile çevrili kısımlarda ise maiyet asker ve halk kalırdı.³⁴

Türklerin yerleşik hayata geçmeye başlamasıyla doğru orantılı olarak önceleri kullandıkları otağ ve altın tahtın yerini yavaş yavaş saray almaya başlamıştır. Türkler de saray, hükümdarın önemli bir sembolü olup, "altın otağ" diye tabir edilen hükümdar otağı yerine, Orta çağ döneminde her fethedilen yere içinde taht bulunan kale saray inşa ediliyordu.³⁵ Otağı yıkmak, hükümdarlığa son vermek anlamına geldiği için, hükümdarlık alameti olan tahtlı sarayların yapılması aynı zamanda korunması devletin istiklalini ve ülkeyi korumak manasına geliyordu.³⁶

Türk hükümdarları yeni fethettikleri bölgelere ve sınırlarına hakimiyet sembolü olarak, içinde taht bulunan saraylar inşa ettirmiştir. Bu nedenle saraya "il örgi/tahtı", yani devlet sarayı veya il ebi/evi" olarak adlandıran Türkler sarayı bir bina olarak değil, devlet teşkilatının iç ve dış merkezleri olarak görüyorlardı. Yeni alınan yerlere saray ve otağ yanında yeni bir Kağanlık şehri de kuruyorlardı.³⁷ Bilindiği üzere Türk otağları silindir biçimli ve kubbeyi andıran örtüsüyle karakteristik özellikler taşımaktadır. Bu otağlar göğün yeryüzündeki simgesi sayılırdı. Türklere göre otağın gök kubbesi devletin, gövdesi ise ailenin örtüsüydü. İşte mimaride bu anlayışa göre şekillenmiştir.

³³ Bahattin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Ankara 1978, C. 1, s. 261-265.

³⁴ Emel Esin, "'Ordu' Türk Saray Mimarisinin Onbeşinci Asırdan Önceki Tarihçesi", **Milli saraylar Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 1985, s. 22.

³⁵ Kemal Göde, Türkler de Saray Teşkilatı ve Hayatı, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 3, Y. 1989, s. 434.

³⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ankara 1977, s.229-230.

³⁷ Bahattin Ögel, **a.g.e.** 130-134.

Orta Asya'da bilinen en eski saray yapılarının, küçük ölçüde olmak üzere Türgişler zamanında yapılmaya başlandığı bilinmektedir.³⁸ Yapılan arkeolojik kazılar neticesinde Göktürk dönemine ait saray kalıntıları da ortaya çıkartılmıştır. Bu arkeolojik çalışmaların neticesinde araştırmacılar Orta Asya'daki eski Türk saraylarının, konut mimarisinin büyütülmüş modelleri gibi olduğunu göstermektedir.³⁹ Planlar ortak özellikler taşımaktadır.

İslam öncesi dönemde Hunlar, Göktürkler, Uygurlar tarafından yapılan eserlerin kalıntıları gün yüzüne çıktıkça bu dönemlere ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Bizans ve Roma döneminde Göktürk Kağanı ve Atilla tarafından çadır saraylarda kabul edilen elçilerin verdiği bilgilerde bu dönemlere ışık tutmaktadır. Fergana'da Göktürklerin son zamanlarında yapılan ve 11. yüzyıla kadar varlığını sürdüren Karluk kenti Aktepe'de havuzlu bir saray kalıntısının bulunması bu coğrafyadaki mimari gelişim hakkında küçükte olsa bazı veriler ortaya koymaktadır. Uygurlar döneminde başkent olan Hoço (İdikut) şehrinin planı ilk kez Gründwedel tarafından çizilip yayınlanmıştır. Burası bir hükümdar şehriydi. Hoço'nun merkezinde "Khan-Tura" diye adlandırılan bir saray yüksek bir set üzerine kurulmuş ve etrafı surlarla çevrilmiştir. Hoço şehrinin kalıntıları mimarlık tarihi açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Bunlar mimari tasarım, mimari öğelerin kullanılışı ve mimari süslemelerin kompozisyonlarının anlaşılması bakımından büyük önem taşır. Tono, kubbe ve kubbeye geçerken geçiş ögesi kullanılışı, duvar resimleri mimarlık tarihi kadar resim sanatı tarihini de aydınlatmaktadır. Uygurlara ait farklı inançları ve kültürleri yansıtan bu öğeler somut birer belge niteliğindedir.

Toparlayacak olursak İslam öncesi Türk saray mimarisi hakkında bilgilerimiz yapılan kazılarda bulunan verilerden ve birkaç seyahatnamede geçen bilgilerden ibarettir. Fakat şüphesiz ki kendinden sonra gelen devletlere aktarılan bu kültürel hafıza onların gittikleri yerlerde beraberinde götürülmüştür. Böylece anlaşılıyor ki devletin yönetildiği hükümdarın ikamet ettiği bu yapılar her zaman çok önemli ve gösterişli yapılar olmuştur.

³⁸ Mustafa Cezar, **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1977, s. 216.

³⁹ Rüçhan Arık, **Selçuklu Sarayları ve Köşkleri**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2017, s. 4.

2.2. İlk Türk İslam Devletlerinde Saray Mimarisi

2.2.1. Karahanlı Dönemi

Karahanlı Devleti tarihte ilk İslâm dinini kabul etmiş Türk devletidir. 840-1212 yılları arasında Maverâünnehir ve Orta Asya'da hüküm sürmüştür. Karahanlı şehirlerine bakıldığında aşağı yukarı ortak bir şema çerçevesinde şekillendiği gözlenmektedir. Şehir planlaması doğal veya yapay bir tepe/tepecik üzerine kurulan iç kale merkezinde gelişmektedir. Bu iç kalenin etrafında oval biçimde bir alanı kaplayan surlarla çevrili şehristan bulunmaktadır. İç kalede yöneticilerin evleri ve yönetim merkezi yer almaktadır. Şehristan ticari kuruluşların, zengin konakların ve orta halli konutların bulunduğu bölgedir. Şehristanı kuşatan surların dışında çoğunlukla surlara paralel gelişen kuleler bulunur. Bağ bahçe ve tarım ile uğraşan ailelerin konutları sur dışındaki bir çevreye yayılır. İç kalenin hemen yanında cami yer alır. Diğer önemli yapılar eğitim yapısı gibi kurumlar iç kale ve dış kale arasındadır. Şehre dört ana kapıdan giriş vardır.

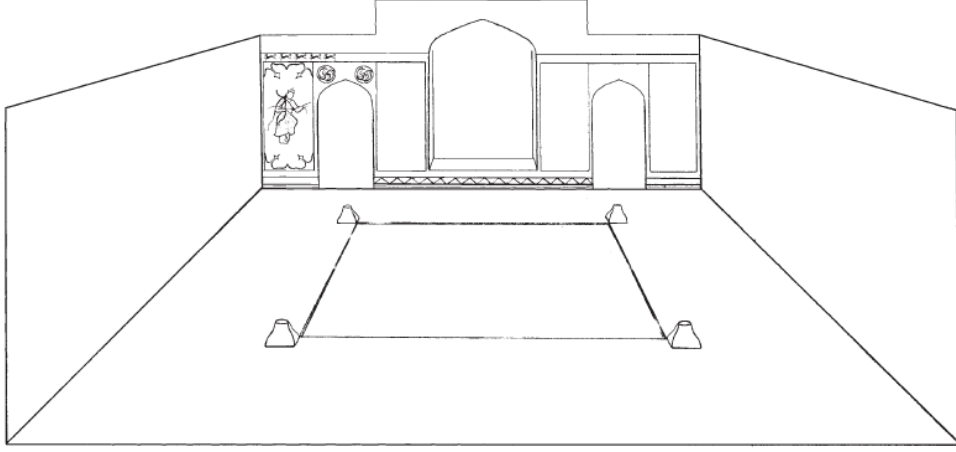
Karahanlı döneminde yapılan saray yapıları iç kalede yer almaktadır. Günümüzde yapılan kazılar sonucunda birçok yapı kalıntısına ve verilere ulaşılmıştır. Karahanlı Döneminden günümüzde buluntularına ulaşılan iki saray bulunmaktadır. Bunlardan İlki Semerkand Afrasyab Sarayı diğeri ise Tirmiz Sarayıdır.

Semerkand Afrasyab Sarayının planı kare avluya açılan dört eyvanla 6 x 6 metre oluşturulmuş avlu çok kaliteli kare tuğlalarla döşenmiştir. Eyvanların zemini avludan bir kesme tuğla bordürü ile ayrılır. Tuğlalar şaşırtmalı olarak döşenmiştir. Avlunun doğu eyvan duvarı ortasında yer alan niş, hükümdarın kabul törenlerinde tahta oturduğu yer olmalıdır. İç avlu etrafında düzenlenen yapının toplam ölçüsü 12 x 12 metredir.⁴⁰ Avlunun güney duvarına bitişik alanda odalar yer almaktadır. Batı duvarı bitişiğinde ise bir hamam yer almaktadır. Köşke giriş batıda bir vestibül ile sağlanır. Aşağı terasta yapılan kazılar sonunda 12-13. yüzyıla tarihlenen altı köşk ortaya çıkarılmıştır.⁴¹

⁴⁰ Rüçhan Arık, **a.g.e.** s. 16.

⁴¹ Yury Karev, *Qarahaniid Wall Paintings In The Citadel Of Samarqand: First Report And Preliminary Observations*, **Muqarnas**, S. 22, 2005, s. 45-84.

Görsel 1: Afrasyab Sarayı köşkün doğu eyvan duvarının rekonstrüksiyonu.



(Y.Karev)

Sarayın süslemeleri ise fresklerle ve çinilerle yapılmıştır. Yapılan kazılarda fresk parçaları ve çini parçaları bulunmuştur. Burada bulunan en meşhur fresk okçu figürüdür. Diğer fresklerde insan figürleri, hayvan tasvirleri ve İslami yazılar görülmektedir.⁴²

Görsel 2: Afrasyab Sarayı, kabul salonu fresklerinden okçu figürü.



(Y. Karev)

⁴² Yuruv Karev, **a.g.m.**, s. 45-84.

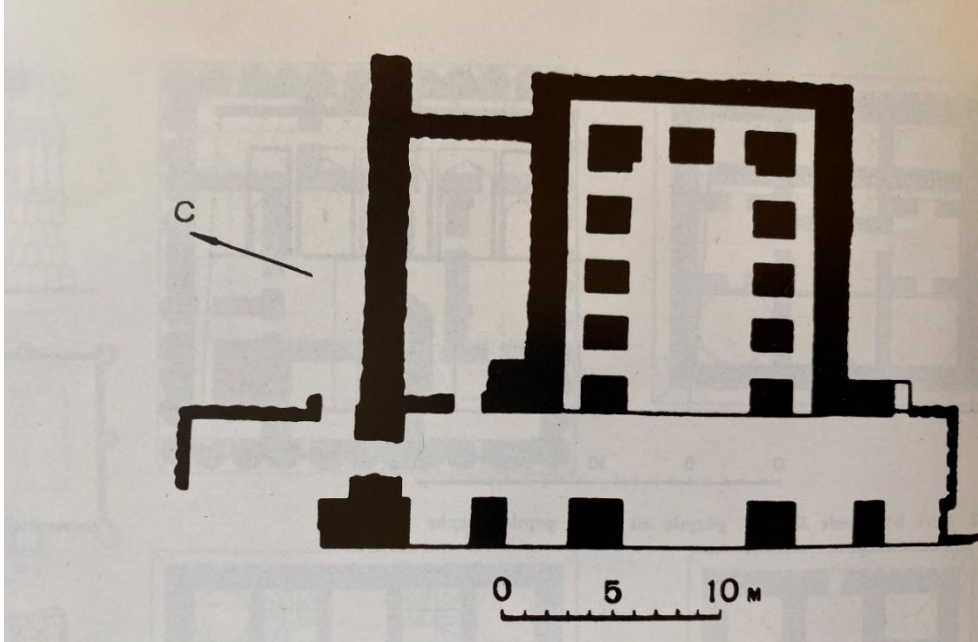
Görsel 3: Afrisyab Sarayı, hayvan tasvirli fresk.



(Y. Karev)

Karahanlı Döneminden günümüzde buluntularına ulaşılan bir diğer önemli saray yapısı ise Tirmiz Sarayıdır.

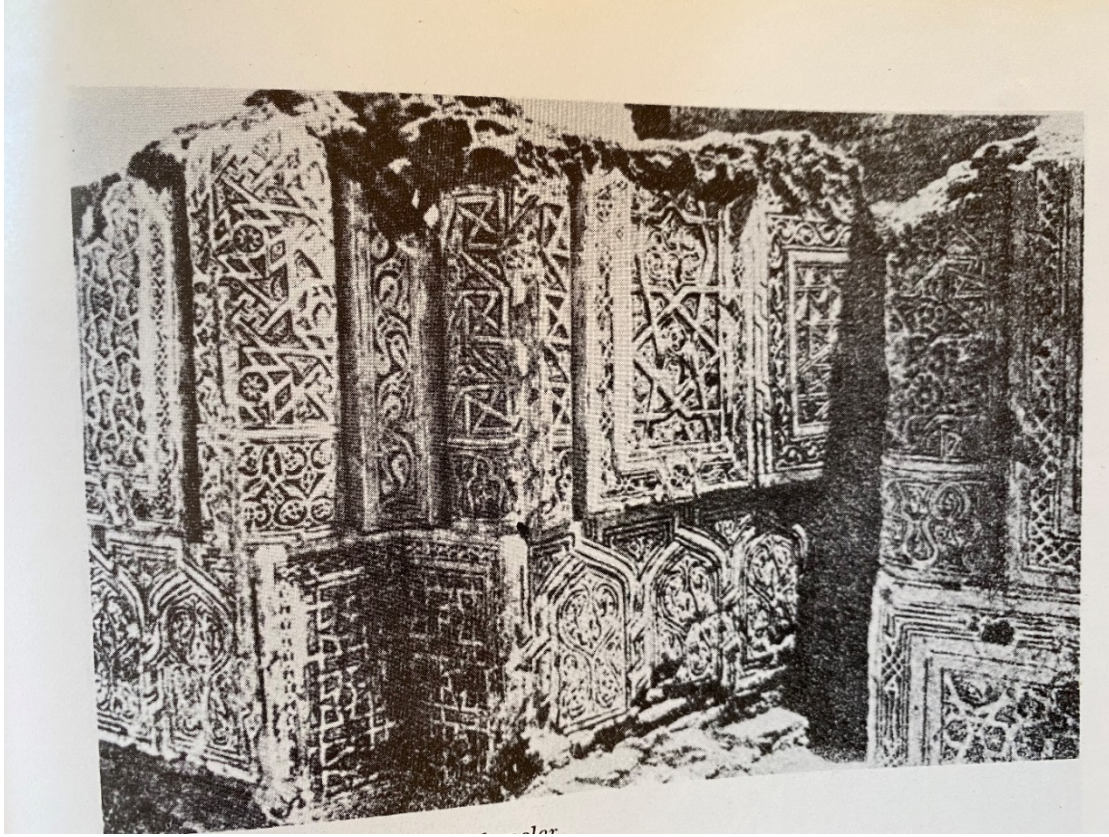
Görsel 4: Tirmiz Sarayı planı.



(M. Cezar)

Saray, külliye şeklinde içinde birçok yapıyı barındıracak şekillenmiştir. 7000 m² alana oturan saray dört eyvanlı bir avlu ve bunun etrafındaki mekanlarıyla gelişmektedir. Bu yapı tipiyle kervansarayla benzetilmektedir. Girişin karşısındaki ana eyvan taht salonu fonksiyonuyla düzenlenmiştir. Taht salonu 13,5 x 11,5 m ölçülerindedir. Tahtın arkasında diğer mekanlara ulaşan gizli bir geçit bulunmaktadır.⁴³ Taht salonu üç sahna ayrılmıştır. Orta sahn diğerlerinden daha geniş ve yüksek olmakla beraber ayrıca iki katlıdır. Yan sahnlar dar koridorludur. Sahnların üstü sivri kemerli tonozlarla örtülü olmalıdır. Sarayın taşıyıcı ayakları ve duvarları pişmiş toprakla süslenmiştir.⁴⁴

Görsel 5: Tirmiz Sarayı'nın alçı süslemeleri.



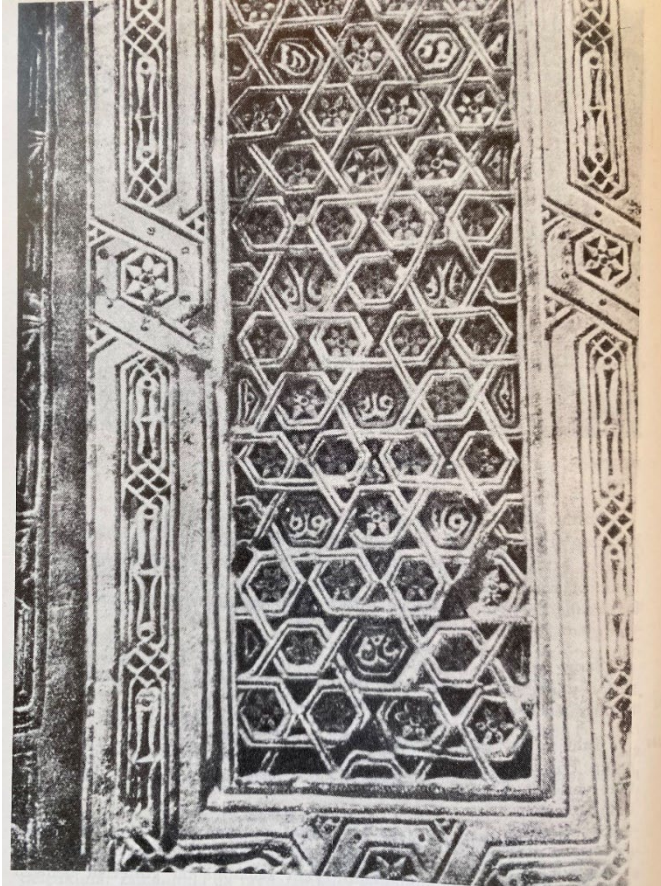
(M. Cezar)

⁴³ G.A. Pugaçekova-L.İ. Rempel, *İstoriya İskusstvo Uzbekistana*, Moskova 1965, s.190.

⁴⁴ Rüçhan Arık, *a.g.e.*, s. 21.

Sarayın süslemelerinde alçı ve çini malzeme kullanıldığı da gözlenmektedir. Alçı süslemeler oyma tekniği kullanılarak yapılmıştır. Süsleme kompozisyonlarında rozetler, kuşlar, süvariler, aslanlar, fantastik yaratıklar, bitkisel motifler gibi tasvirler kullanılarak bezeme zenginleştirilmiştir.

Görsel 6: Tirmiz Sarayı süsleme detayı.



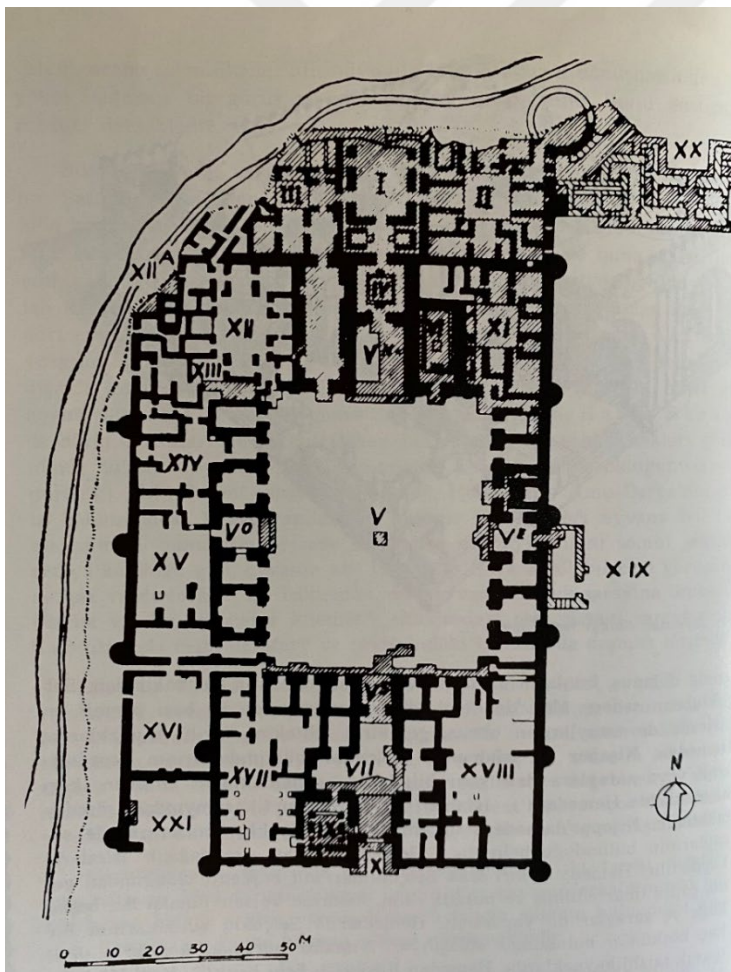
(M. Cezar)

Tirmiz Sarayı süslemelerinde bütün bezeme kompozisyonları çerçeve içinde panolar halinde yer almaktadır. Tirmiz Sarayında yoğunlukla zengin biçimde bitkisel ve geometrik süslemelerle bezenmiştir.

2.2.2. Gazneliler Dönemi

Gazneliler ismini başkentleri olan Gazne şehrinden almaktadır. 963-1186 yılları arasında Afganistan, Horasan ve Kuzey Hindistan'da hüküm sürmüşlerdir. Gazneliler bilim, kültür ve sanat gibi alanlara büyük önem vermişlerdir. Özellikle ahşap ve taş malzemeyi mimaride çok kullanmışlardır. Çevresindeki kültürlerden etkilenmişlerdir. Şehirlerin saray çevresinde geliştiği gözlenmektedir. Mimari planlanış, Karahanlı Döneminde olduğu gibi bir avlu etrafında gelişen çevre mekanlardan ve dört eyvandan ibarettir. Gazneli Döneminden günümüze harabe halinde ulaşan üç saray bulunmaktadır. Bunlardan ilki Leşker-i Bazar Sarayıdır.

Görsel 7: Leşker-i Bazar Sarayı Planı.



(M. Cezar)

Bust kent harabelerinin içinde bulunan yapı ilk kez Fransız arkeolog Daniel Schlumberger tarafından keşfedilerek, 1948 yılında kazı yapılmaya başlanmıştır. Saray Gazneli Mahmud tarafından 998-1030 yılları arasında inşa ettirilmiştir. Saray kerpiçten ve tuğladan iki katlı olarak bina edilmiştir. 164 x 92 m ölçülerinde olan yapı orta avlu çevresinde yer alan mekanlarla ve dört evyanla gelişmektedir. Her eyvan ara kapılarla birbirine bağlanmaktadır. Kuzeyde yer alan taht salonu sarayın özenle süslenmiş en görkemli mekanıdır.

Görsel 8: Leşker-i Bazar Sarayı sütunundaki insan figürlü fresk.

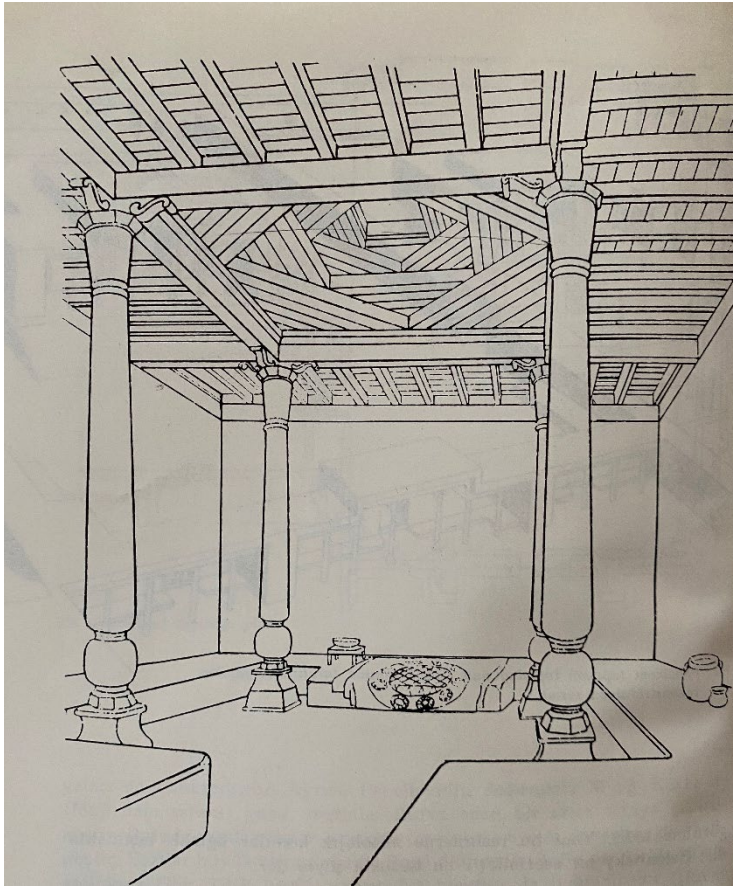


(M. Cezar)

Duvarlarının üst kısmında süslemeler mevcuttur. Bu süslemeler kufi yazı bordürü, ortası geometrik şekiller içinde ve yüksek kabartmalı palmet, rumîler ve oymalarla süslü pişmiş toprak levhalarla kaplıdır.⁴⁵ Süslemede ayrıca freskler ve çinilerde kullanılmıştır.

Gazneli Döneminden günümüze kalan ikinci saray yapısı ise Pençikent Sarayıdır.

Görsel 9: Pençiken Sarayı kabul salonunun rekonstrüksiyonu.



(M. Cezar)

Semerkant bölgesinde yer alan saray freskleriyle ünlüdür. Sarayın kazıları sırasında fresklerin yanında ahşap ve kilden yapılmış heykellerde bulunmuştur. Sarayın planlanışı hakkında tamamen bir bilgiye ulaşılamamış olup dönem sarayları gibi bir avlu etrafında gelişen mekanlarla eyvanlı olarak inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir.

⁴⁵ Rüçhan Arık, a.g.e., s. 36.

Görsel 10: Pençikent Sarayı duvar süslemelerinden bir insan figürü.



(M. Cezar)

Kazılar sırasında daha çok ortaya çıkan süsleme kompozisyonları üzerinde durulmaktadır. Duvar resimlerinde destansı masal sahneleri, ay, güneş, yıldızlar, insan figürleri gibi tasvirler yer almaktadır.

Gazneli döneminde yapılmış üçüncü saray yapısı ise Mesud sarayıdır.

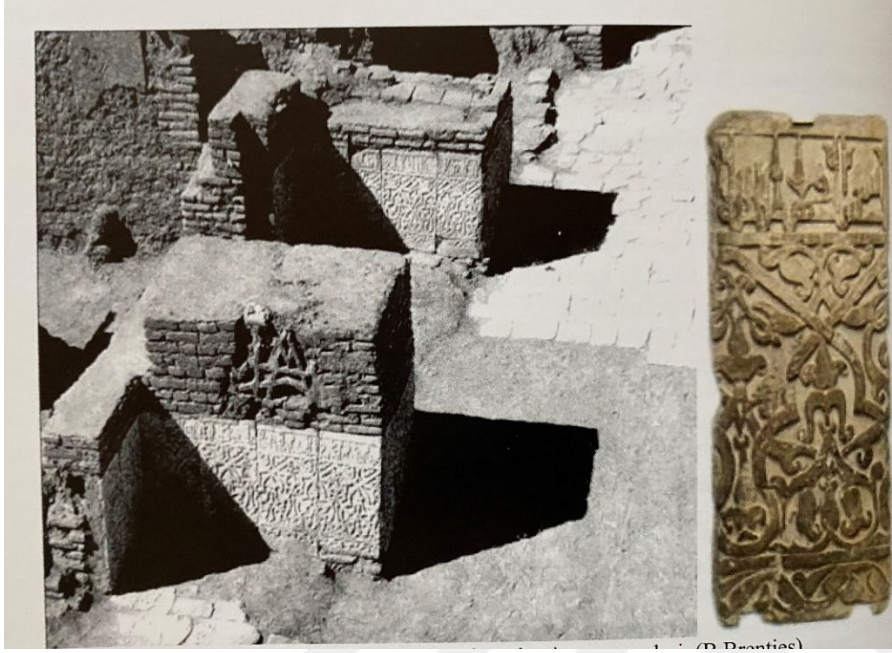
Görsel 11: Mesud Sarayı taht salonu insitu mermerler.



(R. Arık)

Saray Gazne şehrinde yer almaktadır. 1112 yılında Gazneli Mahmud'un oğlu Sultan III. Mesud tarafından yaptırılmıştır. 50,60 x 31,90 m ölçülerinde olan yapı avlu çevresinde gelişen mekanlarla planlanmıştır. Dört eyvanlı olarak inşa edilmiş yapının güney bölümünde taht odası bulunmaktadır.

Görsel 12: Mesud Sarayı taht salonu in-situ mermerleri.



(R. Arık)

Büyük orta avlu mermer döşemeli ve avluyu çevreleyen duvarlar tuğladan yapılmıştır. Sarayın süslemelerinde pişmiş toprak levhalardan yapılmış bitkisel, geometrik motifler ve İslami yazılar yer almaktadır. Süsleme kompozisyonlarında ayrıca alçı ve çinide kullanıldığı gözlenmektedir. Hindistan kaynaklı mermer malzemenin bu dönemde Gazne sanatına girdiğini ayrıca belirtmek gerekmektedir. Saray kalıntılarında farklı noktalarda yer alan Farsça kitabelerde bulunmuştur.⁴⁶

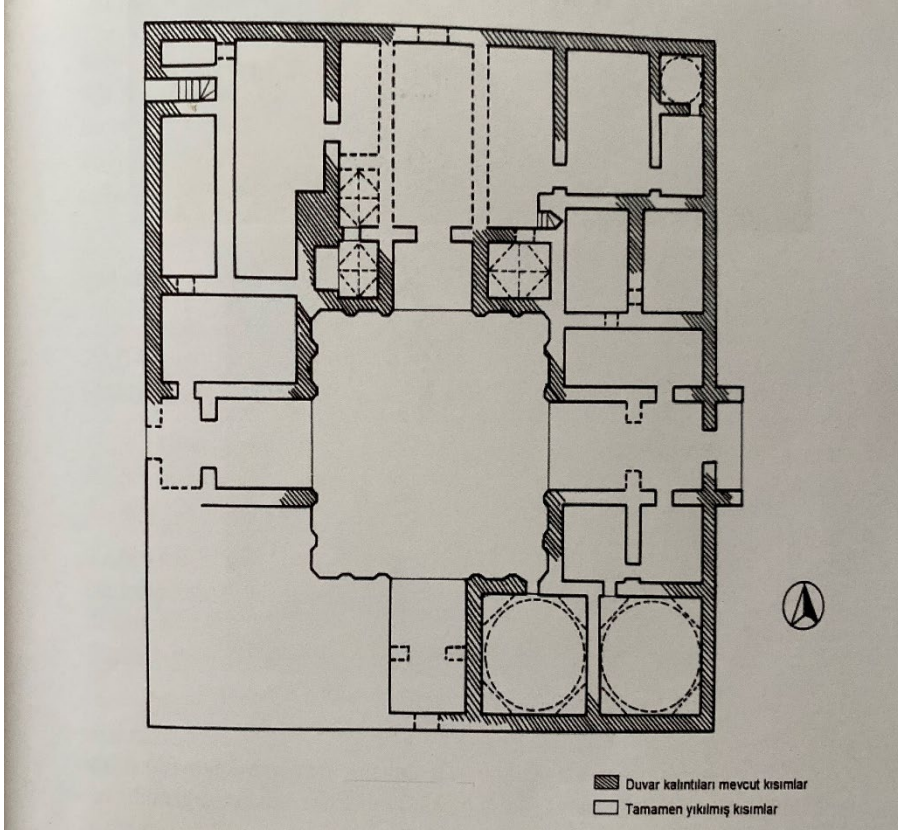
2.2.3. Büyük Selçuklu Sarayları

1037 yılında Tuğrul Bey tarafından kurulan Büyük Selçuklu Devleti çok büyük bir alana yayılarak hüküm sürmüştür. Buna bağlı olarak birçok farklı kadim medeniyetle etkileşim halinde bulunmuştur. Bunun sonucu olarak ise sanat, mimari, edebiyat gibi pek çok farklı alanda bu medeniyetlerin izleri görülmektedir. Zaman içerisinde teknolojinin gelişmesiyle beraber mimaride yeni plan tipleri ve malzemelerin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca süsleme sanatlarında da Selçukluların etkileşimde bulundukları medeniyetlere ait izler bulunmaktadır.

⁴⁶ Rüçhan Arık, **a.g.e.**, s. 50.

Büyük Selçuklu döneminden günümüze kalan saray kalıntıları bugün topraklarımızda yer almayan yerlerdedir. Bu saraylardan ilki Merv’de bulunan Büyük Selçuklu sarayıdır.

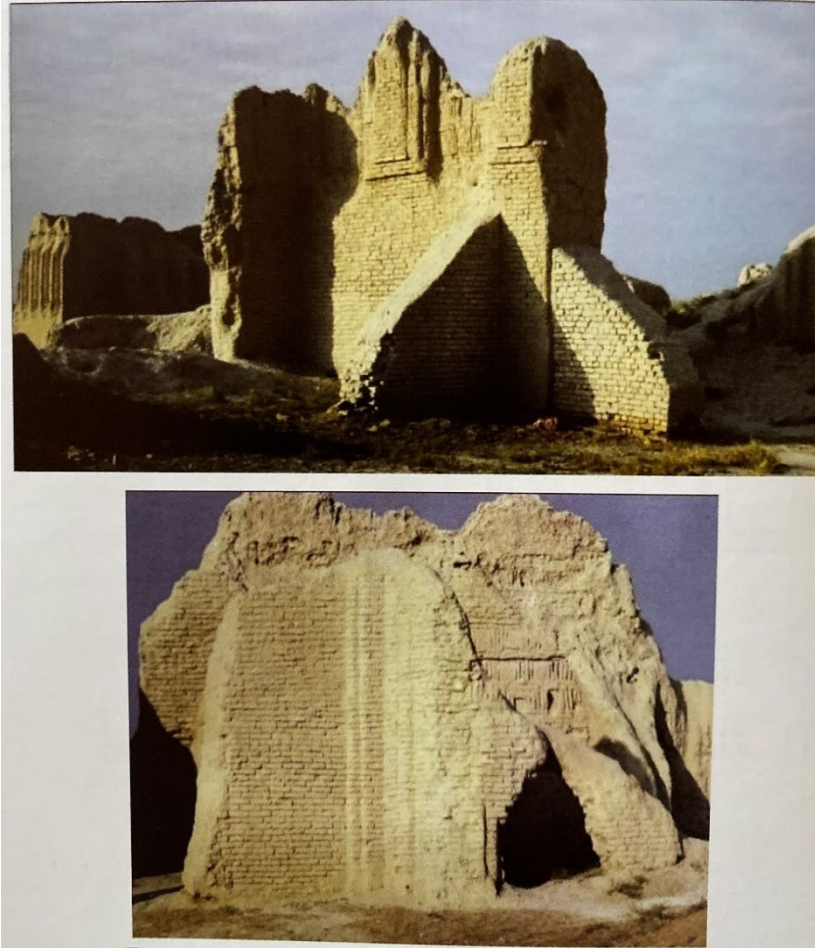
Görsel 13: Merv’de Selçuklu Sarayı Planı.



(R. Arık s.61)

Sarayın, 1080 yılında inşa edildiği düşünülmektedir. 40 x 39 m ölçülerinde olan yapı dikdörtgen planlıdır. Diğer Türk saraylarında da görmeye alışık olduğumuz şekilde ortadaki avlu etrafında gelişen mekanlardan oluşmaktadır. Dört eyvanlıdır. İki katlı olduğu düşünülen yapının girişi doğu kısmında yer almaktadır. Tonoz örtü sisteminin yanında yer yer kubbede kullanılmış olduğu gözlenmektedir.

Görsel 14: Merv’de Selçuklu Sarayı kalıntıları.



(R. Arık)

Duvarların yapımında kerpiç ve tuğla kullanılmıştır. Pugachenkova'ya göre⁴⁷, kuzeydoğu köşedeki küçük kubbeli oda, bindirmeli trompluydu. Odaların birçoğu hem alışılmamış kerpiç duvarlı olması hem de duvar örgüsünün dama tahtası şeklinde yapılması bakımından dikkat çekicidir. Dama tahtası etkisi tuğlanın aralıklı olarak dört ya da beş tanesinin dikey olarak yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Yapının büyüklüğünden dolayı Selçuklu Sultanlarının

⁴⁷ G. A. Pugachenkova,, **Puti razvitya arhitektura Uzhnogo Turkmenistana pory rabovladyeniya i feodalizma (Trends in the Architectural Development in South Turkmenistan at the Time of Slavery and Feudalism)**, Moskova, 1958, s. 203-204.

ikameti için kullanılıp kullanılmadığının tartışmalı olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda, yapının bir devlet yapısı olarak kullanılmış olabileceği ileri sürülmüştür.

Büyük Selçuklu döneminden günümüze kalan en önemli saraylardan biride Kasr-el Banat sarayıdır.

Görsel 15: Kasr-el Banat Sarayının günümüzdeki hali.



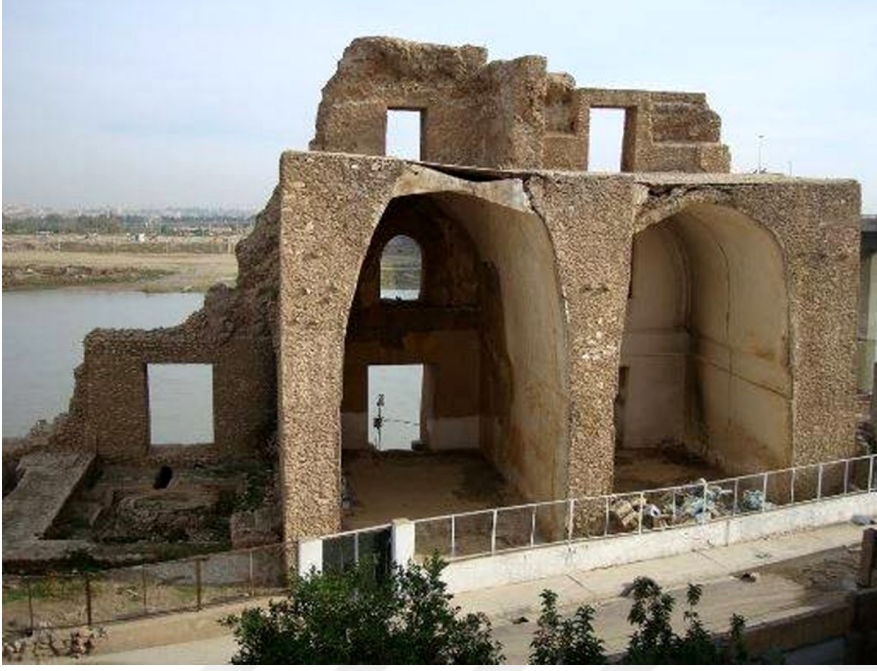
(en.wikipedia.org)⁴⁸

Suriye'nin Rakka şehrinde yer almaktadır. Abbasi halifesi El- Mansur tarafından yaptırılan saray 754-775 yılları arasında inşa edilmiş olmalıdır. Büyük bir restorasyon geçiren yapının çoğu yeri özgün değildir. Yine merkezi bir avlu etrafında gelişen mekanlar ve eyvanlar yer almaktadır. Kuzeyde yer alan ana eyvan avluya yakın genişlikte olmakla beraber üç sahna bölünmüştür. Çevresini simetrik olmayan 41 düzensiz mekân kuşatmaktadır. Saray harabesi içinde bazı mukarnaslı ve kemerli niş kalıntıları görülmektedir. Ayrıca kazılar sırasında sarayın süslemelerinde kullanılan sır-altı ve lüster tekniğiyle yapılan çiniler bulunmuştur.

⁴⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Qasr_al-Banat#/media/File:Raqqa,QasrBanatNW.jpg. 30.09.2021.

Bir diğerk Büyük Selçuklu sarayı ise Musul Kara Sarayıdır.

Görsel 16: Musul Kara Sarayın günümüzdeki hali.



(www.haberler.com)⁴⁹

Musul'da yer alan saray Bedreddin Lu-Lu tarafından 1233-1259 yılları arasında inşa ettirilmiştir. Bina moloz taşla inşa edilmiştir. Dicle nehri kıyısında yer alan yapının nehre bakan kısımları blok taşlarla kaplanmıştır. İki eyvanın içinde kalan duvarlar zengin alçı kabartma süslemeyle kaplıdır. Burada nesih yazıyla yazılmış iki kitabe bulunmaktadır. Kitabeler eyvan duvarını çepeçevre dolaşmakla beraber bu yazı kuşaklarının arasında palmetler, stilize edilmiş bitkisel motifler ve soyut hayvan motifleri yer almaktadır. Nişlerde de kabartma olarak işlenen insan figürleri ve kartal motifleri yer almaktadır.

2.2.4. Anadolu Selçuklu Sarayları

Alparslan'ın 1071 yılında Anadolu'nun kapılarını Türklere açmasıyla beraber uzaklarda biriktirdikleri anılar ve kültürel birikimleri de yanlarında bu topraklara getirmişlerdir. Anadolu Selçuklu Devleti burada pek çok önemli eserler bırakmışlardır. Bu yapıların en önemlisi de saraylardır. Anadolu Selçuklu sarayları ve köşkleri günümüzde çeşitli illerimizde harabe

⁴⁹ <https://www.haberler.com/abd-musul-daki-kara-saray-i-restore-ediyor-13605311-haberi/> 30.09.2021

halinde ya da kazı alanı olarak bulunmaktadır. Bunların bir kısmı yazlık saray bir kısmı ise devlet işlerinin yapıldığı yerlerdir. Haklarında pek fazla malumatta bulunmamaktadır. Bunları sayacak olursak; Kayseri Devlethane Sarayı, Malatya Sarayı, Ankara Sarayı, Antalya Sarayı, Ani Sarayı, Hasankeyf sarayı, Diyarbakır Sarayı, Kayseri Keykubadiye Sarayı, Alanya İç kale Sarayı ve Kubad Abad Sarayıdır. Saydığımız saraylardan Keykubadiye, Alanya İç Kale Sarayı ve Kubad Abad Sarayını bu başlık altında inceleyeceğiz. Anadolu Selçuklu döneminden günümüze ulaşan ya da kazısı yapılarak ortaya çıkarılan saraylar vardır bunlardan ilki Kayseri Keykubadiye sarayıdır.

Görsel 17: Keykubadiye Sarayı kazı alanının havadan görünüşü.



(www.haberler.com)⁵⁰

Kaynaklarda yapının adı Keykubadiye sarayı olarak geçmektedir. Bu saray yalnızca sultanların ikameti için kullanılmıştır. Yazlık bir saray niteliğinde olan yapı şehir dışında yer almaktadır. Saray Keykubat Gölü'nün ortasına inşa edilmiş ve şehre yollarla bağlanmaktadır. Günümüzde yapıdan ayakta kalabilen küçük ve büyük köşke ait parçalar bulunmaktadır. 1953 yılında Zeki Oral tarafından keşfedilen sarayın süslemesinde çini kullanıldığı daha sonraki yıllarda yapılan kazılar aracılığıyla açığa çıkarılmıştır. Sarayı I. Keykubad'ın yaptırdığı

⁵⁰ <https://www.haberler.com/keykubadiye-sarayi-ndaki-kazida-plan-ortaya-12394126-haberi/> 30.09.2021.

düşünülmektedir.⁵¹ 1992 yılında, sarayın önünde bulunan göl kurutularak içerisindeki çiniler açığa çıkarılmıştır.⁵² Bu çiniler yoğunlukla bitkisel ve geometrik süslemeli olup, aralarında birkaç tane figürlü çinide bulunmuştur. Keykubadiye Sarayı'nın Memluk Sultanı Anadolu'ya geldiğinde ayakta olduğu bilinmektedir.

Anadolu Selçuklu Döneminden günümüze ulaşan bir diğer saray yapısı Alanya İç Kalesinde yer alan saraydır.

Görsel 18: Alanya İç Kalesinin havadan görünüşü.



(www.cnnturk.com)⁵³

Saray Selçuklu sultanlarından Alladdin Keykubat tarafından 1221-1223 yılları arasında inşa ettirilmiştir. Kalenin güneydoğu köşesinde yer alan saraya nizamiye gibi düzenlenen giriş yapısından geçilir. Odalar ve koridorların duvarlarında yer yer freskler görülmektedir. Koridorun güney ucundaki kapıdan üç tarafı revakla çevrili büyük bir avludan taht salonuna geçilir. Bu sarayda Orta Asya'daki Türk mimarisi plan özelliklerini yansıtmaktadır. Sarayın

⁵¹ Mehmet Çayırdağ, Kayseri'de Selçuklu Sarayları ve Köşkleri, **Vakıflar Dergisi**, S. 28, Ankara 2004, s. 242

⁵² Yıldırım Özbek-Celil Arslan, Keykubadiye Sarayı, **Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri**, C.1, Kayseri 2008, s. 699.

⁵³ <https://www.cnnturk.com/turkiye/alanyada-bulundu-uzerindeki-daha-once-hic-gorulmedi?page=1> 30.092021.

süslemelerinde çinilerinde kullanıldığı kazı buluntularından anlaşılmaktadır. Çinilerde yoğun bitkisel ve geometrik motifler görülmektedir.

Anadolu Selçuklu Döneminde inşa edilen ve günümüzde hala kazısı devam eden hakkında en çok bilgiye sahip olduğumuz saray ise Konya Kubad Abad Sarayıdır.

Görsel 19: Kubad Abad Sarayı kazı alanının havadan görüntüsü.



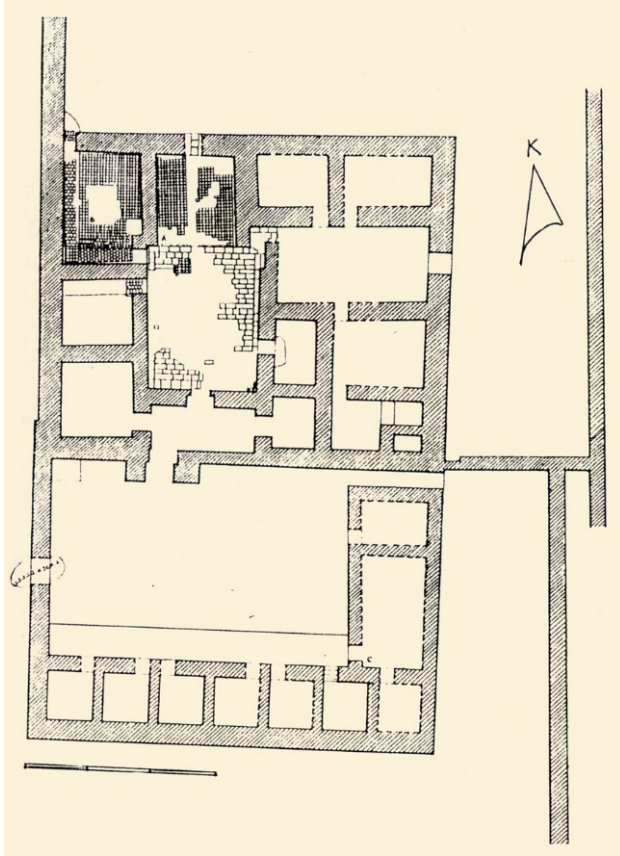
(M. Çeken Arşivi)

Selçuklu Dönemine ait en önemli saray külliyesidir. I. Alaaddin Keykubad tarafından 1226-1236 yılları arasında Emir Sadeddin Köpek'e inşa ettirilmiştir. Saray Konya Müzesi Müdürü M. Zeki Oral tarafından keşfedilmiştir. 1965 yılından beri kazılar kesintisiz olarak devam etmektedir. Yapılan kazılar sonucunda saray külliyesinin surla çevrili birbirlerine bağlantılı avlular içine serbest düzende yerleştirilen köşk ve hizmet binalarından oluştuğu anlaşılmıştır.⁵⁴ Kubad Abad sarayı bu plan şeması ile Topkapı Sarayı ve Edirne Saraylarının

⁵⁴ Rüçhan Arık, **a.g.e.**, s. 168.

prototipi niteliğindedir. Bu saray külliyesi içerisinde büyük saray ve küçük saray diye adlandırılan iki ayrı yapı bulunmaktadır.

Görsel 20: Kubad Abad Saray külliyesi Büyük Saray plan şeması.

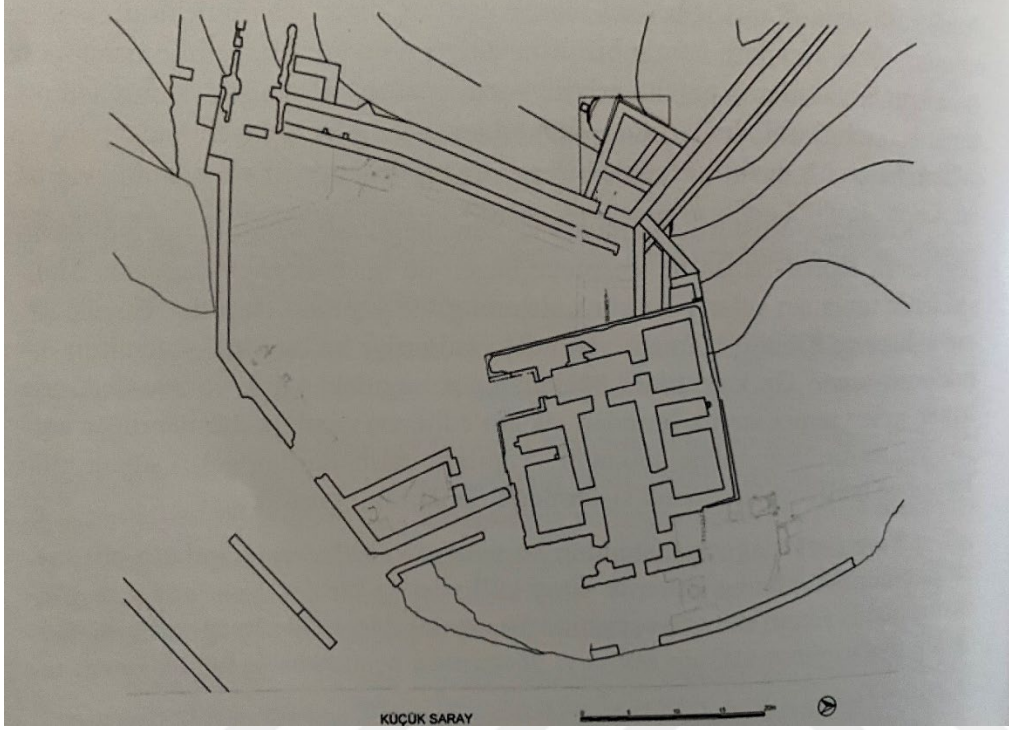


(T.D.V. İslam Ansiklopedisi)

Dikdörtgen bir alana oturan büyük saray 50 x 35 m boyutlarındadır. Yapı üç ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar ön avlu, kabul salonu ve haremdir. Taht salonu dikdörtgen planlı olmakla beraber bir ucunda taht eyvanı yer almaktadır. Taht eyvanı yerden 35 cm yükseltilmiştir. Eyvanın arka duvarındaki kapı terasa açılır. Zemin düzgün dikdörtgen blok taşlarla döşenmiştir. Büyük sarayın duvarları kaba yontma moloz taşından horasan harcıyla inşa edilmiştir.⁵⁵ Duvarların dayanıklılığını artırmak için hatıllar kullanılmıştır. Yer yer tuğla malzemenin de kullanıldığı görülmektedir. Sarayın süslemesinde çini malzemeler kullanılmıştır. Çiniler bitkisel, geometrik ve figürlüdür.

⁵⁵ Rüçhan Arık, **a.g.e.**, s. 193.

Görsel 21: Kubad Abad Saray külliyesi Küçük Saray planı.



(R. Arık s. 182)

Küçük Sarayın yapı planı Büyük Sarayla benzerlik taşımaktadır. Mevcut mimari izler ve çevresinde ortaya çıkan buluntular yapının iki katlı olduğuna işaret etmektedir.⁵⁶ Kareye yakın bir plana sahip olan yapının dışı düzgün kesme taşlarla kaplıdır. Sarayın kuzeydoğu ve güneydoğu kanatlarında köşelerde bulunan içe çekilmiş dış eyvanlarla yapı hareketlendirilmiştir. Döşemelerde daha çok tuğla kullanıldığı gözlenmektedir. Yapının taç kapısında taş süsleme kullanıldığı görülmektedir. Yapının süslemelerinde freskler ve çiniler kullanıldığı yapılan kazılarla ortaya çıkarılmıştır.

2.2.5. Osmanlı Dönemi Saray Mimarisi

Osmanlı Devleti beylik, sultanlık ve imparatorluk evrelerinin tamamını yaşayarak 600 yıldan fazla süre hüküm sürmüş bir Türk devletidir. Osmanlı Devleti'nin bu kadar uzun süre hüküm sürmesinin temel nedeni merkezi otorite ve iyi bürokrasisinin olmasıdır. Devlet kurumlarının güçlü olması mimari ve sanata da yansımıştır. Osmanlı Devleti saray mimarisinde

⁵⁶ Rüçhan Arık, **a.g.e.**, s. 183.

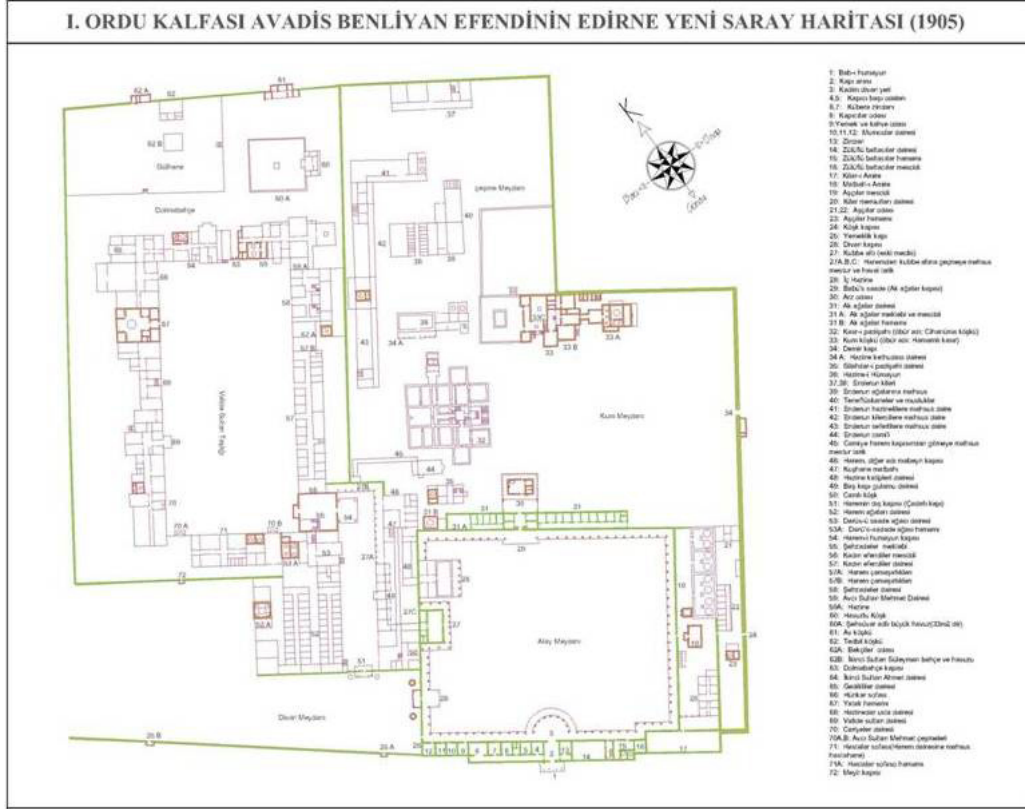
19. Yüzyıla gelinceye kadar Orta Asya Türk geleneğine sadık kalmıştır. Ana avlu etrafında gelişen mekanlardan oluşan saray yapıları görülmektedir. Saraylar hem padişahın ikamet ettiği yerler hem de devlet işlerinin görüldüğü, bürokrasinin işlediği ve hükmedilen yerlerdir.

Osmanlı Devleti büyük bir coğrafyada hüküm sürmüştür. Bunun doğal bir sonucu olarak pek çok sarayda inşa etmişlerdir. Başkent olarak seçtikleri şehirlerin dışında da saraylar yaptırdıkları bilinmektedir. İstanbul fethedilmeden önce Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapan Bursa ve Edirne de saraylar yaptırdıkları bilinmektedir. Bursa da yaptırılan saray günümüze ulaşmamıştır. Edirne'deki saray ise harabe halinde günümüze ulaşmış olup, saray arazisi üzerinde kazı çalışmaları devam etmektedir. Klasik dönemden önce inşa edilmiş olan bu saraylar şüphesiz ki Osmanlı saray mimarisi için basamak taşı olmuşlardır. 19. Yüzyıla kadar klasik dönemden kalan en önemli saray yapısı Topkapı Sarayıdır. Bu saraydan sonra da tezimizin konusu olan Üsküdar Sarayı gelmektedir. Osmanlı Klasik Döneminde inşa edilmiş en önemli saray yapılarından ilki Edirne Sarayıdır.

Edirne'nin fethi tarihi kaynaklara göre 1361-1371 yılları arasında gerçekleşmiştir. Edirne fethedildikten sonra Osmanlı Devleti idari merkezini buraya taşıyarak şehri başkent haline getirmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak burada saray inşa edilmiştir. İlk inşa edilen sarayın bugün Selimiye Cami'nin yerinde olduğu, I. Murad döneminde inşa edildiği ve devlet işlerinden bu saraydan idare edildiği düşünülmektedir. İkinci ve bizim konumuz olan saray ise II. Murad tarafından 1450 yılında inşasına başlanmış, Fatih Sultan Mehmed döneminde tamamlanmıştır.⁵⁷ Tunca nehrinin ikiye ayırdığı ada üzerinde inşa olunan sarayın mimarının Muslihuddin olduğu düşünülmektedir. Bir saray kompleksi olarak inşa edilen yapılar topluluğunun çevresini ihata duvarının kuşattığı bilinmektedir. Günümüze harabe halinde ulaşan ve pek çok yapının gurubunun yok olduğu sarayda kazı çalışmaları devam etmektedir.

⁵⁷ Nesrin Çiçek Akçıl, Saray-ı Cedid, **T.D.V İslam Ansiklopedisi**, C. 36, İstanbul 2009, s. 127.

Görsel 22: Edirne Sarayı'nın planı.



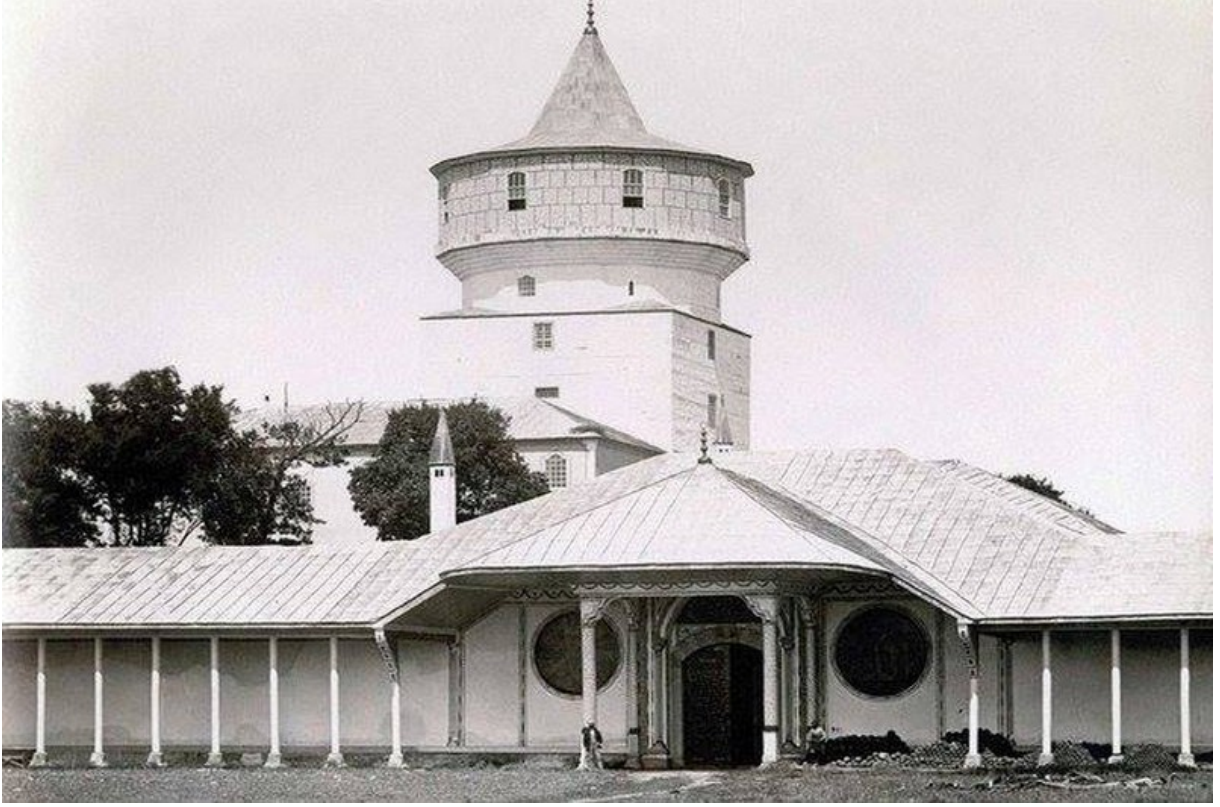
(www.bau.edu.tr)⁵⁸

Saray kompleksi hakkında dönem kaynakları ve mevcut çalışmalardan yola çıkarak anlaşıldığına göre 21 Divanhane, 18 hamam, 117 oda, 17 kapı, 8 mescit, 4 kiler, 5 mutfak, 17 kasır, 13 koğuş ve 6 köprü yer almaktaydı.⁵⁹ Edirne Sarayının planı bir avlu çevresinde gelişen mekanlardan oluşmaktadır. Bu plan tipiyle saray Orta Asya Türk saraylarına benzemektedir. Geleneğin devam ettiği gözlenmektedir. Yapı inşa edildiği günden itibaren ek binalarla genişlemiştir.

⁵⁸ <https://bau.edu.tr/galeri/72-edirne-sarayı-kazi-ve-restorasyon-calismalari-2012> 1.10.2021.

⁵⁹ Rıfat Osman, **Edirne Sarayı**, (Yay. Süheyl Ünver), Ankara, 1957, s. 2, 21- 40.

Görsel 23: Cihannüma Sarayı'nın 19. Yüzyıla ait fotoğrafı.



(www.trakyaagezi.com)⁶⁰

Günümüzde kazılarla devam etmekle birlikte saray kompleksinin içinden bazı yapılarda harabe olarak hala ayaktaadır. Bunlardan en önemlisi Cihannüma Kasrı'dır. Kasır Fatih sultan Mehmed tarafından 1451-1452 yılları arasında yaptırılmıştır. Kaynaklarda yedi katlı olduğu ve her sultan döneminde ekler ve onarımlar yapıldığı bilinmektedir.⁶¹ Cihannüma Kasrı'nın içerisinde çok farklı amaçlarla kullanılan birçok odası olduğunu tarihi kaynaklardan ve yapılan çalışmalardan öğreniyoruz. Bunun dışında kasrın zengin bir süsleme programına sahip olduğu süslemede kalem işlerinin yanında çinilerde kullanıldığı bilinmektedir.

Edirne Sarayının çok büyük bir yapı kompleksi olduğu yapılan çalışmalar ve araştırmalar sonucunda ortaya konmuştur. Günümüzde hala kazı çalışmaları devam etmekte, yeni bilgiler ve bulgular ortaya çıkmaya devam etmektedir.

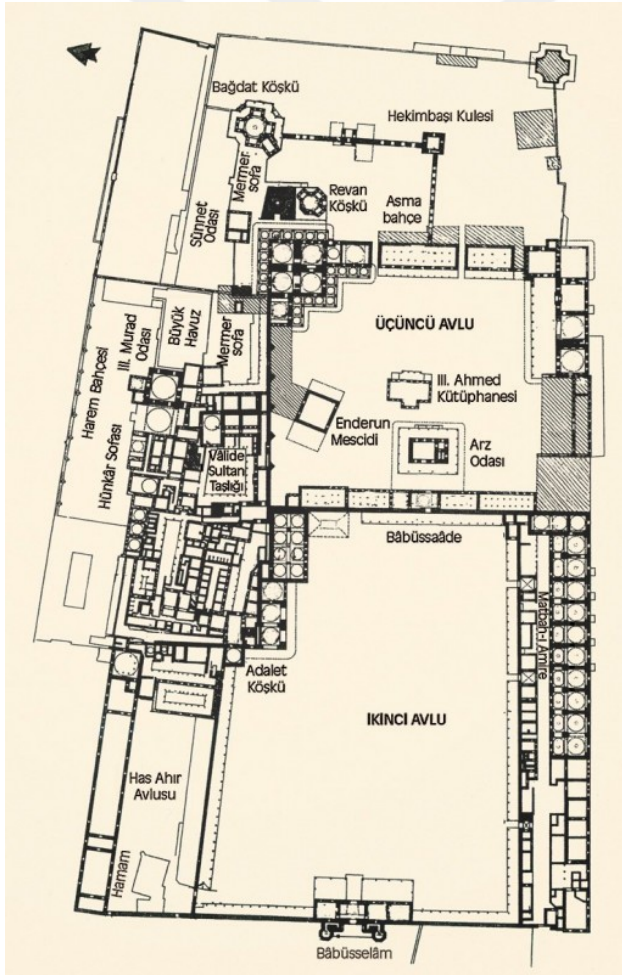
⁶⁰ <https://www.trakyaagezi.com/edirne-yeni-sarayinda-heyecanlandiran-kesif/1.10.2021>

⁶¹ Mustafa Özer, Edirne sarayı (Sarayı Cedid-i Amire)'nden Günümüze Ulaşabilen Yapılan Hakkında, **Turkish Studies**, V. 9/10 2014, s. 817-818.

İstanbul'un fethinden sonra inşa edilmiş olan Topkapı Sarayı klasik dönemde inşa edilip günümüze kadar gelmiş Osmanlı Saray kompleksidir.

Topkapı sarayı Osmanlı Devleti'nin en büyük ve en gösterişli sarayıdır. Bu saray İstanbul'un fethinden sonra inşa edilmiştir. Topkapı sarayı Fatih Sultan Mehmet tarafından 1475-1478 yılları arasında inşa ettirilmiştir.⁶² Daha sonraki yüzyıllarda yapılan eklerle saray bugünkü haline kavuşmuştur.

Görsel 24: Topkapı Sarayının genel planı.



(www.topragizbiz.com)⁶³

⁶² Zeynep Tarım Ertuğ, Topkapı Sarayı, T.D.V. **İslam Ansiklopedisi**, C.41, İstanbul 2012, s.256.

⁶³ <https://www.topragizbiz.com/konular/topkapi-sarayi.11683/1.10.2021>.

Topkapı sarayı büyük bir saray kompleksi olmakla beraber diğer saraylarda yer almayan birkaç mimari ögeyi de ilk kez kendi bünyesinde barındırmaktadır. Hem padişahın özel konutu olan saray hem de devlet işlerinin görüldüğü ve yürüdüğü özel bir yapıdır. Bu kadar çok işlevi bir arada bulundurduğu için büyük bir alana yayılmıştır. Saray yine bir avlu etrafından gelişen mekanlardan oluşmaktadır. 3 ana avlu ve üç anıtsal kapı etrafında gelişen saray işlevsel bir düzene göre kurulmuştur. Sarayın çevresi surlarla çevrilidir ve içerisinde geniş bahçeler yer almaktadır. Saray içerisinde her padişahın kendisi için yaptırdığı kasırlar ve köşkler de yer almaktadır.

Görsel 25: Topkapı Sarayının havadan görünüşü.



(www.haberturk.com)⁶⁴

Topkapı Sarayının harem bölümü ise saray yapıldıktan sonra inşa edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde inşa edilen harem bölümü 300 odadan oluşmaktadır. Sarayın süslemelerinde yoğun olarak kalem işi ve çiniler kullanıldığı görülmektedir. Bunlar daha çok

⁶⁴ <https://www.haberturk.com/tarihinin-en-buyuk-restorasyonunu-geciren-topkapi-sarayi-havadan-goruntulendi-1834491> 1.10.2021.

bitkisel bezemeli ve geometrik motiflidir. Topkapı sarayı karşılaştırma bölümünde yeniden ele alınacağından o bölümde hakkında daha detaylar bilgiler verilecektir.



ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜSKÜDAR SARAYI

3.1. Konumu ve Çevresi

Üsküdar Sarayı üzerinde çalışmayı güçleştiren iki temel sorun vardır. Birincisi saray üzerine yazılanların karmaşık ve çelişkiler taşımaları, ikincisi ise bugün eskiden sarayın bulunduğu yerde tek bir yapı kalıntısının bile olmayışıdır. Arşiv araştırmaları ve dönem kaynaklarında yapılan çalışmalarda ise konunun anlaşılmasını güçleştiren temel neden bu yapının bir saray kompleksi olması bu nedenle içinde birden fazla yapıyı barındırması ve bu yapıların yıllar içerisinde sürekli isimlerinin değişmiş olmasıdır. Bu bilgiler ışığında çevreden iç mekanlara doğru gidilerek konu irdelenecektir.

Üsküdar konumu itibariyle hemen Topkapı Sarayı'nın karşı kıyısında yer almaktadır. Bilâd-ı Selâse'den biri olan Üsküdar, İstanbul da sur içinden sonra en önemli kazalardan biridir. Bu nedenle sur dışında kalan en önemli iskân alanıdır. 1596 yılında İstanbul'a gelen Âşık Mehmed "Menâzirü'l Avâlim" isimli eserinde⁶⁵... ve havâli-i Konstantîniyye'de olan iki medîneden medîne-i sâniye Konstantîniyye'nün cânib-i cenûbî-i şarkisinde Üsküdâr ismi ile müsemma olan medînedür ki halîc-i Konstantîniyye Üsküdâr ile Konstantîniyye beynindedür ve Konstantîniyye ile Üsküdâr beyni altı mîldür ve Konstantîniyye Rûm-ili arzında ve Üsküdâr Anadolu arzındadır ve medîne-i Üsküdâr'ın sûrî yokdur. Lâkin medîne-i 'âmiredür ve ebniye ve 'imârat-ı fâhiresi vardır..." yazmaktadır. Metinden de anlaşıldığı üzere Üsküdar o dönemde padişahın da kullandığı bir yerleşim yeri idi. Amire kelimesinden yola çıkılarak burada bir saray olduğu varsayılabilir. Zaten metinde de geçtiği üzere çeşitli imaretler bulunmaktadır. Üsküdar'ın İstanbul'daki iki önemli yerleşme yerinden biri olduğu vurgulanmakta ve suru olmadığından söz edilmektedir. Daha sınırlı bir yerleşim yeridir. 1630'lu yıllarda İstanbul'dan başlayarak Osmanlı Devleti'ni ve komşu ülkeleri gezen Evliya Çelebi burada bir kale olmadığından söz etmektedir. Fakat hiç şüphesiz sarayı çevreleyen bir ihata duvarı bulunmaktaydı.

⁶⁵ Âşık Mehmed, **Menâzirü'l- Avâlim**, Yay. Haz. Mahmut Ak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 3, s. 1094, 2007.

Araştırmacıların genel olarak Üsküdar Sarayı ile ilgili birleştiği tek kanı sarayın bugünkü Selimiye Kışlasının yerinde olduğu yönündedir. Bu fikri hem dönem haritaları hem de kronikler doğrulamaktadır. Üsküdar Sarayı bugün Selimiye Kışlası'nın yer aldığı büyük bir alana tek bir yapı olarak değil, bir saray külliyesi olarak inşa edilmiştir. Bu külliyenin alanı oldukça geniş olmalıdır.

Konuyla ilgili Halil Ethem'in Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nda yazdığı bir makalede şöyle zikredilmektedir; *"Kavak Sarayının yerini kati suretde tayin idemedik. Ancak bunun Üsküdar da Harem iskelesinden Kavak İskeleye'ne kadar olan sahilin arkasında ve elyevm Selimiye kışlası, Selimiye cami, mahallesi civarını müstemil olan sahada bulunmuş olması zan olunur. Kavak sarayı namıyla bir mahallin daha Süleyman-ı evvel zamanında mevcud olduğu Mimar Sinan'ın Tezkiret'ül Ebniyesinde görülmektedir."*⁶⁶ buradaki ifadeler genel olarak doğrudur. Erken dönemde yapılan haritalarda da Halil Ethem'in tarif ettiği noktada saray kompleksi görülmektedir. Arşiv belgeleri de Halil Ethem'in dediklerini doğrulamaktadır. Bu doğrultuda alanın imara açıldığına en erken tarihli belge H. 20 Rabiulevvel 1218 (M. 10 Temmuz 1803) tarihli Üsküdar'da Kavak Sarayı arsasına evvelce yapılan köşkten ve neferat kışlasından başka zabitan konakları, çarşı dükkanları, hamam, değirmen, tabhane, hastahane, cebehane, talim meydanı ve tulumbacı kışlası, su hazinesi ve çeşme, iskele, liman ve lağımların ikmal olunması için verilen paradan bahsedilmektedir.⁶⁷ Bir diğer belgede ise H. 12 (M. 1804/59) tarihlidir. Bu belgede burada askerler için bir takım Foti Kalfa marifetiyle birtakım binalar yapılacağından bahsedilmektedir.⁶⁸ Buradan anlaşılacağı üzere saray arazisi imara açılarak verilen tarihten önce üzerine binalar inşa edilmeye başlanmıştır. İnşa edilen binalardan da anlaşıldığına göre arazi çok büyük olmalıdır. Konuyla ilgili bir diğer belge ise H. 1220 (M. 1805/6) tarihli özetle Selimiye Camii'nin Üsküdar'da Kavak Sarayı arsasına inşa olunması yazmaktadır.⁶⁹ Bugünkü Selimiye Cami'ni içine alarak geniş bir arazi üzerine oturan Üsküdar Sarayı'ndan günümüze tek bir taş bile kalmamıştır. Fakat bu iki belgenin verdiği bilgiler ışığında sarayın bir ölçüde yerini tespit etmek mümkün olmuştur. Belgelerdeki bilgilerin teyidini günümüzdeki sokak adlarından ve kalan yapılardan yapmamız mümkündür. Duvardibi sokak olarak isimlendirilen yerler sarayın ihata duvarının son bulunduğu yerler olmalıdır. Bugün

⁶⁶ Halil Ethem, Bir Atın Mezar Taşı Kitabesi, **Türk Tarihi Encümeni Mecmuası**, Sene H. 1341, S.: 86, s. 198.

⁶⁷ BOA, C.SM. D.N.: 23 G.N.: 1164

⁶⁸ BOA, D.BŞM.BNE.d 161108

⁶⁹ BOA, C.BLD. DN: 100 G.N: 5466

Selimiye Kışlası'nın oturduğu arazi, Selimiye Cami az ileride yer alan hamam hepsi hala mevcuttur. Böylece saray arazisinin aşağı yukarı yer ve sınırları bu kesimlerde bellidir.

Üsküdar Sarayı kompleksinin içinde hangi yapıların olduğu ise ayrı bir tartışma ve araştırma konusudur. Genel itibariyle araştırmacıların bu sarayı yekpare bir yapı olarak nitelmesi hasebiyle diğer yapılar tek tek ele alınmıştır. Fakat haritalarda görülen yapı toplulukları ve ihata duvarı buranın bir yapı kompleksi olduğunu kanıtlar niteliktedir. Kompleksin oturduğu topografya meyillidir. Kuzeyde dik bir yamaç üzerinde başlayan yapı grubu aşağı tarafa yani Üsküdar'a doğru eğim kazanarak alçalmaktadır. Buraya ilk yapıları Mimar Sinan'ın yaptığı düşünülürse topografya ve binaların nedenli uyum içerisinde olduğu anlaşılmış olur. Mimar Sinan günümüzde bile tasarım ustalığının yanında doğal faktörlerle binaları örtüştürmesiyle ön plana çıkmaktadır.

3.2.Tarihçesi

Üsküdar Sarayının inşa tarihi ile alakalı arşivde doğrudan bir belge bulunamamıştır. Bu konuda giriş bölümünde de bahsettiğimiz üzere araştırmacılar ihtilaflı bilgiler vermektedir. Bu yüzden arşivde bulunan en erken tarihli belgelerden yola çıkarak bir tarih aralığı vermek mümkün olmuştur.

Üsküdar Sarayıyla alakalı arşivde bulunan ilk belge H. 26 Safer 962 (M.20 Ocak 1555) tarihlidir. Üsküdar'da bina olunan saray-ı amireye Abdülkerim bin Mehmed'in Hoca edildiğine dair Bostancıbaşı'na verilmiş hükmüdür.⁷⁰ Bu tarihlerde binanın inşa edilmiş olduğunu düşünmek mümkündür. 29 Şaban 966 (M. 6 Haziran 1559) İmrahor Ahmed'e Üsküdar'daki saray-ı amireye akan suyun başından bir kemiş su verildiğine dair Kanuni Sultan Süleyman'ın beratı.⁷¹ Diğer belge ise H. 967 (1559-1560) tarihli belgede Üsküdar da Yeni Saray ustası Hasan'a tabi süvar oğlu Uğurlu'ya Diyarbakır'da Katip Hüsrev bey tezkiresiyle verilen tımara dair.⁷² H. 10 Safer 978 (M. 4 Temmuz 1570) Babası Sultan Süleyman zamanında Rum beylerbeyi olan Ahmed Paşa'ya mirahur iken Üsküdar'da Saray-ı Amireye akan sudan bir kemiş su ihsan edildiği hakkında verilen beratın cülus münasebetiyle yenilendiğine dair Sultan II.

⁷⁰ BOA, 1 numaralı Mühimme Defteri 1168 numaralı hüküm.

⁷¹BOA, TS. MA.e 737-15/T. 29.08.966 (TSMA No: 5417/2)

⁷² BOA, 4 numaralı Mühimme Defteri s.35.

Selim'in beratı.⁷³ Buradaki saydığımız belgelerden anlaşılacağı üzere saray Kanuni Sultan Süleyman döneminden başlanarak aktif olarak kullanılmaktadır. Daha önceki yıllara ait arşiv kaydına rastlanamamış olması sarayın bu dönemde inşa edildiğine işaret etmektedir. Bu binayı Mimar Sinan'ın inşa ettiğini Topkapı Sarayı arşivinde bulunan 1461 numaralı defterde "*Nev'i Sadis bina olunan sarayların adedin beyan ider*" başlığı altında "*Saray-ı Üsküdar ahd-i Sultan Süleyman Han da bina olunmuştur sene 958*" ibarelerinden anlıyoruz. Tüm bu bilgi ve belgeler göz önüne alındığında yapının 1551-1555 yılları arasında inşa edildiği sonucuna varabiliriz.

1559'dan itibaren ise burada su bağlandığı ve sarayın kullanılmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. Erken döneme ait yani sarayın kullanımına ilişkin bilgiler veren bir diğer belge ise H. 977 (M. 1569/70) yılına ait saray masraf defterleridir. Burada Üsküdar Sarayına giden yiyecekler yazılmaktadır. H. 981(M. 1573/74) yılına ait bir diğer saray masrafları defterinde ise saraya giden yüklü miktarda yiyecek, günlük kullanıma ait eşyalar ve yapı malzemeleri dikkat çekmektedir. Bu defterlerden anlaşıldığı üzere saray en azından 1573 tarihine kadar yoğun olarak kullanılmakta ve geceleri burada konaklanmaktadır.

⁷³BOA, TS. MA.e 718-31/T. 10.02.978 (TSMA No: 5209/2)

Görsel 26: Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi'nde yer alan Hünernâme'den bir minyatür.⁷⁴



1589 tarihli Hünernâme'de bulunan bu minyatürün üst kenarına kırmızı mürekkeple "*Sultan Süleyman Han'a Aceme varan baş kayukcu Hasan Ağa ... sıylagelüb Üsküdar Sarayı'nda buluşduğudur.*" yazmaktadır buradan anlaşıldığı üzere Kanuni Sultan Süleyman'ın Üsküdar Sarayı'nda tahtta otururken tasvir edilmiştir. Minyatürde görüldüğü gibi bu saray

⁷⁴ TSM Yazma Eserler Kütüphanesi: H. 1524- 228a varak.

denize yakın bir noktada mimari bakımdan ise Topkapı Sarayı'yla benzer özellikler taşıdığını düşündürmektedir.

1573 yılında Osmanlı topraklarına gelen Plippe du Fresne Canaye'de⁷⁵ Üsküdar Sarayı'ndan bahsetmektedir. Daha çok Mehmet Paşa'nın sarayından bahseden yazar padişahın hoşça vakit geçirmek için Üsküdar'a geldiğinden söz etmektedir.

1573-1576 yılları arasında Osmanlı topraklarında bulunmuş Stephan Gerlach Üsküdar sarayı hakkında tuttuğu güncede önemli bilgiler vermektedir. Bu güncede Üsküdar sarayıyla ilgili “...27 Mart tarihinde Sakızlı eczacı, Jacob Reiner ve Sebald aramızda anlaşarak Anadolu yakasında gezintiye çıktık. Eczacının acemioğlu bize rehberlik yaptı. Önce padişahın sık sık eğlenmek için gittiği en güzel süs bahçesine gittik. Bu bahçe tam Konstantinopolis'in karşısına düşüyor. Zeytin ağaçları arasından geçerek bir tepeye tırmandık. Bahçeye girince, ortalıkta sadece taş kıran işçilerin çalışmaları duyuluyordu, çünkü mermerden ve beyaz taşlardan havuzlar ve bazı yapılar inşa ediliyordu. Bize padişahın kasrını gezdirdiler. Bina çok geniş, tavanları yüksek, altın yaldızlı kubbelerle örtülü ve her yer beyaz mermerden yapılma fiskiyeli havuzlarla süslü. Bütün binanın odaları geniş ve ferah olmakla beraber, taş işçilerinin ortalığı toza bulamaları yüzünden her tarafı halılarla örtmüşler. Bütün odaları gezdik, padişahın gündüzleri oturduğu, yemek yediği, geceleri uyuduğu yerleri gördük. Her yer mermer ve altın varakla süslü. Bahçe güzel kokulu bitkileri, çiçekleri ve düzenli bir biçimde dikilmiş meyve ağaçları ile sanki bir yeryüzü cenneti. Özellikle dikkatimizi çeken kırmızı, beyaz, sarı ve sarı-beyaz menevişli çiçekleri olan soğanlı bitkiler oldu. Bu bahçe çok yüksek duvarları, kuleleri ve ek binalarıyla tıpkı bir şatoya benziyor. Yüksek duvarların ötesinde başka bir bahçeye geçiliyor. Orada yuvarlak, yarım daire biçiminde, beyaz ve renkli mermer sütunları olan bir bina daha var. Bu ikinci bahçenin duvarları arasından geçerek üçüncü bir bahçeye giriliyor. Burada da padişaha ait bir bina bulunuyor. Her üç binada yerler değerli İran halılarıyla kaplı, özellikle padişahın oturduğu yer ve bütün odalar uzun havlı kadifeden yapılmış sırmalı minderle döşeli. Oturulacak veya yatılacak yerler zeminden biraz daha yüksek olarak yapılmış. İkinci binanın önünde beyaz mermerden yapılma bir havuz var, burası evin altından gelen su ile dolduruluyor. Havuzun kenarına, padişahın çocukları binip gezsınler diye kırmızı renge boyanmış küçük bir sandal bağlı duruyor. Her üç binanın ortasında beyaz mermerden yapılma,

⁷⁵ Plippe du Fresne-Canaye, **Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573**, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap yayınevi, 2. Baskı 2017, s. 64-65.

pirinç musluklu büyük çeşmeler bulunuyor. Birinci ve üçüncü bahçelerin duvarlarının çevirdiği orta bahçeden küçük bir vadiye iniliyor, burada çok eski zamanlardan kalma Dionysos Hermagoras çeşmesini gördük..."⁷⁶demektedir. Bazı kalıntılar burada antik yerleşmenin de olduğunu gösteriyor. 1576 yılında Üsküdar Sarayını gezen Gerlach saray hakkında etraflıca bilgi vermiştir. Metinden anlaşıldığı üzere saray üç bahçe içerisinde gelişen mekanlardan müteşekkildir. Sarayda mermerler ve altın varakların kullanıldığı padişah burada geceleri kaldığı da anlaşılmaktadır. III. Murad döneminde sarayın faal olarak kullanıldığı ve çeşitli binalar inşa edildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan çocukların oynayacağı oyuncaklar olması burada bir hareminde olduğunu kanıtlar niteliktedir. Gerlach'ın anlatımından anlaşılabacağı üzere Topkapı sarayındaki gibi hem mimari olarak hem de işleyiş açısından bir düzen mevcuttur. Buradan da padişahın bahçe içerisinde müstakil kasırları olduğu anlaşılmaktadır.

1600'lü yılların kaydını tutan Mustafa Safi'nin yazmış olduğu "Zübdetü't Tevarih" isimli eserde de Üsküdar Sarayı'nın kaydı bulunmaktadır. Dönemin padişahı I. Ahmed'in Üsküdar bahçesine sıkça gittiği ve burada bir cami inşa ettirdiği de kayıtlarda geçmektedir.⁷⁷ H. 1020 (M. 1611/12) senesinde padişahın adeti üzerine Üsküdar Sarayı'na gittiğinden bahsetmektedir.⁷⁸ Yine I. Ahmed döneminin önemli tarihçilerinden Naima yazmış olduğu tarih kitabında H. 1 Rabiulahir 1022 (M. 21 Mayıs 1613) Salı günü kendi ifadeleriyle "...ba'de zâlik gurre-i rebûlahirde Üsküdar Sarayı'na nakl buyurub seyr ü şikâra meşgul oldular..."⁷⁹ padişahın Üsküdar sarayına gelerek burada gezip avlandığı ve avcılarının avlanmasını izlediği anlaşılmaktadır.

Daha sonra Üsküdar Sarayına 1623-1640 yılları arasında yani IV. Murad döneminde İstanbul'da bulunan Fransız seyyah Clauiser du Loir⁸⁰ seyahatnamesinde rastlıyoruz. Seyyah Üsküdar Sarayını şu şekilde aktarıyor "...Üsküdar Sarayı sadece bostancılar ve onları komuta eden bir baltacı tarafından korunmaktadır. İkametgâh, İran tarzında görkemli biçimde tezyin edilip süslenmiş lambrilerle dairelere ayrılmış. Duvarlar, halı yerine porselen türünde çinilerle

⁷⁶ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, Ed. Kemal Beydilli-Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, C. 1, İstanbul 2010, s. 3030-304.

⁷⁷ Mustafa Safi, *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't Tevârih'i*, Yay. Haz. İbrahim Hakkı Çuhadar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.1, Ankara 2003, s. 49.

⁷⁸ Mustafa Safi, *a.g.e.*, s. 134.

⁷⁹ Naima, *Tarih-i Na'imâ*, Yay. Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 2, Ankara 2014, s. 397.

⁸⁰ Du Loir, *Du Loir Seyahatnamesi IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları*, Çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, s. 61-63, 2016.

kaplanmış. Diğer daireler arasında divanın toplandığı daire en güzelidir. Baştan aşağı büyük yüksek aynalar donatılmış dairede değerli taşlarla süslenmiş bir de şamdan bulunmaktadır. Bu dairede bize Sultan Murad'ın ok ve mızraklarını attığı, kalınlığı yarım parmak demir levhalar gösterdiler. Sultan Murad o denli güçlü ve hedefi vuran birisi ki levhaların bazı yerleri neredeyse delinmişti. Bahçede muhteşem bir bina bulunmakta ve burası padişaha sadece hoşça vakit geçirmeye yaramaktadır. Ortada bulunan çeşmedeki fiskiye, suyu serpmekte ve çevresine sıcaklığın aşırı olduğu sırada bir serinlik vermektedir. Size bir sarayı tasvir ettiğime göre, Türklerin yaşam şartlarına uygun eşyaları nasıl döşediklerini anlatabilmem için mobilyalardan bahsedeceğim. Bütün zemin tamamen halıyla kaplıdır ve pencerelerin bulunduğu tarafta Türklerin sofa dediği kerevet yükselir. Bunun üzerinde de diğerlerine göre çok daha değerli olan bir halı örtülüdür. Türkler bu halının üzerine Fransa'da bacakları birbirinin üzerinde bağlı çalışan terziler gibi oturuyorlar. Mevsime uygun olarak duvarların yüzeyine Türkler saten ve diğer kumaşları asarlar. Türkler bazı yataklarını gerçekten bir alcove (yani yüklük) olan kapalı köşe gibi dolaplara koyarlar. Fransızcadaki "alcove" kelimesi etimolojik olarak uyumayı ifade eden Arapça el-kha-ub'dan gelmektedir. Bazı yatakları da şilteler şeklinde yığarak sofaların üzerine dizerler ve üzerlerini tutturdıkları bir çarşafı örterler.

İstanbul'daki saray haricinde diğerleri arasında en büyüklerinden biri olmasına rağmen Üsküdar Sarayı'nda çok az daire vardır. Bu durumdan hareketle padişahın eğlence köşklarine gittiği zaman beraberinde ne kalabalık bir maiyet ne de çok sayıda kadın götürmediği düşünülebilir. Hanım sultanlardan sadece birinin odasını bana gösterdiler, Fransa'daki köle ve uşakların yaptıkları gibi karma karışık yatanlardan farkları olmasa gerekir. Bir daireden diğer daireye kadınlar arasındaki iletişim parmaklıklarla kaplı galeriler vasıtasıyla yapılıyor ve buradan kadınlar odalarda kendileri görülmeden başkalarını görebiliyorlardır.

Bahçelerdeki düzenleme ikametgâhlara uygun değildir. Bahçede çimlik ya da çiçeklik hiçbir yer yoktur ve (burası) süs bitkilerinden ziyade sebze için ekilir. (Bahçede) ne sırayla dikilmiş ağaçlar ne de küçük ağaççıklar bulunmaktadır ve burada bol miktarda bulunan çam ve servi dışında başka bir ağaç da görülmez. Tıpkı her yerde avlusuz evin çok az olması gibi bu ağaçların bulunmadığı çok az avlu vardır. Üsküdar Sarayı'nın bahçesinde gezinti yollarının, Fransa'daki seyirlik top oyun alanı gibi kapalı olmasından başka vurgulayacağım özel bir şey yoktur. Bana, gezinti yollarının üzerinin saray kadınları için örtüldüğünü söylediler. Kadınların görülmesinden Türkler öylesine büyük korku duyarlar ki onların geçişi sırasında

bostancılar sırayla dizilip onları saklayabilmek için bir uçtan diğerine büyük ıskarlat çarşafı tutarlar ve hadımlar, bahçıvanların muhtemel çukurlarda gizlenerek kadınlara bakmalarını engellemek için gözetleme yaparlar. Bahçede bulunan birisi aniden bahçeye giren bir kadınla karşılaşırsa hemen yüzünü yere çevirip eğer kaybetmek istemiyorsa kafasını kesinlikle kaldırmamalıdır. Bunca ağır tehlikeye rağmen korkarım ki merakını tatmin etmek için bu kadınları görmek isteyen sizin ve benim gibi birisi ortaya çıkacaktır. Neyse buradan ayrılalım artık ve Kadıköy'e gidelim. Burada eskilerden kalma bir Rum kilisesi bulunuyor." Üsküdar Sarayını ayakta iken gören ve gezme fırsatı bulan Du Loir'in anlattıkları ilgi çekicidir. Buradan da anlaşıldığı üzere büyük bir saray olan yapı kompleks şeklinde gelişmişti. Sarayda çok fazla oda olmadığını da vurgulayan Du Loir sarayın bahçesinden söz etmeyi de ihmal etmiyor. Bu tarihlerde de sarayın aktif olarak kullanıldığını görüyoruz.

Üsküdar Sarayı'na ilişkin bir diğer önemli kayıta Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa'nın kaleme almış olduğu Nusretname isimli eserde bulunmaktadır. Saray hizmetinde bulunan Mehmet Ağa olayların görgü tanığı olduğu için bütün olanları detaylarıyla aktarmıştır. Eserde Üsküdar Sarayı ilk olarak H. 15 Rabiulahir 1111 (M. 10 Ekim 1699) günü geçmektedir. *"...Onbeşinci penç-şenbih gün kendüler vâlîde sultân hazretleriyle Hasbâğçe'ye göçüp dört gün (halvet eylediler). Ekser harem-i hümayûn ve ağırılık ve içoğlan doğru Üsküdar Sarâyı'na gidüp, içoğlan odalarının henüz meremmâtı nâ-tamâm olmağın Büyük Havuz kurbünde çadırlar ile oldılar. Ondokuzuncı dü-şenbih gün kendüler dahi halveti bozup külliyyet ile Üsküdar'a nakl [ü] teşrif buyurdılar. Hasbâğçe'ye göçdüklerinin üçüncü şenbih gün sadr-ı a'zam Göksu..."*⁸¹ buradan anlaşılabacağı üzere padişah Üsküdar Sarayı'na geçerek buradaki inşa faaliyetlerini takip etmiştir. Metinden anlaşılabacağı üzere burada bir harem ve devamlı kalacak olan iç oğlanlar için yaptırılan bir odanın daha mermerlerinin tamamlanmadığıdır. Aynı eserde Üsküdar Sarayı'na ilişkin diğer bir kayıta ise *"Sene-i mezbûre Muharremi'nin gurreci cum'a günü ki Hazîran'ın yedisidir, pâdişâh-ı gâzîI hazretleri cum'a namâzın Üsküdar Sarâyı kapısı önünde vâki' câmi'-i şerîfde edâ etdiler..."*⁸² H. 1 Muharrem 1112 (M. 18 Haziran 1700) Cuma günü dönemin padişahı II. Mustafa Üsküdar Sarayı'na gelerek saray dışında kalan camide namaz kılmıştır. Bu cami Kavak Camisi olmalıdır.

⁸¹ Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa, **Nusretname**, Yay. Haz. Mehmet Topal, TÜBA Yayınları, Ankara 2018, s. 570.

⁸² Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa, a.g.e., s.573.

1700'lü yıllarda İstanbul'a gelen Tournefort'ta saraydan bahsetmeyi ihmal etmiyor. Sarayın Öküz Burnu'nda olduğunu ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından inşa ettirildiği bilgilerine seyahatnamesinde yer veriyor.⁸³

III. Mustafa Döneminde tutulan ruznamede⁸⁴ de padişahın sarayı aktif olarak kullandığı gözlenmektedir. Padişahın daha çok Mehmed Paşa Kasrı'nı kullandığı anlaşılmaktadır. Buraya ilişkin kayıtlar ruznamede H. 1171 (M. 1757/58) senesiyle H. 1177 (M. 1764/65) seneleri arasını kapsamaktadır.

I. Abdülhamid döneminde H. 25 Ramazan 1188 (M. 29 Kasım 1774) günü padişah kaymakamı görevinden azlederek Üsküdar Kavak Sarayı'na hapsedmiştir.⁸⁵ Bu olay Üsküdar Sarayı'nın bu dönemde gözden düştüğünü göstermektedir.

Cevdet Paşanın meşhur tarih kitabında da Üsküdar Sarayına rastlanmaktadır. Sarayın neden gözden düştüğünü anlamamıza fayda sağlayacak bu kayıt H. 7 Rabiulahir 1193 (M. 24 Nisan 1779) gününe aittir. Bu kayıta “...*Mâh-ı merkumun yedinci günü dahi müddet-i*

vâfireden verü adem-i iltifat-ı selâtin-i pişin ile manend-i hâtır-ı âşık-ı virân u mütezelzil olan Üsküdar'da vaki Kavak sarayı, ba'zı seyircilerin çakmak şeraresinden müştâ'il olup, her ne kadar ifasına sa'y olunduyssa da, müfid olmayarak bi-tamâmihâ muhterik oldu...”⁸⁶demektedir. Buradan anlaşılabacağı üzere çıkan bir yangın sırasında Üsküdar sarayın yanmış ve bu yangının sonunda harap olmuştur. III. Selim döneminde gerçekleşen bu yangından sonra saray gözden düşmüştür.

III. Selim döneminde ise padişahın sürekli Üsküdar'a geldiğini burada çeşitli eğlencelere katıldığını dönem kaynaklarından anlıyoruz.⁸⁷ Bu kayıtlar H. Recep 1206 (M. Şubat/Mart 1792) tarihinde başlayıp H. Cemaziyülahir 1215 (M. Ekim/Kasım 1800) tarihine kadar devam

⁸³ Joseph Piton de Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, Ed. Stefanos Yerasimos, Kitap Yayınevi, 2013, s. 90.

⁸⁴ Yunus Irmak, **III. Mustafa Ruznamesi: H. 1171-1177/ M.1757-1763**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991, s. 19-121.

⁸⁵ Süleyman Göksu, **Mehmed Hasib Ruznamesi: H. 1182-1195/ M. 1768-1781**, Marmara Üniversite, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993, s. 52.

⁸⁶ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Yay. Haz. Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 2 1. Kitap, Ankara 2018, s. 129-130.

⁸⁷ Sema Arıkan, **III. Selim'in Sır Kâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988, s. 89-434.

etmektedir. 1800 yıllardan itibaren büsbütün gözden düşen sarayın yerine Selimiye Kışlası ve geçen bölümde bahsedilen diğer yapılar inşa olunmuştur. Üsküdar Sarayı'nın tarihçesine ilişkin Halil Ethem⁸⁸ *"Kavak Sarayı Cami Ahmed-i evvelin inşa kerdesidir ve evkafı İstanbul daki cami-i kebiri evkafına mülhaktır. Bu cami Mahmud Sani zamanında tamir edilmiştir. Kavak Sarayı (Şerefabad) namını taşırdı ki Ahmed-i salis tarafından inşa olunduğu mervidir. Belki bu inşaat, kadim sarayın tevsi ve tecdidinden ibaretdir. Filhasıl Üsküdar iskelesinden kavak sarayına kadar müteaddid Sultan sarayları ve Şukufe bağçeleri vardı. Elimize geçen bir temlikname suretinde elyevm Ayazma denilen Caminin mevkinde bulunmuş olan ayazma sarayının önünde ve sahile kadar imtidat iden sahada kain olub Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın malı bulununan müzeyyen kasırlar ve bağçeleri müstemil yalının 1141 tarihinde Ahmed Salise hibe edildiği mündericdir. Tezkiret'ül Ebniye'de görüldüğü üzere bunlardan Mimar Sinan binası meşhur Mehmed Paşa sarayı 1242'den sonra da mevcud olub Kavak Sarayı'nın diğer aksamı münhedim olmuştur."*⁸⁹ Avrupalılar tarafından tersim idilen İstanbul'un bazı kadim manzaralarında Üsküdar sarayının mevki-i takribi olarak görülmektedir. İşte bu makalede mevzu bahis olan at mezarı esasen bu sarayın bağçesinde kain olduğu kuvveyen melhuzdur." bilgilerini verdiği görülmektedir. Halil Ethem'in yazdıklarıyla arşiv belgeleri dönem kronikleri ve seyahatnameler geçen bilgilerle büyük ölçüde örtüşmektedir.

3.3.Üsküdar Sarayı ile İlgili Kaynaklar

3.3.1. Gravürler ve Haritalar

Üsküdar Sarayının bilinen verilere göre görüldüğü en eski tarihli harita ise Piri Reis'in yazmış olduğu Kitab-ı Bahriye'nin 1629 yılında yapılmış olan nüshasında⁹⁰ görülmektedir. Mustafa bin Mehmed el Cündi tarafından yapılan İstanbul haritası döneminde Üsküdar semti hakkında da birçok bilgi barındırmaktadır. Bu haritada Kavak Sarayı da görülmektedir.

⁸⁸ Halil Ethem, **a.g.m., s.197.**

⁸⁹Halil Ethem'in vermiş olduğu dipnotlar; Hadikat'ül Cevami matbu c.2 s. 224 226 ve al, satı Efendi ilavesi olarak s.241. İstanbul ve civarında vaktiyle bulunan alelumum sarayların etrafıca tedkik ve yerlerinin tesbiti gerek tarih gerekse İstanbul topoğrafyası için pek mühim olmakla erbab-ı ihtisasın bu babda sarf-ı himmet itmeleri temenni olunur.

⁹⁰ Nuru Osmaniye Kütüphanesi Yazma Eserler, No: 2997

Görsel 27: Piri Reis'in yazmış olduğu Kitab-ı Bahriye' Üsküdar Sarayı'nın yer aldığı harita. (1629)



Görsel 28: Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople- Grelot'un yapmış olduğu İstanbul gravüründe Üsküdar Sarayı'nın tasviri.





Fransız ressam ve gezgin Grelot 1672'de geldiği Türkiye'de uzun yıllar kaldığı bilinmektedir. Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople-İstanbul Seyahatnamesi⁹¹ adlı eserinde gözlemlerini ve o dönemdeki İstanbul'un gravürlerini işlemiştir. 1680 yılında yayınlanmış eser Üsküdar Sarayı görülmektedir. Haritada Üsküdar “Scutari” adıyla sık evlerin, câmilerin ve ağaçlıkların bulunduğu merkez ve “Serail de Scutari” adıyla belirtilen Kavak Sarayı olarak betimlenmiştir. Kavak Sarayı-Üsküdar Sarayı surla çevrili olarak cumbaları, kafesli pencereleri, müştemilâtı ve bahçesiyle büyük bir yapı olarak gösterilmiştir. Merkezde 2 minareli 2 câmi ve büyük bir yapı olarak liman depoları çizilmiştir. Kız Kulesi ise, üzerinde hilâlle oldukça güzel bir yapı şeklinde “Tour de Leandre” adıyla çizilmiştir. İskele açıklarında büyük bir kalyon ve bir kayık dikkat çekmektedir.

⁹¹ Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, CLIII.4.IV- İstanbul-Türkiye

Görsel 29: Zeekartevan de Archipel en Archipelshe Eyland isimli eserde Dr. Olfert Dapper'ın yapmış olduğu haritada Kavak Sarayı.⁹²



1688 yılında yayınlanmış olan harita Dr. Olfert Dapper tarafından "*Zeekartevan de Archipel en Archipelshe Eylanden*" isimli yapıtta yer almaktadır. Sadece isim olarak Kavak Sarayı yazdığı gözlenmektedir. Yapıya ait başka bir iz ya da işaret yapılmamıştır.

⁹² <https://www.oldmapsonline.org/map/cuni/1052418-20.08.2021>

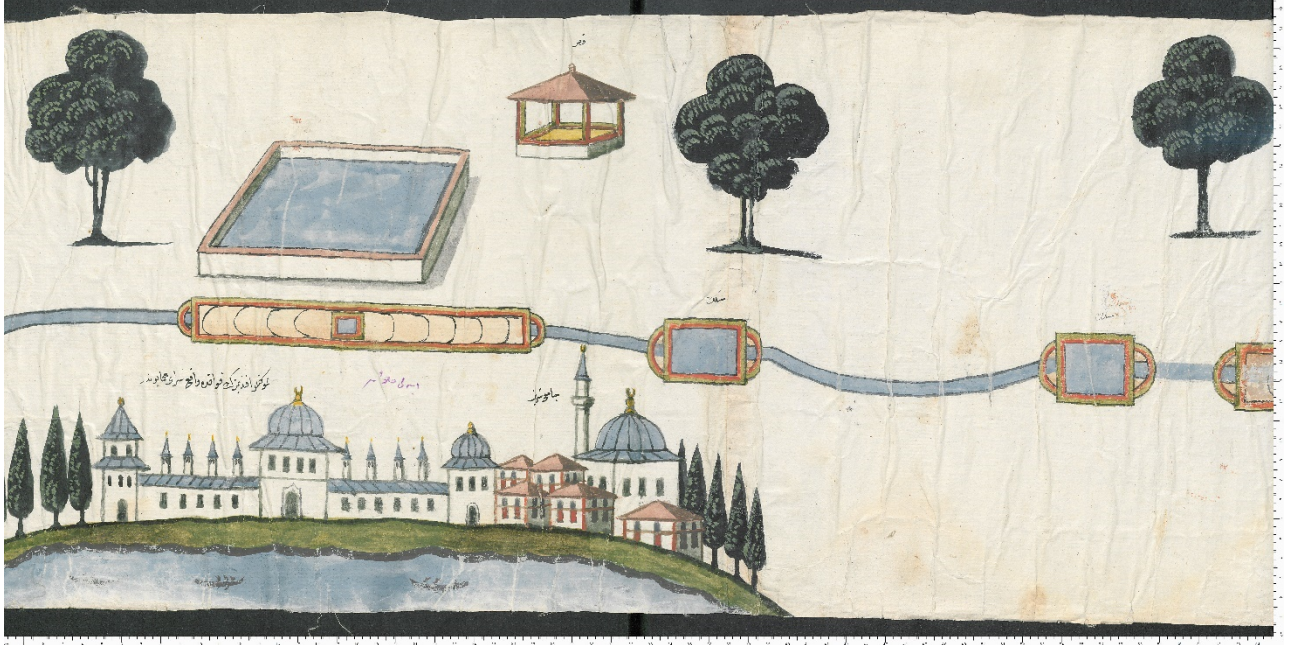
Görsel 30: Homann'ın yapmış olduğu haritada Üsküdar Sarayı.⁹³



Homann'a ait 1716 tarihli haritada "*Serail des Groß Türkcke zu Scutari*" yazmaktadır. Üsküdar'daki Sultanın Sarayı olarak Türkçeye çevireceğimiz bu ifadeden de anlaşılacağı üzere bir saray kompleksinden söz etmek bu yıllarda mümkündü. Kanuni Sultan Süleyman döneminde başlayan imar faaliyetleri 1700'lü yılların başında bir yapılar grubuna dönüşmüştür. Haritadan anlaşılacağı üzere bu kompleksin çevresinde ihata duvarları yer almaktaydı. Geniş bir bahçesi olduğu ve denize yakın yapılarında bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu tasvirin bir benzerini yakın tarihlerde daha detaylı resimleyen Grelot (bknz: Görsel 28)'da görüyoruz. Harita üzerinden anlaşıldığı kadarıyla ihata duvarlarının çevrelediği alan içerisinde 10 adet yapı yer almaktadır.

⁹³ <http://digitool.is.cuni.cz:1801/view/action/nmets.do?DOCCHOICE> 12.08.2021

Görsel 31: TİEM’de bulunan Üsküdar su yolları haritasında Kavak Sarayı tasviri.⁹⁴

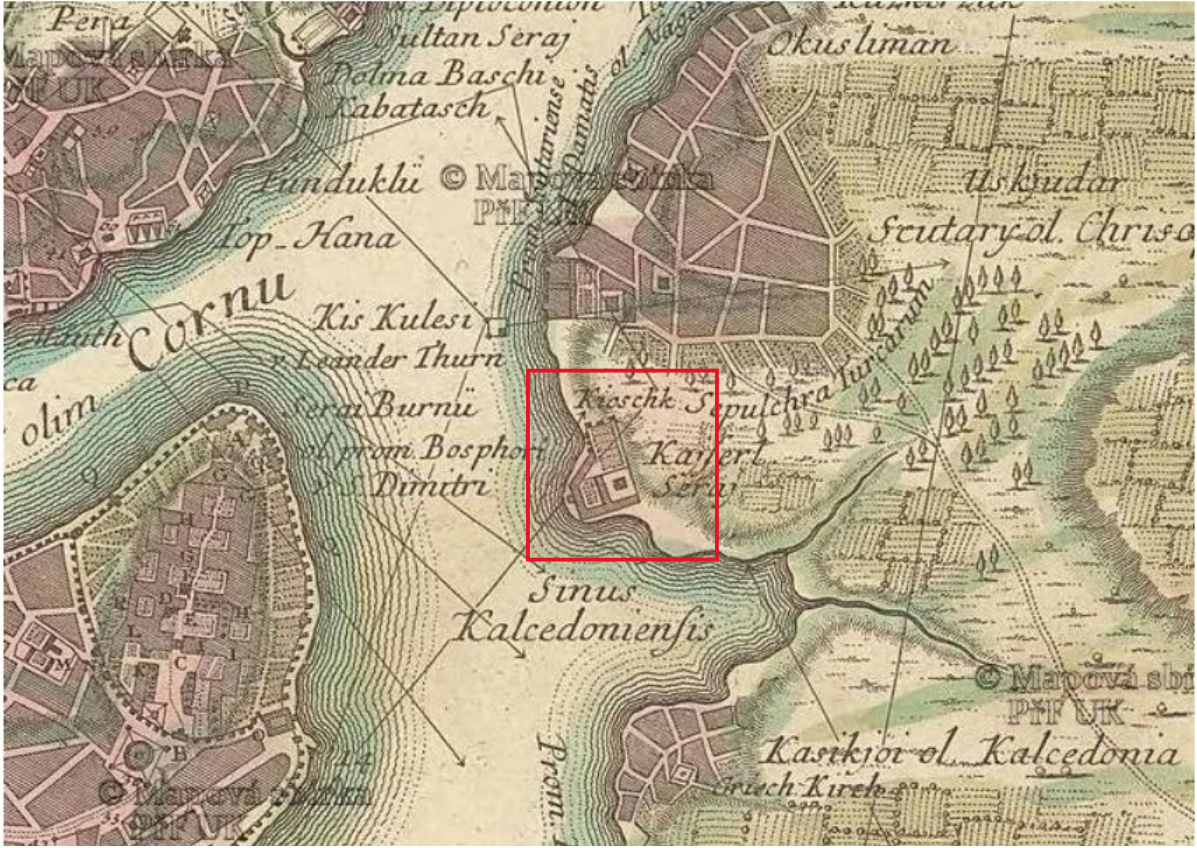


III. Ahmed’in sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından Üsküdar ‘da 1718 yılında yapımına başlanan su yolu 1728 yılında son halini almıştır.⁹⁵ H. 1166 (M. 1752/53) tarihli İbrahim Paşa tarafından yaptırılan Üsküdar su yollarını gösteren haritada Kavak Sarayı da tasvir edilmiştir. Hemen haritanın önünde yer alan kubbeli yapıların üzerinde “*Şevketlü efendimizin Kavak da vaki saray-ı hümayunudur*” yazısı yer almaktadır. Buradan yapıyı I. Mahmut’un da kullandığı anlaşılmaktadır. Topkapı Sarayı’nı andıran yapılar topluluğu ihata duvarları bulunan kubbe ile örtülmüş üç kapı görülmektedir. Hemen yanında 5 adet müstakil yapı tasviri yer almaktadır. Yapıların arasında kalan minaresi itibariyle cami olduğu anlaşılan yapının üzerinde “*camii-i şerif*” yazısı yer almaktadır. Yapılar topluluğunun hemen arkasında bir su havuzu onun arkasında ise üzerinde “*kasır*” yazan bir yapı bulunmaktadır. Bunun hangi kasır olduğu yazmadığı için hangi yapı olduğunu kestirmek çok güçtür.

⁹⁴ TİEM Kütüphanesi Yazma Eserler Yer No: 3336.

⁹⁵ Kazım Çeçen, **a.g.m.** s. 375.

Görsel 32: Johann Baptistyon Reben'in İstanbul haritasında Kavak Sarayı.⁹⁶



Alman asıllı Macar mühendis Johann Baptist von Reben'in İstanbul'da bulunduğu yıllarda çizmiş olduğu ve 1764 yılında yayınlanan haritada Kavak Sarayı görülmektedir. Bu yıllarda yapılmış haritalarda artık Üsküdar Sarayı yerine Kavak Sarayı ismi kullanıldığı görülmektedir.

⁹⁶ <https://www.oldmapsonline.org/map/cuni/1052418-20.08.2021>.

Görsel 33: Ausbourg'un 1770 yılına ait olan İstanbul'un genel görünüşünü yansıtan harita.⁹⁷



Görsel 34: 1770 yılındaki haritadan büyüttüğümüz Üsküdar Saray kompleksinin genel görünüşü.



⁹⁷ <https://www.oldmapsonline.org/map/cuni/1052418-20.08.2021>

Görsel 35: 56 numara ile Üsküdar Sarayı gösterilmiştir.



Haritalardan izlendiği üzere Üsküdar Sarayı yine yapılar grubu olarak tasvir edilmiştir. Karşıda yer alan Topkapı Sarayından daha küçük ölçekli olmasına rağmen büyük bir alanı kapladığı anlaşılmaktadır.

Görsel 36: Kauffer haritasında Üsküdar Sarayı'nın görünüşü.



Kauffer tarafından 1776 yılında tamamlanan haritada Kavak Sarayı görülmektedir. Fakat sadece bir yer olarak işaret edilmiştir.

Görsel 37: Antoine Ignace Melling'in 1795'te yaptığı Üsküdar Sarayı gravürü.⁹⁸



Solda en uçta yer alan yapı Revan Kasrı olmalıdır. Hemen arkasında ise cami minaresi gözükmemektedir. Diğer yapılar ise sarayın ana gövdesini oluşturmaktadır. Büyük kulenin yükseldiği ana gövde Sultan Süleyman Kasrı olarak geçen büyük kasır olmalıdır. Bu yapılar grubu büyük kayaların üzerine oturmaktadır.

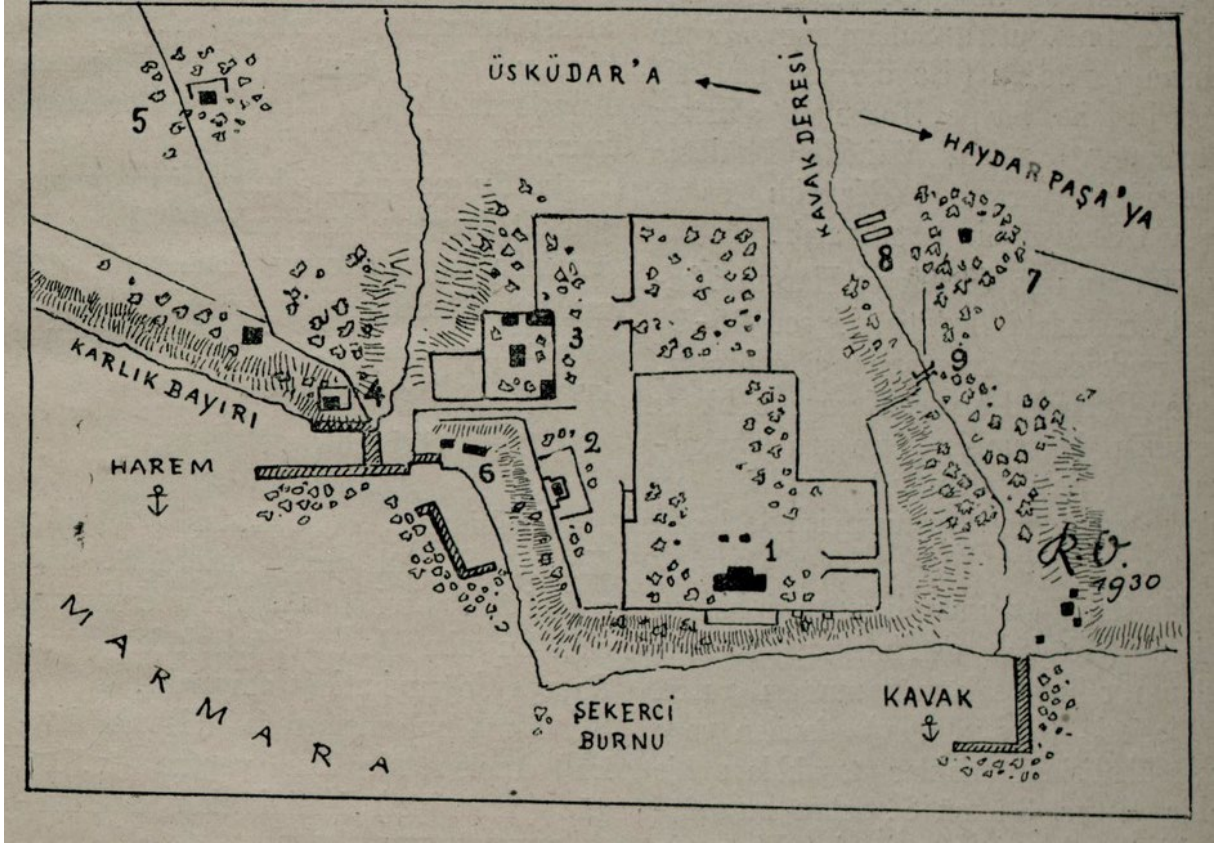
Yukarıda çeşitli yıllarda yapılmış haritalardan izlediğimiz Üsküdar Sarayıyla alakalı bir diğer tartışmalı konu Üsküdar Sarayı ve Kavak Sarayı isminde iki ayrı saray olup olmadığıdır. 1800'lü yıllara kadar çeşitli ölçülerde çizilmiş haritalarda da görüldüğü üzere Üsküdar Sarayı bazen bu isimle bazen de Kavak Sarayı ismiyle anılmıştır. Bu bilgileri arşiv verileri ve dönem seyahatnameleri de doğrulamaktadır.

Bunlara ek olarak Rıfat Osman'ın kendi edindiği izlenimlerle çizmiş olduğu bir harita de bu bölümde vermek yerinde olacaktır.⁹⁹

⁹⁸ Atatürk Kitaplığı Yer No. Alb 00012-03.

⁹⁹ Rıfat Osman, Üsküdar Sahillerinde Tarihi bir Seyran, **Belediye Mecmuası**, Yıl: 7 Sayı: 78/1, İstanbul Eylül 1930, s. 7.

Görsel 38: Rıfat Osman'ın 1930 yılında çizmiş olduğu harita.



Rıfat Osman haritanın altına şu açıklamaları eklemiştir; “Selimiye kışlasının inşasından evvel Kavak ve Harem iskeleleri havalisinin haritası (mikyassızdır) Harem iskeleli Ressam Rıza B. deki eski haritadan alınmıştır.

1- Kavak Kasrı, 2- Valide Köşkü, 3- Harem Köşkü, 4- Karlık Bayırı Köşkü, (Burada üstat Recaizade Ekrem B. merhumun pederine ait bir hane vardı: şairin sabaveti burada geçmiştir.) 5- Dinlence Köşkü (Burada "Nemazgah" denilen bir set vardır.), 6- Kayıkhane, 7- Tazıcıla Köşkü, 8- Tazıcılar Ahır, 9- Bostan Köprüsü (Burada bir eski çeşme ile namazgah vardır.)”

Rıfat Osman'ın el yordamıyla çizmiş olduğu haritanın tamamen doğru olduğu söylemek mümkün değildir. Örneğin; Kavak Sarayı olarak gösterdiği yapı Mehmed Paşa Kasrı'dır. Muhtemelen Valide Sultan Köşkü olarak gösterdiği yer ise Sultan Süleyman Kasrı yani Kavak Sarayı'nın asıl binasıdır.

3.3.2. Arşiv Belgeleri

Konuyla ilgili Osmanlı arşivlerinde bulunan belgeler doğrudan ve dolaylı olmakla beraber sınırlı sayıdadır. Belgelerin az olması konuyu tamamen anlamamıza engel olsa da birçok müphem noktayı aydınlatmaktadır. Uzun arşiv çalışmaları sonucunda Üsküdar Sarayıyla

doğrudan alakalı ve içindeki yapıların isimlerinin geçtiği belgelere bu bölümde yer vermeye çalıştık.

Üsküdar Sarayının kuruluşundan daha geç döneme ait su yollarının tamirine ilişkin H.1122 (M.1710/11) tarihli bir belgede¹⁰⁰ bu yapı kompleksinde bulunan binalar tespit edilebilmektedir. Aşağıda belgenin günümüz Türkçesine aktarılmış halini verdiğimiz belge Üsküdar Sarayına ilişkin çok önemli bilgiler vermekte ve buranın bir saray kompleksi olduğunu ispatlar niteliktedir.

"Defter oldur ki Üsküdar Sarayı'nın su yollarının tamire ve tecdide eşedî ihtiyac ile muhtac olunan mahallerdir ki mukaddema keşf olunduğu üzere tamir olunup giden mesarifatın defteri müfredatıdır zikr olunur.

Harem-i Hümayun içindeki Sultan Süleyman Köşkü önündeki meslekden Revan Kasr-ı Hümayunu altındaki taksime varınca müceddeden kiş üzerine vaz olunan boru ma-harc-ı saire (Boru 52)

Zikr olunan kasr-ı hümayun önündeki meslekden kebir kasr-ı hümayunun derunundaki şadırvana giden mücedden vaz olunan dört üzerine boru ma-harc-ı saire

Ve gine zikr olunan meslekden Sultan Selim Kasr-ı Hümayunu derununda olan şadırvana varınca müceddeden vaz olunan dört üzerine boru ma-harc-ı saire

Ve zikr olunan meslekden şevketlü hüinkarımızın hamamına ve matbaha varınca beş üzerine mücedden vaz olunan boru ma-harc-ı saire

Sultan Ahmed Kasr-ı Hümayunu kurbündeki meslekden Sultan Süleyman kasrı önündeki taksime varınca mücedden vaz olunan künk ma-harc-ı saire

Has oda hamamı kurbündeki meslekden Hazine Odası önüne gelince müceddeden vaz olunan künk ma-harc-ı saire

Zülüflüler Odası önündeki meslekden İmam Odası önüne gelince müceddeden vaz olunan altı pulluk künk ma-harc-ı saire

¹⁰⁰ BOA, AE. SAMD. III. 6225

Odayı mezbure önünden hamama varınca müceddeden vaz olunan künk

*Darüssade Ağası önündeki muslukdan Ağalar Kapusuna varınca mücedden vaz olunan künk
ma-harc-ı saire*

*Ağalar Kapusundan ağalar musluğa varınca müceddeden vaz olunan beş üzerine boru ma-
harc-ı saire*

*Mehmed Paşa Kasr-ı Hümayunu lağımina ve hamam yoluna vaz olunan boru mücedden beş
üzerine ma-harc-ı saire*

Kasr-ı mezburun havuzu surlarına harc ez-keşf müceddeden vaz olunan beş üzerine boru

*Saray derununda ve taşradaki cami-i şerif musluğu ve Has Oda tarafında câbecâ tamir olunan
mermeratlar ber-muceb defteri müfredat*

*Darüssade Ağası hamamının dolaşmalarına harc ez-kişe müceddeden vaz olunan beş üzerine
boru ma-harc-ı saire*

Darb-ı lüleri tecdidi ve mermatı

*Çamlıca'da Kara Hasan Bağı derununda müceddeden vaz olunan eski birlik künk ma-harc-ı
saire*

*Ve mahalli mezbure karib Hacı Hasan Bağı derununda müceddeden vaz olunan eski birlik künk
ma-harc-ı saire*

*Ve mahalli mezbure karib Şerbetçi Bağı derununda mücedden vaz olunan eski birlik künk
maharc-ı saire*

*Ve mahalli mezbure karib Canbaz Bağı derununa mücedden harc ez-keşf vaz olunan künk ma-
harc-ı saire*

Kavaklı Dere'de mücedden vaz olunan eski birlik künk ma-harc-ı saire

*Hirmenlik kurbünde Aşçı İsmail Bağı derununa mücedden vaz olunan eski birlik künk ma-harc-
ı saire*

Çamlıca kurbünde anayoluna ilhak olunan yedi aded katmerin lağımlarını tathir ve tamirine ber-muceb defteri müfredat

Sağır Çamlıca'nın kebir tamiri tathirine ber-muceb defteri ücret-i lağımcıyan

Defa-i harc ez-keşf hala Konya valisi veziri mükerrem Osman Paşa hazretleri bağı derununda zuhur iden lağım tathirine ve tamirine ücret-i lağımcıyan ve baha-i kireç ber-muceb defter-i müfredat

Küçük Çamlıca'dan gelen yolun istima veren deresinde mücedden vaz olunan eski yerlerin künk ma harc-ı saire

Mesud Efendi Bağı derununda mücedden vaz olunan eski yerlerin künk ma-harc-ı saire

Ve iki Çamlıcalardan Çorbacı Köşkü'nün kurbündeki maksime gelince câbecâ ana yolunun mermatına ve top çekmesine ber-muceb defteri müfredat

Mukaddem tahmin olunan naks-i atikin bazı mahalli künk olub atiki vezin olundukda zuhur iden kurşun

Mukaddema keşf olunup huzur-ı alilerine ilam olunan mahallerden harc-ı lüzumu olan bazı mahaller ber-vechiyle mühimmat-ı kabul itmeyüp harc ez-keşf tecdid olunub derun-ı deftere tahrir ve tamirat mezkurun ile otuz beş akçe mesarîf olunup ceman bin iki yüz doksan sekiz guruş ve otuz beş akçe ile tamir ve tekmil olunmağla tezkiresi ihsan olunması rica olunur baki ferman sultanımındır

Osman bin al Mehmed

Elhakir el-hacı Osman

Arz-ı bendeleri budur ki

Üsküdar Sarayı su yollarının tamir ve tecdide muhtac olan mevazı mukaddema bin iki yüz guruşa keşf olunduktan sonra defter-i mezbureden haric bazı mevazı ber-vechle mühimmat kabul itmeyüb bil-iktiza tecdid..." bu belgede yapıların listesini toplu olarak görmemiz açısından önemlidir. Üsküdar Sarayı denilen yerin aslında bir saray kompleksi olduğunu kanıtlar niteliktedir. Belgeye göre Üsküdar Sarayının 8 kasır, 2 şadırvan, 5 hamam, 1 mutfak,

ismi geçen 6 oda, 2 cami ve 1 havuzdan oluşan bir kompleks olduğu anlaşılmaktadır. Belgede saray sınırlarının dayandığı bağlardan da bahsedilmektedir. Sarayın yakınından geçtiği anlaşılan Kavak Deresi de sarayın neden Kavak Sarayı olarak da isimlendirildiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda ismi geçen yapılar hakkında tek tek arşivde araştırmalar yapılmış bulunan bilgi ve belgeler bir sonraki bölümde sunulmuştur.

Yapıları tek başına incelemeye başlamadan önce şunu ifade etmemiz, gerekir ki hangi büyüklükteki yapılara "saray", "köşk" veya "kasır" dendiğini anlamak güçtür. Aynı yapı için bazen saray bazen de köşk kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Buna bir örnek olarak yukarıda belge içinde aynı yapı için “*Sultan Süleyman Köşkü*” birkaç satır sonra da “*Sultan Süleyman Kasrı*” dendiği görülmektedir. Ayrıca yapıların sürekli olarak isim değiştirmesinden dolayı hangi yapının kastettiğini anlamak da başlı başına sorun teşkil etmektedir. şimdilik şkdar Saray kompleksi olarak ifade etmemiz yerinde olacaktır. Çünkü arşiv metinlerinden de izlendiği üzere Topkapı Sarayı'ndaki gibi her padişah kendisine göre bir kasır veya köşk yaptırmıştır. Bu da birçok döneme ait farklı yapıların bir arada bulunduklarını göstermektedir. İhtiyaca göre mescit, şadırvan ya da hamam gibi yapılar da eklenerek saray kompleksi genişletilmiştir.

Arşivlerde yer alan saray tamirlerine ve inşasına ait Zilhicce 1202 (M. Eylül/Ekim 1788) tarihli defterde¹⁰¹ “*Sadetl Darssat'ř-şerife ağası hazretleri marifetiyle Kavak Sahil Sarayı Hmayununda müceddeden bina ve ihya buyurulan çeşmenin su yolu ve mermer taşları ve pirinç ve temur levazımatı ve kereste ve boya ve altun ve mismar-ı mütenevvia ve saçak puşidesine kurşun ve carat-ı amele vesair mesarişi*” yazmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere bu tarihlerde sarayın varlığı devam etmekle birlikte yeni bir eşme de inşa edilmiştir. Yine aynı defterde “*Baş kapı gulamı marifetiyle Kavak Sahil Sarayı Hümayunu harem-i muhtereminde necabetl Sultan Selim efendimizin ve atufetl yedinci kadın ve hazinedar kadın hazratlarının ağa ustası vesair mahallerinde ve birununda ağa yeri ve ağalar yerlerinde bil-cümle kiremit aktarması ve ca-be-ca derelere kurşun vazı amele vesair mesarişi*” yazmaktadır. Tüm bunlar göz önüne alındığında sarayın kullanımda olduğu görülmektedir.

¹⁰¹BOA, TD.Mad. 2251.

3.3.3. Seyahatnameler ve Dönem Kronikleri

Üsküdar Sarayı hakkında dönem kronikleri ve seyahatnamelerde az da olsa bilgiler yer almaktadır. Seyahatnamelerin hiç birisinde sarayın ilk inşa edildiği yıllara ait bilgiye rastlanmamıştır. Bunlar daha çok saray hakkında genel bilgiler veren ya da birkaç cümle bahseden kısa özetler niteliğindedir. Seyahatnameler içinde en çok bilgiyi Du Loir'den elde ediyoruz. Bunun dışında metnin içerisinde akışa göre göre yer yer bu seyahatnamelerden alıntılar yapılmıştır. Bazı seyahatnamelerde yazarlar doğrudan yapıyı görmeseler bile duydukları kadarıyla yapıyı tasvir edip bilgiler vermişlerdir.

1623-1640 yılları arasında yani IV. Murad döneminde İstanbul'da bulunan Fransız seyyah Clauiser du Loir¹⁰² Üsküdar Sarayını şu şekilde aktarıyor *"...Üsküdar Sarayı sadece bostancılar ve onları komuta eden bir baltacı tarafından korunmaktadır. İkametgâh, İran tarzında görkemli biçimde tezyin edilip süslenmiş lambrilerle dairelere ayrılmış. Duvarlar, halı yerine porselen türünde çinilerle kaplanmış. Diğer daireler arasında divanın toplandığı daire en güzelidir. Baştan aşağı büyük yüksek aynalar donatılmış dairede değerli taşlarla süslenmiş bir de şamdan bulunmaktadır. Bu dairede bize Sultan Murad'ın ok ve mızraklarını attığı, kalınlığı yarım parmak demir levhalar gösterdiler. Sultan Murad o denli güçlü ve hedefi vuran birisi ki levhaların bazı yerleri neredeyse delinmişti. Bahçede muhteşem bir bina bulunmakta ve burası padişaha sadece hoşça vakit geçirmeye yaramaktadır. Ortada bulunan çeşmedeki fiskeye, suyu serpmekte ve çevresine sıcaklığın aşırı olduğu sırada bir serinlik vermektedir. Size bir sarayı tasvir ettiğime göre, Türklerin yaşam şartlarına uygun eşyaları nasıl döşediklerini anlatabilmem için mobilyalardan bahsedeceğim. Bütün zemin tamamen halıyla kaplıdır ve pencerelerin bulunduğu tarafta Türklerin sofa dediği kerevet yükselir. Bunun üzerinde de diğerlerine göre çok daha değerli olan bir halı örtülüdür. Türkler bu halının üzerine Fransa'da bacakları birbirinin üzerinde bağlı çalışan terziler gibi oturuyorlar. Mevsime uygun olarak duvarların yüzeyine Türkler saten ve diğer kumaşları asarlar. Türkler bazı yataklarını gerçekten bir alcove (yani yüklük) olan kapalı köşe gibi dolaplara koyarlar. Fransızcadaki "alcove" kelimesi etimolojik olarak uyumayı ifade eden Arapça el-kha-ub'dan gelmektedir. Bazı yatakları da şilteler şeklinde yığarak sofaların üzerine dizerler ve üzerlerini tutturdıkları bir çarşafı örterler.*

¹⁰² Du Loir, **ag.e.**, s. 61-63, 2016.

İstanbul'daki saray haricinde diğerleri arasında en büyüklerinden biri olmasına rağmen Üsküdar Sarayı'nda çok az daire vardır. Bu durumdan hareketle padişahın eğlence köşklerine gittiği zaman beraberinde ne kalabalık bir maiyet ne de çok sayıda kadın götürmediği düşünülebilir. Hanım sultanlardan sadece birinin odasını bana gösterdiler, Fransa'daki köle ve uşakların yaptıkları gibi karma karışık yatanlardan farkları olmasa gerekir. Bir daireden diğer daireye kadınlar arasındaki iletişim parmaklıklarla kaplı galeriler vasıtasıyla yapılıyor ve buradan kadınlar odalarda kendileri görülmeden başkalarını görebiliyorlardır.

Bahçelerdeki düzenleme ikametgâhlara uygun değildir. Bahçede çimlik ya da çiçeklik hiçbir yer yoktur ve (burası) süs bitkilerinden ziyade sebze için ekilir. (Bahçede) ne sırayla dikilmiş ağaçlar ne de küçük ağaççıklar bulunmaktadır ve burada bol miktarda bulunan çam ve servi dışında başka bir ağaç da görülmez. Tıpkı her yerde avlusuz evin çok az olması gibi bu ağaçların bulunmadığı çok az avlu vardır. Üsküdar Sarayı'nın bahçesinde gezinti yollarının, Fransa'daki seyirlik top oyun alanı gibi kapalı olmasından başka vurgulayacağım özel bir şey yoktur. Bana, gezinti yollarının üzerinin saray kadınları için örtüldüğünü söylediler. Kadınların görülmesinden Türkler öylesine büyük korku duyarlar ki onların geçişi sırasında bostancılar sırayla dizilip onları saklayabilmek için bir uçtan diğerine büyük ıskarlat çarşafı tutarlar ve hadımlar, bahçıvanların muhtemel çukurlarda gizlenerek kadınlara bakmalarını engellemek için gözetleme yaparlar. Bahçede bulunan birisi aniden bahçeye giren bir kadınla karşılaşırsa hemen yüzünü yere çevirip eğer kaybetmek istemiyorsa kafasını kesinlikle kaldırmamalıdır. Bunca ağır tehlikeye rağmen korkarım ki merakını tatmin etmek için bu kadınları görmek isteyen sizin ve benim gibi birisi ortaya çıkacaktır. Neyse buradan ayrılalım artık ve Kadıköy'e gidelim. Burada eskilerden kalma bir Rum kilisesi bulunuyor." Üsküdar Sarayını ayakta iken gören ve gezme fırsatı bulan Du Loir'in anlattıkları ilgi çekicidir. Buradan da anlaşıldığı üzere büyük bir saray olan yapı kompleks şeklinde gelişmişti. Sarayda çok fazla oda olmadığını da vurgulayan Du Loir sarayın bahçesinden söz etmeyi de ihmal etmiyor. Du Loir'in vermiş olduğu bilgiler yapıyı kensinin de görmesi nedeniyle daha çok ve doğrudur.

Dönem kroniklerine gelecek olursak bunlarda da Üsküdar Sarayından kısaca bahsedilmiş detaylı bilgilere yer verilmemiştir. Daha çok padişahların ne zaman bu saraya gittiği ve orada neler yaptığı anlatılmaktadır. Bunlardan en önemlisi ise III. Selim'in Sır Kâtibi Ahmed Efendi'nin tutmuş olduğu ruznamedir. Bu ruzname sayesinde padişahın sarayı sıkça kullandığını öğreniyoruz.

3.4. Üsküdar Sarayına Ait Hakkında Bilgi Bulunabilen Yapılar

3.4.1. Sultan Süleyman Kasrı

Hünernâme'deki minyatürden anlaşılacağı üzere denize yakın bir alanda inşa edilmiş olmalıdır. Yine minyatürden hareketle Topkapı Sarayı içerisindeki Revan Köşkü, Mustafa Paşa Köşkü gibi müstakil köşkleri andırmaktadır. Bu binayı Mimar Sinan'ın inşa ettiğini Topkapı Sarayı arşivinde bulunan 1461 numaralı defterde "*Nev'i Sadis bina olunan sarayların adedin beyan ider*" başlığı altında "*Saray-ı Üsküdar ahd-i Sultan Süleyman Han da bina olunmuşdur sene 958*" ibarelerinden anlıyoruz. H. 958 tarihi verilen miladi olarak 1551 yılında inşa edilmiştir. Arşiv belgelerinde sık sık Üsküdar sahil sarayı olarak geçen yapı bu olmalıdır. Aynı zamanda daha sonraki yıllarda Kavak Sarayı olarak da ifade edilen yer, bilinen verilere göre burada inşa edilmiş ilk ve saray kompleksinin temelini oluşturan yapıdır. 1700'lü yıllarda İstanbul'a gelen Joseph Piton de Tournefort seyahatnamesinde "*Kadıköy'den sonra eskiden Öküz Burnu ya da Öküz Geçidi diye anılan Üsküdar burnuna geçilir; söz konusu adlandırma burasının İstanbul Boğazı'nın başı sayılması için bir kanıttır, çünkü sözü edilen bu öküz ya da inek buradan Boğazı yüzerek geçmişti. Üsküdar Sarayı bugün Öküz Burnu'ndadır. Bu sarayı Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığını sanıyorum.*"¹⁰³demektedir. Buradan anlaşıldığı üzere bu yıllarda hala sarayın varlığı söz konusudur. Arşivlerde bulunan bir tamir defterinde "*Medine-i Üsküdar'da Kavak Sarayı'nın atik su tariklerinin tecdid ve tamiri لازمelerinin ber-muceb mâhud ve tahvil bina emini es-seyid? Ali bey efendiye ita olunan*

25165

Üsküdar Kavak sarayında inşa olunan bazı mahallerin mesarifi için bina emini Ali Bey efendiye ber-muceb mâhud tahvil ita olunan

148380/ Fi 17 Safer 1217"¹⁰⁴ ibareleri yer almaktadır. M. 14 Haziran 1804 tarihli belgede eski su yollarının tamir edildiği anlaşılmaktadır.

¹⁰³ Joseph Piton de Tournefort, *ag.e.*, s. 90.

¹⁰⁴ BOA, AE.SSLM III 232-13477

3.4.2. Revan Köşkü

IV. Murat'ın Revan zaferinin anısına hem Topkapı Sarayı'na hem de Üsküdar Sarayı'na birer köşk yaptırılmıştır. Topkapı Sarayı'ndaki köşke benzer olduğu düşünülen yapıyla ilgili *"İhsaniyeden daha ileri gidildiğinde içinde padişah köşkleri ve bahçelerinin bulunduğu Üsküdar Bahçesi vardır. Bunun sırasında, yüksek bir setin üzerinde, denize nazır Revan Kasrı yer almış olup, Sultan IV. Murad tarafından Revan şehrinden dönüşünde yaptırılmıştır. Harap halini gördüğüm bu köşk bilahara yıktırıldı. Hünkâr iskelesi, Kavak Sarayı ve iskelesi bu mevkedir."*¹⁰⁵ buradan anlaşıldığı üzere köşk denize yakın bir noktada değildir. Ve Murâd Hân'ın bu câmi'den gayrı Karadeniz Boğazı'ndaki karşı karşıya iki aded kal'aları müceddeden binâ edüp azîm vezni üzre neferât ve dizdârı cebehâneler ve birer câmi' binâ etdi. Ve Kandîlli bânâsında bir kasr-ı âlî ve Istarvroz bânâsında bir kasr-ı Havernak ve Üsküdar bânâsında bir kasr-ı Revân köşkün binâ etdi. *Rahmetullâhı aleyh rahmeten vâsi 'a.* Târîhler kenârda.¹⁰⁶

3.4.3. Sultan Selim Kasrı ve Hamamı

Yapının II. Selim zamanında yapıldığını düşünmemize neden olan şey bir taraftan I. Selim yani Yavuz Sultan Selim zamanında burada bir saray varlığından söz etmek mümkün değildir. Diğer taraftan III. Selim zamanında sarayın bulunduğu arazi imara açılarak askeri binalar yapılmaya başlanmıştır. Kaldı ki belgenin tarihide III. Selimden öncesine işaret etmektedir. Tüm bunlar göz önüne alındığında ise yapının II. Selim tarafından yaptırılmış olmasından başka bir ihtimal bulunmamaktadır. Yine bu yapı ve hamam Mimar Sinan'ın Tezkiret'ül Bünyanın da geçmektedir.

3.4.4. Sultan Ahmed Kasrı

H. 5 Zilkade 1091(M. 27 Kasım 1680) tarihli belge¹⁰⁷ bu kasrın isminin yer aldığı en erken kayıttır. Belgede Üsküdar Bahçesi'nde bulunan Sultan Ahmed Kasrı'nın ihtiyaçları olan mutalla ve sade çiçekli, Bursa kadifesi ve yastıkları, kımız, beyaz ve taraklı kirpas, kırmızı Londra nim çuka, Uşak kalıçesi, Acem ve Selanik kemhası, kaba hasır ve Mısır hasırı, ham pamuk gibi malzemelerin Hazine-i Amire'den karşılanması gerektiği yazmaktadır. Bu tarihte

¹⁰⁵Sarkis Sarraf Hovhannesyan, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, Çev. Elmon Hançer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s. 74.

¹⁰⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s.103.

¹⁰⁷ BOA, AE. SMMD.IV 47-5337

yapının var olduğu ve kullanıldığı anlaşılmaktadır. Belgeden anlaşılan bir diğer önemli konu ise yapının I. Ahmet tarafından yaptırıldığıdır.

3.4.5. Mehmed Paşa Kasrı

Yapı Üsküdar Saray kompleksinin içerisinde yer almaktadır. Yapıyla ilgili en erken tarihli belge H. 20 Ramazan 1101 (M. 27 Haziran 1690) tarihlidir.¹⁰⁸ Üsküdar Kaymakamı Ömer Paşa'ya yazılmış olan bir hükümdür. Hükümde şiddetli rüzgârdan çatısı ve bahçesi harap olan Mehmed Paşa Köşkünün tamir edilmesi bildirilmektedir.

Yapıyla ilgili arşivde H. 1215 (M. 1800/1) tarihli bir belgede¹⁰⁹ “...Üsküdar'da Kavak Saray-ı Hümayunu derununda Mehmed Paşa köşkü nam mahalde...” diye bahsedilmektedir. Üsküdar Sarayı'nın bir parçası olan bu yapı son yüz yıla kadar ayakta kalmayı başarmış ve hakkında en çok bilgi toplaya bildiğimiz yapıdır. 1573 yılında Osmanlı topraklarında bulunan Canaye “... Buradan, Mehmed Paşa'nın Üsküdar yakınlarındaki sarayına gittik; bu saray, İstanbul'un geri kalan bütün saraylarından çok daha görkemliydi. Hanım sultanın odasını gördük; duvarları çiniyle kaplıydı, pencereler, çok parlak deniz kabuklarıyla birbirine tutturulmuş, paha biçilmez sedeflerle yapılmıştı. Bütün saray çok güzel yıldızlarla boyanmıştı ve her zaman olduğu gibi bir çeşmesi vardı. Bahçede bir balık havuzu ve fener biçiminde, bütünüyle camdan bir odacık bulunuyordu; hanım sultan odada oturduğunda hiç kimseye görünmeden bütün bahçeyi görebiliyordu; bahçenin köşelerinde birinde hanım sultanın hamamı vardı. Burada cariyeleriyle birlikte dilediğinde sabunlanabiliyor ve keselenebiliyordu. Sonra, Üsküdar'a geçtik. Burası padişahın en güzel ve en büyük saraylarının bulunduğu büyük bir kent; padişah, her gün, hoşça vakit geçirmek için üç ya da dört kayıkla Üsküdar'a geçer. Bütün bu bahçelerde köpekler, atlar ve avcı kuşlar beslenir. Padişahın tazıları büyük bir özenle eğitilir; her biri bir takoza bağlı ve altlarına beyaz bir örtü serilmiş. Tazıların kulakları uzun ve kıllı; çoğunun kuyruğu, kulakları ve ayakları renkli ve bu sayede çok güzel görünüyorlar.”¹¹⁰ Mehmed Paşa'nın sarayını çok beğenen Canaye duvarların deniz kabuklarıyla süslü olduğunu söylerken aslında duvarların sedef kakmalı olduğunu kastediyor olmalıdır.

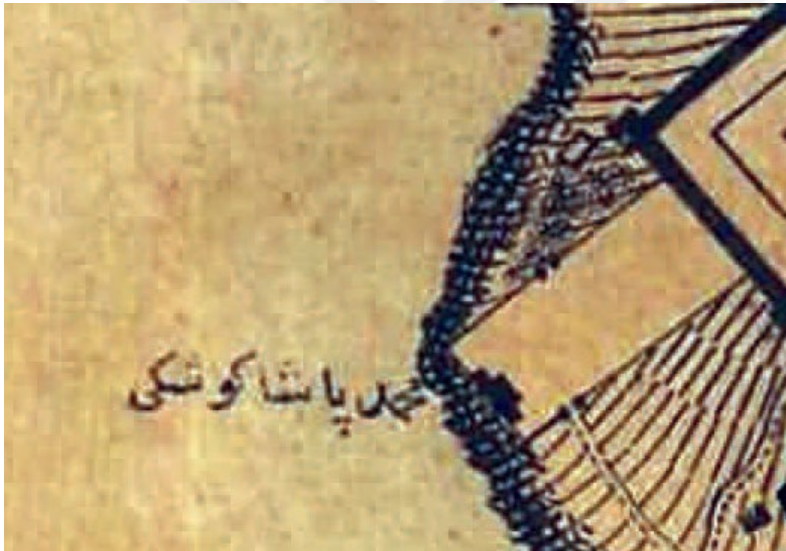
¹⁰⁸ BOA, A. DVNSMHM.d..., 100-80.

¹⁰⁹ BOA, C. AS. D.N: 143 G.N.: 6338.

¹¹⁰ Plippe du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap yayınevi, 2. Baskı 2017, s. 64-65.

1 Zilhicce 1237 (M. 19 Ağustos 1822) tarihli arşiv belgesinde¹¹¹ "Üsküdar'da Mehmed Paşa kasr-ı hümayunu derunu alt katında bırakında? siva tamiri ve üst katın divanhanesinde musluğun dolma divar içinden geçen çirkabın boruları köhnemiş olduğundan suyun taşkından divar-ı mezkûr ve boruları hedm olmuş olmağla mücedden tanzim ve kasr-ı hümayunun cevânib-i erbaasında câbecâ köhne künk ve boyasıyla bazen şikest camların tecdidi ve noksan mihli? (mahali) ve karga burnu ve halka vesair tekmi ve derya tarafında sed divarın üzerinde çifte parmaklıklar ve küpeşteleri tecdid ve boyası" Belgeden anlaşılacağı üzere Mehmed Paşa Kasrı iki katlıdır. Denize nazırdır. Çevresinde ihata duvarları bulunduğu 1822'de hala ayakta olduğu ve tamir gördüğü anlaşılmaktadır.

Görsel 39: Moltke 1838 yılında yapmış olduğu haritada Üsküdar Mehmed Paşa Köşkü'nün görünüşü.



Moltke'nin haritasında Mehmed Paşa Köşkü olarak geçen yapının ters "T" planlı olduğu gözlenmektedir. Bu yapı kanaatimizce 1850'li yılına kadar ayakta kalmayı başarabilmiştir.

¹¹¹ BOA, TS.MA.d 9916

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÜSKÜDAR SARAYI'NIN DÖNEM SARAYLARIYLA MİMARİ İLİŞKİSİ

4.1. Üsküdar Sarayı'nın Edirne Sarayı ile Mimari Özellikleri Bakımından Karşılaştırılması

Üsküdar Sarayı'nı herhangi bir saray yapısıyla tam olarak karşılaştırmamız ne yazık ki mümkün değildir. Bunun temel nedeni yapının planlanışı, bezemeleri ve nasıl şekillendiği hakkında yeteri kadar bilginin olmayışındır. Fakat bu da hiç karşılaştırma yapamayacağımız anlamına gelmez. Yapılan araştırmalar sonucunda Üsküdar Sarayı'nın geleneksel Türk saray mimarisine uygun olarak bir avlu çevresinde gelişen mekanlardan oluştuğu söylenebilir. Buna bağlı olarak Edirne Sarayı'ndaki gibi müstakil kasırlarda içinde yer almaktadır. Tam olarak planını bilemesek de dönem özelliklerini yansıttığını söylemek mümkündür. Edirne Sarayı'nın Fatih Sultan Mehmet döneminde yapıldığı bilinmekle asıl kimliğine Kanuni Sultan Süleyman döneminde kavuşmuştur. Yapı bu dönemde yeniden planlanmış ve topografyası düzenlenmiştir.¹¹³

¹¹³ <https://edirne.ktb.gov.tr/TR-90121/edirne-sarayi.html>.2.10.2021

Görsel 41: Üsküdar Sarayı’nda bir kasrın çizimi.¹¹⁴



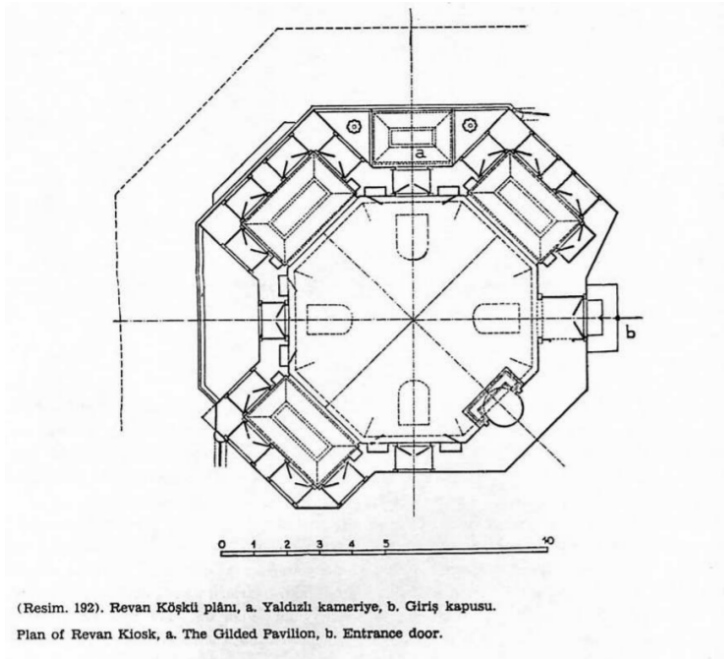
Fransız mimar Jean Baptiste Lepere (1761-1844) İstanbul’da bulunduğu sürece çeşitli İstanbul tasvirleri yapmıştır. Bu 41 adet tasvirden 9’u Üsküdar Sarayına ait çizimlerdir. Müller bu çizimlere rastlamış ve yazmış olduğu makalede çizimlere atıflarda bulunmuştur. Yukarıda gördüğümüz çizim bunlardan biridir. İki katlı olduğu anlaşılan binanın üst katında çift sıra pencere yer almaktadır. Çepeçevre açık salonları olan tonozlu bir teras üzerine inşa edilmiş bina geleneksel Türk mimarisinden izler taşımaktadır. Üzerinde cumbaları da olan binanın boğaza hâkim bir noktada yer aldığı aşikardır. Muhtemelen içerisi de çinilerle bezeli olmalıdır. Bina görünüşü itibariyle Edirne Sarayı’ndaki cihannüma kasrını hatırlatır niteliktedir. İkisinin de eğimli çadırı andırır çatıları olması görünüşleri itibariyle de birbirine benziyor olmaları, binada yer alan nişlerinde benzerlikleri açıktır. Çizimdeki yapı Topkapı Sarayında bulunan Revan kasrı ve Bağdat Kasrı ile de örtüşmektedir. Bu durumda çizimdeki yapının Revan Kasrı olma ihtimalini akıllara getirmektedir. Sarayda bugün kazı çalışmaları halen devam etmektedir. Özetle iki saray planlanışı bakımından birbirine benzemekte ve klasik dönem mimari özelliklerini ve süsleme kompozisyonlarını yansıtmaktadır.

¹¹⁴ Wiener Müller, a.g.m., s. 1257.

4.2. Üsküdar Sarayı'nın Topkapı Sarayı ile Mimari Özellikleri Bakımından Karşılaştırılması

Topkapı Sarayı Osmanlı Döneminden günümüze kadar ayakta kalmayı başarmış en erken tarihli saray yapısıdır. Fatih Sultan Mehmet döneminde inşa edilen saray elbette ki Klasik Dönemde eklemeler almış olan Topkapı Sarayı'nı Üsküdar Sarayı'yla ilgili döneme ait bölümleriyle karşılaştırmak mümkündür. Topkapı Sarayı bugünkü planına ana hatlarıyla 16. yüzyılda kavuşmuştur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde saraya birçok eklemeler yapılmıştır. Üsküdar Sarayının da Kanuni Sultan Süleyman döneminde inşa edildiği göz önüne alındığında yapının mimarının Mimar Sinan olması hasebiyle planlanışı itibariyle bir avlu içerisinde gelişen mekanlardan ileri gediği düşünülebilir. Üsküdar Sarayında birçok yapı bu dönemde inşa edilmiştir. Bunlar; Sultan Süleyman Kasrı, Sultan Selim Kasrı, Sultan Murad Kasrı, Siyavuş Paşa Sarayı ve Mehmed Paşa Sarayıdır. Mehmed Paşa Sarayı'nın ya da son dönemdeki tabiriyle kasrının 19. yüzyılda yapılmış olan haritada ters "T" planlı olduğu gözlenmektedir. Diğer yapıların planları bilinmemektedir. Üsküdar Sarayındaki mutfaklarda Topkapı Sarayının benzeri olmalıdır.

Görsel 42: Topkapı Sarayı Revan Kasrı Planı. (S. Hakkı Eldem)¹¹⁵



¹¹⁵ Sedat Hakkı Eldem, **Köşkler ve Kasırlar**, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul 1969, s. 288.

Üsküdar Sarayı'na IV. Murad'ın Revan Seferinden sonra inşa ettiği Revan Kasrı'nın muadili günümüzde Topkapı Sarayı'nda yer almaktadır. Bu iki yapıyı karşılaştırmak Üsküdar Sarayı'yla alakalı en gerçekçi ve kesin karşılaştırma olma ihtimali yüksektir. Çünkü yapının banisi aynı olması ve aynı isimle iki kasır inşa ettirmesi bu tezi doğrular niteliktedir. Topkapı Sarayı'ndaki Revan Kasrı 1635 yılında Mimar Hasan veya Kasım Ağa tarafından inşa edilmiştir.¹¹⁶

Görsel 43: Topkapı Sarayı Revan Kasrı iç görünüşü.



Büyük olasılıkla Üsküdar Sarayındaki Revan Kasrı da bu tarihlerde aynı mimar tarafından inşa edilmiştir. Bu kasırda sekizgen planlı ve üç eyvanlı düzende inşa edilmiş olmalıdır. Duvarları dönemin üslubuna ve mimari özelliklerine uygun olarak çift sıra pencereli ve çinilerle bezenmiş olmalıdır. Topkapı Sarayındaki Revan Kasrı gibi inşa edildiği anlaşılan Üsküdar Sarayındaki Revan Kasrı hem mimarisi hem de süslemeleri itibariyle döneminin özelliklerini yansıttır olmalıdır.

¹¹⁶ Hasan Fırat Diker, Revan Köşkü, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. 35, İstanbul 2008, s. 29.

Görsel 44: Jean Baptiste Leper'in çizmiş olduğu çizimlerden bir diğeri.¹¹⁷



Görsel 44'te görünen çizimde Üsküdar Sarayında bir yapıya aittir. Yapı görünüşü itibariyle bugün Topkapı Sarayında yer alan Arz Odasına benzemektedir. Çadır biçimli örtü sistemi etrafında çepeçevre yer alan sivri kemerler büyük benzerlik göstermektedir. Ayrıca kırma çatılı olması Topkapı Sarayında bulunan Bağdat ve Revan Kasırlarıyla benzeştiğini göstermektedir. Merdivenlerden bir terası da olduğu anlaşılan yapı pencereleri itibariyle iki katlı olabilir. Dış cephesi Topkapı Sarayında olduğu gibi çinilerle süslü olmalıdır.

¹¹⁷ Müller Wiener, **a.g.m.**, 1258.

Görsel 45: Jean Baptiste Leper'in çizmiş olduğu çizimlerden bir diğeri.¹¹⁸



Leber'in bir diğeri çizmiş olduğu tasvir ise daha genel bir görünüm vermektedir. Üsküdar Sarayı'nın geneline ilişkin olan bu çizimden anlaşıldığı kadarıyla denize yakın bir yamaç üzerinde kurulan sarayı aşağıdan destekleyen payandalar bulunmaktaydı. Diğer çizimlerdeki yapılarla benzer özellik gösteren bu yapı grubunda da sivri kemerlerin kullanıldığı gözlenmektedir. Çadır biçimli çatılar alemlerle sonlandırılmıştır. Bu yapılan grubunda üç yapının tasvir edildiği görülmektedir. Baştaki yapı iki katlı olabilir. Ortadaki yapının daha çok bir kameriyeyi andırdığı gözlenmektedir. Genel olarak tasvire bakıldığında bugün Topkapı Sarayındaki müstakil kasırlarla ve bütünlük itibariyle benzeştiği söylenebilir.

¹¹⁸ Müller Wiener, **a.g.m.**, 1259.

SONUÇ

Üsküdar Sarayı'nın ne zaman inşa edildiğine dair arşivlerde kesin olarak bir bilgi yer alamamaktadır. Bu konuya ilk değinen İ. H. Konyalı sarayın Fatih Sultan Mehmed döneminde inşa edildiğini söylemektedir. Bu iddiasını şöyle açıklıyor¹¹⁹ "... Fatih zamanından beri burada bir saray vardı. Nakkaş Sâî'nin Mimar Sinan'a nisbet ederek verdiği saraylar listesinde üçüncü sırada bu saray şöyle gösterilmiştir: "Sarayı Üsküdar tecdiden bina olundu" Mimar Sinan burasını yenileyerek yapmıştır. Fatih devrinin eski sarayı yandığı için Mimar Sinan yenilemiştir..." demektir. Fakat bu iddialarına Sâî Çelebi'nin yazmış olduğu Tezkiret'ül Bünyan'da geçen "tecdiden" kelimesinden başka bir dayanağı yoktur. Öte yandan bugün Topkapı Sarayı arşivlerinde bulunan Mimar Sinan'a atfedilen el yazmasında¹²⁰ Tuhfet'ül Mimarın bölümünde "Nev'i Sadis" bölümünde bina olunan sarayların listesinin içinde "Sarayı Üsküdar ahd-ı Sultan Süleyman Handa bina olunmuşdur fi sene 958" ibareleri yer almaktadır. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere saray 1551 yılında tamamlanmıştır. Burada tecdiden kelimesi geçmemektedir. Bu metni Mimar Sinan'ın daha erken bir tarihte yazdığını düşünürsek zaman içerisinde saray eskimiş ve yenilenmiş olabilir. Ya da mevcut bir Bizans Sarayı'nın üzerine Üsküdar Sarayı'nı inşa etmiş olabilirler. Fakat buraya Fatih döneminde bir saray yapıldığına asla delil olamaz. Celalzade'nin Tabakâtü'l-memâlik ve Derecâtü'l-mesâlik adlı eserinde¹²¹ İran'ın barış teklifi yapması üzerine İran seferinden vaz geçen Kanuni, İstanbul'a erken dönerek 1555 yılının temmuz ayının son günü Üsküdar Sarayında konaklamıştır. Konuyla ilgili olarak "...mahmiyye-i Üsküdar havalisinde müceddeden bina olunan serây-ı sürûr-mesken, binâ-yı meserret-makarr u behcet vatana nüzûl eylediler..." ibareleri yer almaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere Üsküdar da yeni bir saray yapılmış ve inşası tamamlanmıştır. İnşaatın Kanuni döneminde yapıldığına ilişkin arşivlerde bulunan belgelerden ilki H. 26 Safer 962 (M.20 Ocak 1555) tarihlidir. Üsküdar'da bina olunan sarayı amireye Abdülkerim bin Mehmed'in Hoca edildiğine dair Bostancıbaşına verilmiş hükümdür.¹²² Bu tarihlerde binanın inşa edilmiş olduğunu düşünmek mümkündür. 29 Şaban 966 (M. 6 Haziran 1559) İmrahor Ahmed'e Üsküdar'daki sarayı amireye akan suyun başından bir kamyş su verildiğine dair Kanuni Sultan

¹¹⁹ İ. H. Konyalı, **a.g.e.**, C. 2, İstanbul-1977, s. 266.

¹²⁰ BOA, TS. D. 1461

¹²¹ Celâl-zâde Mustafa Çelebi, **Tabakâtü'l-memâlik ve Derecâtü'l-mesâlik**, haz. Funda Demirtaş, Yayımlanmamış Doktora Tezi (YDT), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009, s. 691.

¹²² BOA, 1 numaralı Mühimme defteri 1168 numaralı hüküm.

Süleyman'ın beratı.¹²³ Bu belge bize bu tarihlerde buraya su bağlandığını ve sarayın kullanımda olduğunu göstermektedir.

Tüm bunlar göz önüne alındığında Üsküdar Sarayı'nın 1551 yılından önce yapılmadığı ve 1555 yılından sonra da inşa edilmediği aşıkardır. Verdiğimiz tarih aralığında binanın önce inşaatı tamamlanmış sonra da müstemilat ve su yolları gibi daha ince inşa işleri yapılmış olabilir. Bu şekilde baktığımızda ise banisi Kanuni Sultan Süleyman olan yapının mimarının dönemin baş mimarı olan Mimar Sinan olması da olağandır. Zira Mimar Sinan'ın Tezkiret'ül Bünyan'ında da yapının mimarının kendisi olduğu geçmektedir.

Üsküdar Sarayı'nın ortadan kalkması ise 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Aslında 17. yüzyılda Beşiktaş'ta Çinili Köşk'ün inşa edilmesiyle beraber Osmanlı Padişahlarının ilgisi de bu tarafa doğru kaymaya başlamıştır. Daha sonraki yıllarda Beşiktaş Sahil Sarayının gelişmesi ve padişahların burayı ya da Topkapı Sarayına daha yakın saray ve kasırları tercih etmesi neticesinde Üsküdar Sarayı gözden düşmeye başlamıştır. III. Selim döneminde ise bu durum zirve noktasına ulaşmıştır. Osmanlı arşivinde bulunan H. 1219 (M. 1804/5) tarihli inşaat defterinde¹²⁴ konuyla ilgili "...Üsküdar da Kavak Sarayında müceddeden yapılan Kütahya Alay Beyi selamlığı ve Kavak iskelesi tarafında müceddeden yapılan hastahane ve memiş kuyuları ve lağumlar vesair tamiratların mesarifatlatı beyan olunur..." buradan anlaşıldığı üzere bura imara açılmış ve mevcut binalar yıkılarak ya da malzemeleri kullanılarak yeni yapılar yapılmaya başlanmıştır. Defterin ilerleyen sayfalarında "...Üsküdar da bazı zabitan için inşa olunan hanelerden eyalet-i Anadolu'nun taht-ı alay beyisi olan Abdurrahim Ağanın sakin olduğu haneye sonradan Foti kalfa marifetiyle müceddeden ilave olunan selamlık ve Kavak İskelesi kurbünde başkaca inşa olunan hastahane vesair bazı ebniyenin mecmu mesarifi..." yazmaktadır. Buradan da anlaşılabacağı üzere Üsküdar Sarayı içerisindeki inşaat faaliyetleri geniş bir alana yayılmış durumdadır. Aynı defterin başka bir sayfasında ise "...Ba-hattı Hümayun şevket mekarun Üsküdar Kavak Sarayında müceddeden bina ve inşasına irade-i şahane buyrulan Bostani muallim asker kışlasının hala irad-ı cedit-i hümayun defterdarı..." ifadeleri kullanılmaktadır. Böylece anlaşılıyor ki Üsküdar Sarayı ya da Kavak Sarayı her ne isimle anarsak analım Bostani Muallim Asker Kışlasının yapıyla beraber tamamen fonksiyonunu kaybetmiştir. Daha sonra bu kışlanın yerine Selimiye

¹²³ BOA, TS. MA.e 737-15/T. 29.08.966 (TSMA no: 5417/2).

¹²⁴ BOA, D.BŞM.BNE.d 161108.

Kışlası¹²⁵ yaptırılmıştır. Sonuç olarak Üsküdar Sarayının 1805 yılında fonksiyonunu kaybederek bu yıldan itibaren kademeli olarak ortadan kalktığını söyleyebiliriz.

Araştırmacıların üzerinde yoğunlaştığı bir diğer tartışma konusu ise Üsküdar Sarayı ve Kavak Sarayının aynı saray ya da iki farklı yapı olup olmadığı üzerinedir. Konuyla ilgili Süheyl ÜNVER yazmış olduğu iki ayrı makalede özetle üç farklı görüşe yer veriyor. İlk görüş olarak tek bir saray olduğunu bunun sağ tarafına Kavak Sarayı dendiğini sol tarafına ise Üsküdar Sarayı dendiğini¹²⁶, ikinci görüş¹²⁷ olarak Üsküdar Sarayı ve Kavak Sarayı olarak iki ayrı saray bulunduğunu ve Üsküdar Sarayının Kavak sarayından önce yapılarak müstakil bir saray olduğunu Kavak Sarayının ise Üsküdar Sarayından sonra inşa edildiği ve bir saray kompleksi olduğunu, üçüncü görüş¹²⁸ olarak da Üsküdar Sarayının tek saray olduğunu ve hem Üsküdar hem de Kavak olarak isimlendirildiği görüşlerini bildirmektedir. İ.H. KONYALI¹²⁹ konu ile ilgili kesinlikle Üsküdar Sarayı ve Kavak Sarayının ayrı iki saray olduğunu savunmaktadır. M.N. HASKAN da İ.H. KONYALI ile aynı görüşü savunmaktadır. Diğer araştırmacılar Haluk Şehsuvaroğlu ve Müller Wiener¹³⁰ ise tek yapının farklı isimlerle adlandırıldığını düşünürken, T. ARTAN konuyla ilgili eldeki belge ve bilgilerle kesin bir yargıya varılamayacağı kanısındadır. Bu çetrefilli konuya arşiv belgeleri, dönem kronikleri, seyahatnameler ve haritalar yardımıyla açıklık getireceğiz. Öncelikle sarayın erken tarihli arşiv belgelerinde Üsküdar Sarayı olarak adlandırıldığı görülmektedir. Erken tarihlere ait arşiv belgelerinde saray "Üsküdar'da bina olunan sarayı amire"¹³¹ diye tanımlanmaktadır. Tuhfet'ül Mimarın de ise "Üsküdar Sarayı"¹³² ismiyle anılmaktadır. 1589 tarihli Hünernâme'de bulunan minyatürde de saray Üsküdar ismiyle adlandırılmaktadır. Üsküdar Sarayının görüldüğü en erken tarihli Piri Reis'in Kitab'ül Bahriye isimli eserinde görülen haritada Üsküdar Sarayı yazmaktadır. 1639 yılında yapılmış olan harita şüphesiz ki konun aydınlatılması için önemlidir. Kavak Sarayı tabirine ise 1688'de Dr. Olfert Dapper tarafından çizilmiş haritada ilk kez rastlıyoruz. Sonra gelen haritalarda ise sarayın bulunduğu bölge bazen Üsküdar bazense Kavak Sarayı diye

¹²⁵ Gözde Ramazanoğlu, **Osmanlı Yenileşme Hareketleri İçerisinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanı**, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003.

¹²⁶ Süheyl Ünver, **Üsküdar Kavak Sarayı Hakkında I...**, s. 175.

¹²⁷ Süheyl Ünver, **Üsküdar Kavak Sarayı Hakkında II...**, s. 175.

¹²⁸ Süheyl Ünver, **Üsküdar Kavak Sarayı Hakkında II...**, s. 175.

¹²⁹ İ. H. Konyalı, **a.g.e.**, C. 2, s. 270.

¹³⁰ Wolfgang Müller, **a.g.e.**, s. 1249.

¹³¹ BOA, TS. MA.e 737-15/T. 29.08.966 (TSMA no: 5417/2)

¹³² BOA, TS. D. 1461.

tanımlanmaktadır. Arşiv belgelerinde¹³³ ise Kavak Sarayı ismine en erken tarihli H.1111/M. 1699-1700 yılında rastlıyoruz. Daha sonraki yıllarda da hem Üsküdar hem de Kavak isimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Buradan anlaşılabileceği üzere bu geniş saray kompleksinin adı her iki isimle de anılmaktadır. Buraya kavak denmesinin nedeni eskiden burada bir gümrük bulunması olabileceği gibi sarayın çok yakınından geçen Kavak deresinden de geliyor olabilir. Neden saraya Kavak dendiğine kesin bir cevap bulamasak bile sarayın iki şekilde de adlandırıldığını ortaya koymak oldukça önemlidir.

Diğer belge ise H. 967 (1559-1560) tarihli belgede Üsküdar da Yeni Saray ustası Hasan'a tabi süvar oğlu Uğurlu'ya Diyarbakır'da Kâtip Hüsrev Bey tezkiresiyle verilen tımara dair.¹³⁴

Üsküdar Sarayı klasik dönemde İstanbul'da inşa edilmiş Topkapı Sarayından sonra en büyük Osmanlı sarayıdır. Üsküdar Sarayı'nı diğer saraylardan ayıran en özellik ise devlet işlerinin buradan yönetilmemesidir. Daha çok yazlık bir saray statüsünde bulunmaktadır. Ayrıca Anadolu yakasına inşa edilmiş en büyük Osmanlı sarayı olma özelliğini de taşımaktadır. Mimarının Mimar Sinan olması yapıyı daha da önemli kılmakla beraber bu saray külliyesi Topkapı Sarayından farklı olarak haremiyle beraber inşa edilmiştir. Bu kadar önemli ve eşsiz yapının tam anlamıyla nasıl planlandığını ve nasıl gözüktüğünü bilemesek de tezimizin ortaya koyduğu veriler Üsküdar Sarayının geçmişini aydınlatmaktadır.

Üsküdar Sarayının tarihlendirme, isimlendirme ve konumlandırma gibi sorunlarına cevap bulmuş olsak da şüphesiz ki konuyla ilgili müphem kısımlarda kalmış olmalıdır. Bunların aydınlatılabilmesi için Osmanlı arşivlerinde bulunan belgelerin tasnifinin tamamlanması ya da Üsküdar Sarayının inşa defterlerinin bulunması gerekmektedir. Umuyorum ki bu tez literatüre anlamlı bir katkı sağlayacak bizden sonra gelen konuyla ilgilenecek araştırmacılara ı ışık tutacaktır.

¹³³ BOA, TS. MA.d. 10392.

¹³⁴ BOA, 4 numaralı Mühimme Defteri, s. 35.

KAYNAKÇA

Ahmed Cevdet Paşa,:	Tarih-i Cevdet , Yay. Haz. Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 2 1. Kitap, Ankara 2018.
Akçıl, Nesrin Çiçek:	Saray-ı Cedid, T.D.V İslam Ansiklopedisi , C. 36, İstanbul 2009, s. 126-128.
Arık, Rüçhan:	Selçuklu Sarayları ve Köşkleri , Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2017.
Arıkan, Sema:	III. Selim'in Sır Kâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname , İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988.

Artan, Tülay-C.K. Neumann:	Kavak Sarayı, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi , C.4, İstanbul-2003.
Âşık Mehmed:	Menâzırü'l- Avâlim , Yay. Haz. Mahmut Ak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 3, s. 1094, 2007.
Atatürk Kitaplığı Yer No.:	Alb 00012-03.
Bostan, M. Hanefi:	Üsküdar: T.D.V. İslam Ansiklopedisi , C. 42, İstanbul 2012, s. 368-369.
Canaye, Plippe du Fresne:	Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573 , Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap yayınevi, 2. Baskı 2017.
Cezar, Mustafa:	Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık , Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1977.
Çayırdağ, Mehmet:	Kayseri’de Selçuklu Sarayları ve Köşkleri, Vakıflar Dergisi , S. 28, Ankara 2004, s. 234-264.

Çeçen, Kazım:	Üsküdar Suları, T.D.V. İslam Ansiklopedisi , C. 42, İstanbul 2012, s.374-376.
Demirtaş, Funda:	Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-memâlik ve Derecâtü'l-mesâlik , Yayınlanmamış Doktora Tezi (YDT), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009.
Diker, Hasan Fırat:	Revan Köşkü, T.D.V. İslam Ansiklopedisi , C. 35, İstanbul 2008, s. 29-30.
Du Loir:	Du Loir Seyahatnamesi IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları , Çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.
Eldem, Sedad Hakkı:	Köşkler ve Kasırlar , Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul 1969.
Evliya Çelebi:	Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul , Yay. Haz.: Seyyit Ali kahraman- Yücel Dağlı,

	Yapı Kredi Yayınlar, C. 1, İstanbul 1999.
Esin, Emel:	"'Ordu' Türk Saray Mimarisinin Onbeşinci Asırdan Önceki Tarihçesi", Milli saraylar Sempozyumu Bildirileri , İstanbul 1985, s. 22-26.
Eyice, Semavi:	Fetihten Önce Üsküdar, Üsküdar Sempozyumu 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler , Üsküdar Belediyesi Yayınları, C. 1, s. 18-19.
Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa,	Nusretnâme , Yay. Haz. Mehmet Topal, TÜBA Yayınları, Ankara 2018.
Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Yer No:	CLIII.4.IV- İstanbul-Türkiye
Göde, Kemal:	Türkler de Saray Teşkilatı ve Hayatı, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi: S. 3, Y. 1989, s. 433-445.
Halil Ethem:	Bir Atın Mezar Taşı Kitabesi, Türk Tarihi Encümeni Mecmuası , Sene H. 1341, S.: 86, s. 197-198.

Göksu, Süleyman:	Mehmed Hasib Ruznamesi: H. 1182-1195/ M. 1768-1781 , Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.
Haskan, M. Nermi:	Yüzyıllar Boyunca Üsküdar , Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2001.
Hovhannesyan, Sarkis Sarraf:	Payitaht İstanbul'un Tarihçesi , Çev. Elmon Hançer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
Irmak, Yunus:	III. Mustafa Ruznamesi: H. 1171-1177/ M.1757-1763 , Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991.
Kafesoğlu, İbrahim:	Türk Milli Kültürü , Ankara 1977.
Karagöz, Şehrazat:	Marmaray-Üsküdar Arkeolojik Kazıları, Mimar.ist Dergisi , Y. 10, S. 38, s. 28-69.

Karakaya, Enis:	Üsküdar, T.D.V. İslam Ansiklopedisi , C.42, İstanbul 2012, s. 369-372.
Karev, Yury:	Qarahanid Wall Paintings In The Cıttadel Of Samarqand: First Report And Preliminary Observations, Muqarnas , S. 22, 2005, s. 45-84.
Konyalı, İbrahim Hakkı:	Üsküdar Tarihi , Ahmet Sait Matbaası, C. 2, İstanbul-1977.
Kunter, Halim Baki:	Fetih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu, Vakıflar Dergisi , Sayı: 4, Ankara 1958, s. 245-248.
Kuyucu, Kürşad E.:	Tarihte Üsküdar, Hayat Mecmuası , C.: 2, Sayı 12 İstanbul 1971, s. 52-56.
Mustafa Safi,:	Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't Tevârih'i , Yay. Haz. İbrahim Hakkı Çuhadar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 1, Ankara 2003.
Müller, Wolfgang:	Das Kavak Sarayı- Ein Verlorenes Baudenkmal İstanbuls, IX. Türk

	Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı , 1989-Ankara, s.1249-1256.
Naima,:	Tarih-i Na'imâ , Yay. Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 2, Ankara 2014.
Nuru Osmaniye Kütüphanesi Yazma Eserler, No:	2997
Ögel, Bahattin:	Türk Kültür Tarihine Giriş , Ankara 1978, C. 1.
Özbek, Yıldırım-Arslan Celil,:	Keykubadiye Sarayı, Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri , C.1, Kayseri 2008, s. 699-703.
Özer, Mustafa:	Edirne sarayı (Sarayı Cedid-i Amire)'ndan Günümüze Ulaşabilen Yapılan Hakkında, Turkish Studies , V. 9/10 2014, s. 817-818.
Pugachenkova, G. A.:	Puti razvitya arhitektury Uzhnogo Turkmenistana pory rabovladyeniya i feodalizma (Trends in the Architectural Development in

	South Turkmenistan at the Time of Slavery and Feudalism), Moskova, 1958, s. 203-204.
Pugaçekova, G. A.,- Rempel, L.İ.:	İstoriya İskusstvo Uzbekistana , Moskova 1965.
Ramazanoğlu, Gözde:	Osmanlı Yenileşme Hareketleri İçerisinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanı , Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003.
Rıfat Osman:	Edirne Sarayı , Yay. Haz. Süheyl Ünver, Ankara, 1957.
Rıfat Osman:	Üsküdar Sahillerinde Tarihi bir Seyran, Belediye Mecmuası , Yıl: 7 Sayı: 78/1, İstanbul Eylül 1930, s. 7-13.
Stephan Gerlach,	Türkiye Günlüğü 1573-1576 , Ed. Kemal Beydilli-Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, C. 1, İstanbul 2010.

Şehsuvaroğlu, Haluk:	İstanbul Sarayları , TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2011.
Tarım Ertuğ, Zeynep:	Topkapı Sarayı, T.D.V. İslam Ansiklopedisi , C.41, İstanbul 2012, s.256-261.
Tournefort, Joseph Piton de:	Tournefort Seyahatnamesi , Ed. Stefanos Yerasimos, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.
TSM Yazma Eserler Kütüphanesi:	H. 1524.
TİEM Kütüphanesi Yazma Eserler Yer No:	3336
Ünver, Süheyl:	Üsküdar Kavak Sarayı Hakkında Vesikaları Sıralama ve Bir Deneme I, Yücel Mecmuası , Temmuz-1937, S.29, s. 175.
Ünver, Süheyl:	Üsküdar Kavak Sarayı Hakkında Vesikaları Sıralama ve Bir Deneme II, Yücel Mecmuası , Ağustos-1937, S.30, s. 175.

İnternet Kaynakları

https://en.wikipedia.org/wiki/Qasr_al-Banat#/media/File:Raqqa,QasrBanatNW.jpg . 30.09.2021.
https://www.haberler.com/abd-musul-daki-kara-saray-i-restore-ediyor-13605311-haberi/ 30.09.2021
https://www.haberler.com/keykubadiye-sarayi-ndaki-kazida-plan-ortaya-12394126-haberi/ 30.09.2021.
https://www.cnnturk.com/turkiye/alanyada-bulundu-uzerindeki-daha-once-hic-gorulmedi?page=1 30.09.2021.
https://bau.edu.tr/galeri/72-edirne-sarayi-kazi-ve-restorasyon-calismalari-2012 1.10.2021.
https://www.trakyaagezi.com/edirne-yeni-sarayinda-heyecanlandiran-kesif/1.10.2021
https://www.topragizbiz.com/konular/topkapi-sarayi.11683/1.10.2021 .
https://www.haberturk.com/tarihinin-en-buyuk-restorasyonunu-geciren-topkapi-sarayi-havadan-goruntulendi-1834491 1.10.2021.
https://edirne.ktb.gov.tr/TR-90121/edirne-sarayi.html . 2.10.2021

<https://www.oldmapsonline.org/map/cuni/1052418-20.08.2021>

<http://digitool.is.cuni.cz:1801/view/action/nmets.do?DOCCHOICE>
12.08.2021

<https://www.oldmapsonline.org/map/cuni/1052418-20.08.2021>

<https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/ids:8608890-7.11.2021>

Arşiv Kaynakları

BOA, AE. SAMD. III. 6225

BOA, TD.Mad. 2251

BOA, AE.SSLM III 232-13477

BOA, AE. SMMD.IV 47-5337

BOA, A. DVNSMHM.d..., 100-80.

BOA, C. AS. D.N: 143 G.N.: 6338.

BOA, TS. D. 1461

BOA, 1 numaralı Mühimme defteri 1168 numaralı hüküm.

BOA, TS. MA.e 737-15/T. 29.08.966 (TSMA no: 5417/2).

BOA, D.BŞM.BNE.d 161108.

BOA, TS. MA.d. 10392.

BOA, C.SM. D.N.: 23 G.N.: 1164

BOA, D.BŞM.BNE.d 161108

BOA, C.BLD. DN: 100 G.N: 5466

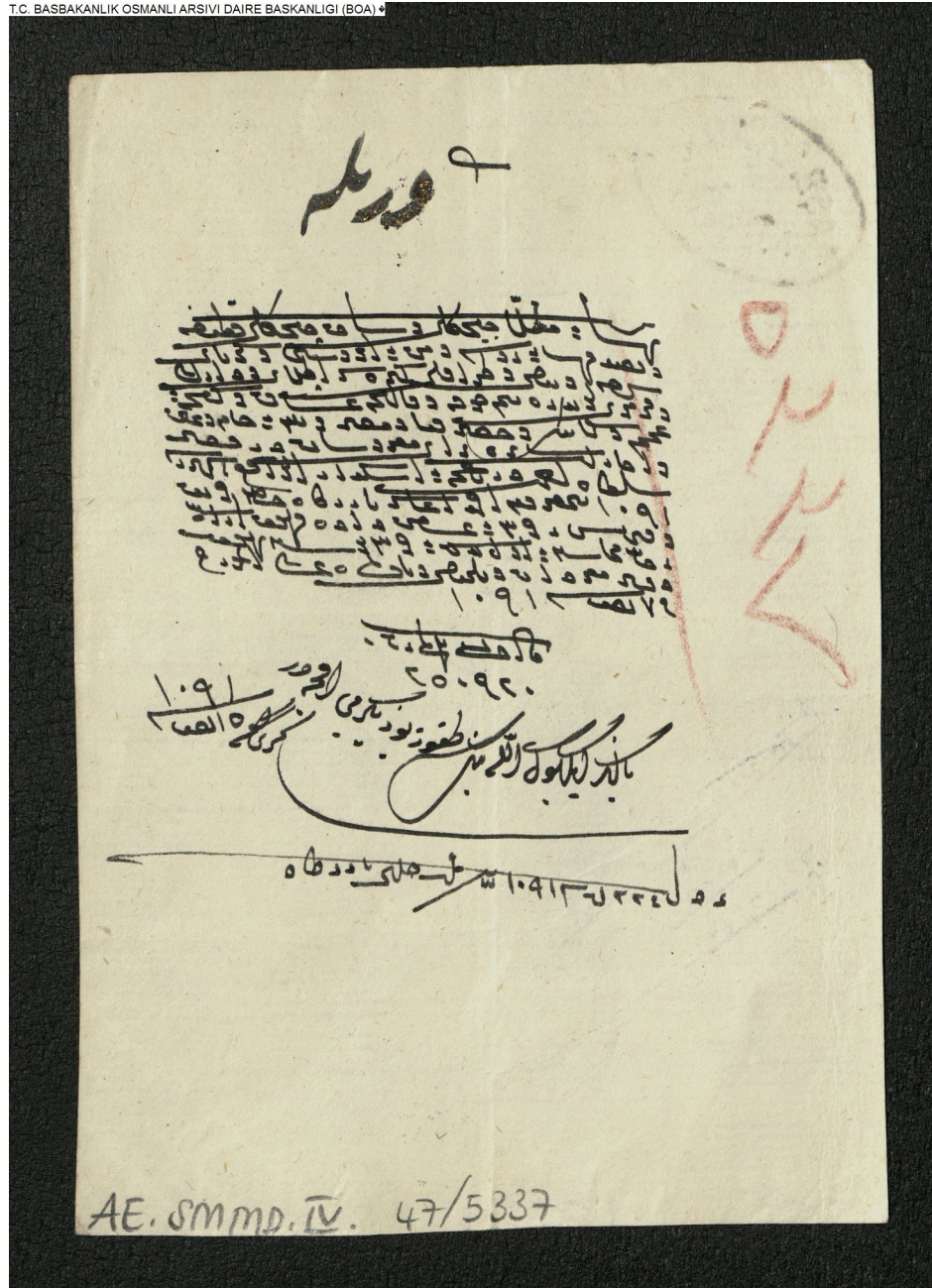
BOA, 4 numaralı Mühimme Defteri s.35.

BOA, TS. MA.e 718-31/T. 10.02.978 (TSMA No: 5209/2)



EKLER

Tezde kullanılan arşiv belgelerinden bazıları.



AE.SMMD.IV.00047.05337.001

1-2-3

١٤١٦
١٤١٧

[illegible]

الحمد لله الذي جعلنا من عباده
الذين هم خير خلق الله تعالى
والذين هم خير خلق الله تعالى
والذين هم خير خلق الله تعالى

٥٠
٣٤٥٠٢
١٠٩٧٤
٦٠٩٧٤

یاد جدید هائیکو خنیدسی موجودن اعلیٰ
 اینک بجز طغوز ندر گویند و عیان
 سنن مشرق و مغرب اعلیٰ
 ۱۱۰۰
 ۱۱۰۰
 ۱۱۰۰

فقد خافنا ان يكون عيونهم قد انفتحت على ما كان في
الكتاب من الامور التي كانت في ذلك الزمان
والمفتقدان عينا من عينا من الامور التي كانت في ذلك الزمان
والمفتقدان عينا من عينا من الامور التي كانت في ذلك الزمان

اسکوار وفاق سیرتہ وفاقہ وفاقہ وفاقہ وفاقہ
مصارف وفاقہ وفاقہ وفاقہ وفاقہ وفاقہ
مصارف وفاقہ وفاقہ وفاقہ وفاقہ وفاقہ
۱۶۶۶

میرزا محمد درویشی سزاوارت عشق رسول الله صلی الله علیه و آله
و سلم که در روز شنبه بیستم ماه ذی القعدة سنه ۱۲۸۵
القدس علی ملک اقدس خطه

توزا فطاشه شلک باق کبود اوق ایی شکر کباب
قند و مال شکر و مال شکر کباب عطا الله

ملک احمد تون اسی سہ ماہیہ کے گواہوں کے
مذکورہ بالا کے ناموں کے مطابق
۵۹۶۱

عن زید بن اسلم قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم
من قرأ سورة النجم في ليلة الجمعة لم يمت حتى يرى
موتها ورجوعها وروى عنه غيره من أصحابه
باب النجوم
٥٠٦٦١

[illegible]

هفتاد و نه روز و شب در این شهر بود
 هشتاد و نه روز و شب در این شهر بود
 هشتاد و نه روز و شب در این شهر بود
 هشتاد و نه روز و شب در این شهر بود

۱۶۷۱

و از این مذهب که در میان ایشان
موجود است و چون در بعضی از کتب
ذکر شده است و اینها را

برای شریف علی
۵۰۰
که در روز ۱۰ ماه رمضان سال ۱۲۰۰
شریف علی فرموده است و بعد از آن
حقه آنکه علی
۱۸۵۰

استاذي في علمي...
٧٠٠٠
لقد عرفتكم واسكنكم وادبركم في الدنيا والآخرة
في يوم الجمعة...
٧٩٠٠٥

اسمہ و نامہ و تخلص نامو و تخلص
 و تخلص ہا و تخلص ہا و تخلص ہا
 ۹۹۹۹

[illegible]

اسکندر و قزاقان باریک غنای قافله الحاج محمد قافان
 از قزاقان و قزاقان و قزاقان و قزاقان و قزاقان و قزاقان
 از قزاقان و قزاقان و قزاقان و قزاقان و قزاقان و قزاقان

[illegible]

ردیف	تاریخ	شرح	مبلغ
۱	۱۳۱۷	مبلغی که از طرف...	۱۰۰
۲	۱۳۱۷	مبلغی که از طرف...	۱۰۰
۳	۱۳۱۷	مبلغی که از طرف...	۱۰۰
۴	۱۳۱۷	مبلغی که از طرف...	۱۰۰
۵	۱۳۱۷	مبلغی که از طرف...	۱۰۰
۶	۱۳۱۷	مبلغی که از طرف...	۱۰۰
۷	۱۳۱۷	مبلغی که از طرف...	۱۰۰
۸	۱۳۱۷	مبلغی که از طرف...	۱۰۰
۹	۱۳۱۷	مبلغی که از طرف...	۱۰۰
۱۰	۱۳۱۷	مبلغی که از طرف...	۱۰۰

محمد بن الحاج حسين انما رتبته ما يدعه الله ان اع
 و ترجمه و كور و نهجا الزكيان عملا
 ۱۸۶۵
 ۲۹۴۴
 ۲۶۵
 ۱۱۶۴۴

[illegible]

١١٠٠٠
٢٦٦٤٤
١١٠٠٠

[illegible]

سابقہ وارڈوں کے لئے اساتذہ کرام کی طرف سے
 اعلیٰ ترین سائنس دانانہ معیار پر مبنی
 سابقہ وارڈوں کے لئے اساتذہ کرام کی طرف سے
 اعلیٰ ترین سائنس دانانہ معیار پر مبنی

سابقہ واپس لے کر دے دینا چاہیے۔
 اظہارِ خیال کے لئے یہاں پر
 ۲۰۲۰

سابقہ طبعی مجموعہ اسٹیٹ لائبریری احمدیہ رازویہ علیا
الطمان سابقہ قند غبر از معابد باقی
۱۸۵۱

سابقہ تمام جملہ معنی غلط اعطاء
میں بعد میں غلطی کی وجہ سے
۹۵۹۹۹۹

سابقہ تاریخ: ۱۸۶۶ء
۱۸۶۶ء

سابقہ جملہ جملہ امینی کتب خانہ
افضلہ سید محمد بن عبد الرحمن بن محمد بن باقر
۱۴۱۲ھ

[illegible]

۷۶۷۷۰
 ۷۶۷۷۰

سابقہ افسانے کے لیے جس طرح سے کہیں گے
اس کا بیان بعد میں بھی دیکھا جائے گا

۱۶۷۰ء

نیلک، کجور، بون، انی، شہر، کیڑا، جرمین، متوالیا،
ماندر، پتھر، کھجور، رجب، لکڑی، سوتلی، جرمین، قریب
اعمال

[illegible]

۱۲۰۰
 فروع سید نفیرین روم اچیا تو
 مواجیر تو موافقا برجا
 اعطا و نقل
 ۱۹۵۰

[illegible]

مصادق و موافق
الشیخ
محمد بن
صورت

14
2562
26
1110

91

واصل فی کیلیبی $\frac{1}{100} = \frac{1}{100}$	صوفاق قید کیلیبی $\frac{1}{400} = \frac{1}{400}$	کیشک دوغی $\frac{1}{20} = \frac{1}{20}$	قافلی صوفاق قیو حاله سی $\frac{1}{100} = \frac{1}{100}$
برنج و تبرک کیلیبی $\frac{1}{100} = \frac{1}{100}$	قیو کورمی کیلیبی $\frac{1}{100} = \frac{1}{100}$	قند کیلیبی $\frac{1}{100} = \frac{1}{100}$	کوردک کیلیبی $\frac{1}{100} = \frac{1}{100}$

۵- اسکلارلر قاقق حارینلر مجده و یا برون کومته اوزی بکیم سورملیف
وقاقق ایسکلارلر مجده و یا برون حصه حانه و همش قوبورلی
ولقورلر و سایر تعمیراتلری مصادیفاتلری بیان اولور

[illegible]

5

۴۳۰۸۰۵
 مان
 بوميد بچان و دولار جي ويران و ساري
 ۱۰۷۷۰
 ۱۰۵۰۴۷
 اوچرست جا عونا و خاليم ليار و بريد
 ۰۰۶۶۵
 ۰۰۶۶۰
 ليمان جا بريد سند ترسانه ليار و بريد
 ۰۰۸۵
 چوڏور لري و دولار جي ويران و بريد
 ۰۰۰۵۵
 مودوم و مودوم جا بريد سند ترسانه
 ۱۶۸۴۶
 ۱۶۸۴۶
 ۱۶۸۴۶
 ۱۶۸۴۶

BAŞBAKANLIK
 OSMANLI
 ARŞİVİ

اولوقلر وقت ۹۷ ۵۶۰ ۵۸۶	کوف ۹۵ ۹۵۰ ۹۵۰	توما ۹۵ ۹۵ ۹۵	اولوقلر ۹۵ ۹۵ ۹۵
طوغرم ۵۵ ۴۴۶ ۱۷۹۴۰ ۱۶۲۰۰	حاواله و وکرم ۵۵ ۴۴۶ ۱۷۹۴۰ ۱۶۲۰۰	اورت تخت ۵۵ ۴۴۶ ۱۷۹۴۰ ۱۶۲۰۰	الغشلق عينا ۵۵ ۴۴۶ ۱۷۹۴۰ ۱۶۲۰۰
مرمر عبرت خانه ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰	بصقي شش بوزي ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰	زراع ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰	قفس ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰
کوبه حيد ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰	طوقله بيليك ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰	طوقله بيليك ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰	کوفه ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰
چوب کتان ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰	چوب کتان ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰	چوب کتان ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰	مرمر کيرچ ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰
لاغوملر قياق ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰	الجي ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰	کيرچ ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰	مولوز طاشي ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰
نقاشانه ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰	صوداجيه ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰	تخت لري ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰	چغرتيجي ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰

D.BŞM.BNE.d.16108

D.BSM.BNE.d.16108

[illegible]

D.BŞM.BNE.d.16108

99